

**T.C. İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ**

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**GELENEKSEL TÜRK HAMAMLARININ MEKÂNSAL AÇIDAN
İNCELENMESİ VE ÇAĞDAŞ YORUMU**

Elif ÇELİK

**Danışman
Prof. Dr. Ali Işık Aydemir**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
İÇ MİMARLIK ANABİLİM DALI
İSTANBUL - 2018**

KABUL VE ONAY SAYFASI

Elif ÇELİK tarafından hazırlanan "**Geleneksek Türk Hamamlarının Mekansal Açıdan İncelenmesi ve Çağdaş Yorumu**" adlı tez çalışması 04/07/18 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri önünde başarı ile savunularak, İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü **İç Mimarlık Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Prof. Dr. Ali Işık Aydemir
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Fernaz ÖNCEL
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Alp SUNALP
Mimar Sinan Üniversitesi

Onay Tarihi : **23/7/2018**

Prof. Dr. Necip ŞİMŞEK
Enstitü Müdürü

AKADEMİK VE ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada,

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversitede veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

2018

Elif ÇELİK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
ÇİZELGE DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
2. LİTERATÜR ÖZETİ	4
3. TEORİK ÇERÇEVE	7
3.1. Türk Hamamlarının Tanımı ve Tarihsel Gelişimi.....	7
3.2. Anadolu’da Selçuklular Öncesi Hamam Örnekler.....	12
3.3. Selçuklu-Osmanlı Dönemi Türk Hamam Örnekleri.....	25
4. TÜRK HAMAMI İÇ MEKÂN KURGUSU VE ANALİZLERİ	39
4.1. Türk Hamamı Mimari Tipleri.....	39
4.1.1. Dört eyvanlı köşe hücreli tip (A Tipi).....	39
4.1.2. Yıldızvari sıcaklıklı tip (B Tipi).....	40
4.1.3. Dört köşe sıcaklıklı ile çevrilmiş halvet hücreli tip (C Tipi).....	40
4.1.4. Çok kubbeli sıcaklıklı tip (D Tipi).....	41
4.1.5. Ortası kubbeli çifte halvetli tip (E Tipi).....	45
4.1.6. Eş odalı tip (F Tipi).....	42
4.2. Türk Hamam Planlarında Yer Alan Mekânlar	43
4.2.1. Soyunmalık.....	43
4.2.2. Aralık.....	44
4.2.3. Ilıklık.....	44
4.2.4. Keçelik.....	44
4.2.5. Sıcaklık.....	45
4.2.6. Su Deposu.....	45
4.2.7. Fırın ve Cehennemlik.....	45
4.2.8. Odunluk veya ahşap kulübe.....	46
4.2.9. Avlu.....	46
4.3. Türk Hamamı Yapısal Kurgusunu Oluşturan Elemanlar	46
4.3.1. Duvarlar.....	46

4.3.2. Kolonlar.....	46
4.3.3. Kemerler.....	46
4.3.4. Üst Örtü.....	47
4.3.4.1. Geçiş elemanları.....	47
4.3.4.2. Tonozlar.....	47
4.3.4.3. Kubbeler.....	47
4.4. Türk Hamamlarında Yer Alan Mekânlarda Bulunan Donatılar	48
4.4.1. Kurnalar.....	48
4.4.2. Musluklar.....	51
4.4.3. Kapılar.....	53
4.4.4. Pencereler.....	55
4.4.5. İç Kubbe.....	56
4.4.6.Şadırvan.....	58
4.4.7.Göbektaş1.....	60
4.5. Türk Hamamlarının Restorasyon ve Yeniden İşlevlendirilmesi İle İlgili Çalışmalar	62
5. TÜRK HAMAMLARI RESTORASYON ÖRNEKLERİ.....	64
5.1. Restorasyon Kriterleri.....	65
5.2. Çalışmanın Amacı.....	65
5.3. Çalışmanın Kapsamı.....	66
5.4. Çalışmanın Yöntemi.....	66
5.5. Türk Hamamları Restorasyon Örnekleri, ve Analizler	66
6. SONUÇ.....	83
KAYNAKLAR.....	90
EKLER.....	95
ÖZGEÇMİŞ.....	108

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

GELENEKSEL TÜRK HAMAMLARININ MEKÂNSAL AÇIDAN İNCELENMESİ VE ÇAĞDAŞ YORUMU

Elif ÇELİK

İstanbul Ticaret Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü

ANABİLİM DALI

Danışman: Prof. Dr. Ali Işık Aydemir

2018/ 108

Tarih boyunca insanlığa seslenmiş olan her dinin emrettiği en önemli şartlardan biri temizliktir. Türklerin kabul etmiş olduğu İslamiyet dininde de temizlik çok önem yer tutmaktadır. İslami gelenekte diğer dinlerden farklı olarak kullanılan suyun akar şekilde olması şartı bulunmaktadır. Bu şart Türklerdeki hamam kültürünün benzer yapıdaki Roma ve Bizans hamamlarından ayrılan en önemli unsuru olmuştur. Akan su şartı nedeniyle ilk Türk hamam örnekleri dere veya kaplıca yakınlarına inşa edilmiştir. Kaplıca hamamlarından sonra ise vakıflara gelir sağlamak için inşa edilen halk hamamı kültürü başlamıştır. İstanbul'un fethinden sonra bu şehre birçok sayıda halk hamamı ve ardından da saray ve köşk hamamları inşa edilmeye başlanmıştır. Fakat bu hamamlar zamanla çeşitli nedenlerle (doğal afet veya bakımsızlık) günümüze kadar ulaşamamıştır. Günümüze kadar ulaşabilen hamamların ise bir kısmı hamam işlevini sürdürürken bir kısmı ise restoran veya alışveriş merkezi gibi alanlara dönüştürülmüştür.

Bu çalışmada Türk hamamları mekânsal açıdan incelenmiş ve günümüzde restorasyon aşamasından geçen bu hamamların çağdaş yorumu incelenmiştir. Çalışmada, hamamlar hakkında literatür taraması yapılarak tarihçesi, mekânsal özellikleri, iç mekân donatıları incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise Kılıç Ali Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı ve Ağa Hamamı'nın günümüzdeki çağdaş yorumu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk hamamları, hamam restorasyonu, günümüzde hamamlar, hamam, restorasyon

ABSTRACT

M.Sc. Thesis

THE SPATIAL INTERPRETATION OF TURKISH BATHS AND CONTEMPORARY INTERPRETATION OF TODAY

Elif ÇELİK

Istanbul Commerce University

Graduate School of Applied and Natural Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Ali Işık AYDEMİR

2018/ 108

One of the most important conditions that every religion that has called out to humanity has commanded throughout history is the cleansing. In the religion of Islam, which Turkish people have accepted, cleanliness has a significant position. There is a condition that the water used be flowingly, unlike any other religion in the world, in Islamic tradition. This condition was the most important factor separating Roman and Byzantine baths in the similar structure of the Turkish baths. Due to the flowing water condition, the first Turkish bath samples were built near streams or hot springs. After the hot spring baths, the public bath culture, which was built to provide income to foundations, started. After the conquest of Istanbul, many public baths were built to this city and then palace and mansion baths have been started to build. But, these baths couldn't get reach in time because of various reasons (natural disaster or neglect) until today. Some of the baths that get reach until today, keep on the bathroom function while the others have been converted into areas such as restaurants and shopping malls.

In this study, the spatial interpretation of Turkish baths and contemporary interpretation of today are examined. In the study, their history, spatial features, interior spaces were examined by doing literature search about hammams. In the last part of the study, the contemporary interpretation in present day of Tahtakale hamam, Aga hamam and XX hamam was examined.

Keywords: Turkish hamam, hamam restoration, hamam today, hamam, restoration

TEŞEKKÜR

Bu araştırma için beni ynlendiren, karŐılaŐtıđım zorlukları bilgi ve tecrbesi ile aŐmamda yardımcı olan değerli danışman hocam Prof. Dr. IŞık AYDEMİR'e teŐekkürlerimi sunarım. AraŐtırmamda yardımcı olan değerli Y. M. Mimar Cafer BOZKURT'a teşekkür ederim.

Tezimin her aşamasında beni yalnız bırakmayan aileme sonsuz sevgi ve saygılarımı sunarım.

Elif ÇELİK
İSTANBUL, 2018

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 3.2.1 Pompei' deki Stabio Hamamı Planı.....	13
Şekil 3.2.2. Pompei'deki Antik Hamamı Tepidarium Bölümü.....	13
Şekil 3.2.3. Pompei'deki Antik Hamamı Frigidarium Bölümü.....	14
Şekil 3.2.4. Pompei'deki Antik Hamamı Caldarium Bölümü.....	14
Şekil 3.2.5. Stabia Hamamının Planı Ve Mekânsal Özellikleri.....	16
Şekil 3.2.6.Stabio Hamamı 3 Boyutlu Görseli.....	17
Şekil 3.2.7. Ankara Roma Hamamı Palaestra ve Kapalı Yıkama Yerlerinin Genel Görünüşü.....	20
Şekil 3.2.8. 1943 Yılında Ankara Roma Hamamında Yapılan Kazılarda Tepidarium (Ilıklık) Alanına Ait Göbektaşı Kalıntıları.....	20
Şekil 3.2.9. Ankara Roma Hamamı Palaestra Revakları Kolon Ve Çatı Strüktürü.....	21
Şekil 3.2.10 Bursa Orhangazi Hamamı Planı	25
Şekil 3.2.11 Bursa Orhangazi Hamamı Kesiti	25
Şekil 3.2.12. İstanbul Beyazıt Hamamı.....	31
Şekil 3.2.13. Hüsrev Kethuda Hamamı Planı ve Kesitleri– Ortaköy.....	32
Şekil 3.2.14. Hüsrev Kethuda Hamamı – Ortaköy.....	33
Şekil 3.2.15. Çinili Hamam Planı.....	35
Şekil 3.2.16. Çinili Hamam.....	35
Şekil 3.2.17. Mihrimah Sultan Hamamı Planı.....	36
Şekil 4.1.1. Şekil A Tipi Şema.....	40
Şekil 4.1.2. Şekil B Tipi Şema.....	41
Şekil 4.1.3. C Tipi Şema.....	41
Şekil 4.1.4. D Tipi Şema	42
Şekil 4.1.5. E Tipi Şema.....	42
Şekil 4.1.6. F Tipi Şema.....	43
Şekil 4.1.7. Isıtma Sistemini Gösteren Diyagram.....	45
Şekil 4.4.1. Cağaloğlu Hamamı Kurnası.....	48
Şekil 4.4.2. Cağaloğlu Hamamı Kurnası.....	49
Şekil 4.4.3. Cağaloğlu Hamamı Kurnası.....	49
Şekil 4.4.4. Çemberlitaş Hamamı Kurnası.....	50
Şekil 4.4.5. Hürrem Sultan Hamamı Kurnası.....	50

Şekil 4.4.6. Çemberlitaş Hamamı Kurnası.....	51
Şekil 4.4.7. Cağaloğlu Hamam Musluğu.....	51
Şekil 4.4.8. Çemberlitaş Hamam Musluğu.....	52
Şekil 4.4.9. Hürrem Sultan Hamam Musluğu.....	52
Şekil 4.4.10. Cağaloğlu Hamamı İç Mekân Kapısı.....	53
Şekil 4.4.11. Çemberlitaş Hamamı İç Mekân Kapısı.....	53
Şekil 4.4.12. Hürrem Sultan Hamamı İç Mekân Kapısı.....	54
Şekil 4.4.13. Cağaloğlu Hamamı Penceresi.....	54
Şekil 4.4.14. Çemberlitaş Hamamı Penceresi.....	55
Şekil 4.4.15. Hürrem Sultan Hamamı Penceresi.....	55
Şekil 4.4.16. Cağaloğlu Hamamı İç Kubbesi.....	56
Şekil 4.4.17. Çemberlitaş Hamamı İç Kubbesi.....	56
Şekil 4.4.18. Hürrem Sultan Hamamı İç Kubbesi.....	57
Şekil 4.4.19. Cağaloğlu Hamamı Şadırvanı.....	57
Şekil 4.4.20. Çemberlitaş Hamamı Şadırvanı.....	58
Şekil 4.4.21 Hürrem Sultan Hamamı Şadırvanı.....	64
Şekil 4.4.22 Cağaloğlu Hamamı Göbektaşını.....	65
Şekil 4.4.23 Çemberlitaş Hamamı Göbektaşını.....	66
Şekil 4.4.24. Hürrem Sultan Hamamı Göbektaşını.....	66

ÇİZELGE DİZİNİ

	Sayfa
Çizelge 3.2.1. Roma Dönemi hamam örnekleri.....	19
Çizelge 3.2.2. Selçuklu Osmanlı Dönemi hamam örneklerinin plan ve mekân özellikleri.....	25
Çizelge 3.2.3 Osmanlı dönemi bazı hamamların plan ve mekânsal özellikleri...	29

1. GİRİŞ

Hamamlar, Türk tarihinin önemli bir bölümünde kültürün değişmeyen ögesi olmuşlardır. Hamam sözcüğü dünyanın pek çok halkı için Osmanlı ya da Türk denilince akla gelen ilk sözcüktür. Edebiyattan sinemaya oryantalizm denilince akla gelen baş mekân olan hamamlar Türk kültürünün ve mimarisinin çok önemli bir parçasıdır. Orta Asya'dan beri Türkler için hem temizlik hem de sosyal bir olgu haline gelen Türk hamamları zamanla gelişmiş ve Türkler gittikleri her yerde günümüze kadar ulaşan hamamlar inşa etmişlerdir. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra şehirde yüzyıllar boyunca birçok hamam inşa edilmiştir.

Küçük mahalle hamamlarında banyo yapma geleneği, Türk döneminde, Anadolu'daki Roma ve Bizans dönemlerinin ardından devam etmiştir. Sıcak sulu ve içi ısıtılan yani bugünkü hamamların ilk örnekleri Romalılar tarafından yapılmıştır. Suyun önemini kavrayan Hitit'lerde, Eski İran'da, Hindistan'da, Eski Mısır'da, Çin'de din adamları ibadetle günahlardan arınmak için yıkanmayı şart koşmaktaydı. Semavi dinler de (Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam Dinleri) de temizlik üzerine aynı hassasiyeti göstermişlerdir. Türkler Müslüman olduklarında temizlik kültürünü olduğu gibi benimsemek yanında, fevkalade ileri derecede geliştirmişlerdir.

Selçuklu dâhil Osmanlılar hâkim oldukları bütün coğrafyayı kapalı yıkanma alanları yani hamamlarla donatmışlardır.

Türk ve Roma hamamlarının benzer ve farklı unsurları bulunmaktadır. Benzer yanı bu hamamlarının hepsinin odun yakılarak ısıtılan hipokost sistemine sahip olmasıdır. En büyük farklılığı ise; Türk hamamlarında banyonun, yüzme havuzlu frigidariumda değil, küçük bir lavabodan alınan sıcak su ile yapılmasıdır. Türk hamamlarında soğuk su ile banyo yapma kültürü yoktur. Roma hamamlarında havuzlarda sıcak ve soğuk banyolar yapılmaktadır. Ayrıca Türk toplumlarında; Roma'da olduğu gibi banyodan önce sportif aktivite yapma geleneği görülmemektedir.

Bir Türk hamamının değişen salonunda (soyunmalık / soğukluk) Roma hamamının frigidariumundaki dinlenme fonksiyonu gerçekleştirilmiştir. Merkezindeki dekoratif

havuz, Roma yüzme havuzunun bir soyutlaması olabilir. Masaj fonksiyonu her ikisi için de geçerlidir. Türk hamamında halvetlerde terleme fonksiyonu gerçekleşir. Bu Roma hamamlarındaki laconicum'a benzetilmektedir.

Geçmişten kalma banyo yapılarının yıkıntılarından o önem hamam mimarisinin planlarına ulaşmak nispeten mümkün olabilmektedir. Roma, Yunan ve Bizans'taki hamamların geliştirilmiş plan şemaları, banyo yapımının uygarlıklarda bir kültür ve lüks olduğunu göstermektedir.

Ortak ve farklı yanları bulunan bu hamamlar, özellikle Türk kültüründe, tarih boyunca hem sosyo/kültürel açıdan hem de ekonomik açıdan önemli bir yere sahip olmuştur. Roma hamamları günümüzde varlıklarını sürdürmezken Osmanlı Dönemi hamamları halen mevcuttur. Ancak tarih içinde gelişen teknoloji ve değişen temizlik anlayışı sonucunda hamamlar, ekonomik ve sosyal açıdan önemini yitirmeye başlamış ve bu hamamların bazıları tamamen kapanırken bazıları ise yeniden işlevlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı, birer kültür mirası olan hamamların, yeniden işlevlendirme çabaları sırasında niteliklerini belirleyerek, bu niteliklerin ve iç mekân mimarisinin ne ölçüde korunduğunu sorgulamaktır. Bu çalışmanın amacı, restorasyon uzmanlığı bağlamında bir çalışma ortaya koymak değildir. Ancak, tarihsel yapıların korunma aşamasında belirli tasarım sınırlamalarının oluşu, bu işlevlendirilmiş yapılar üzerinde inceleme yapabilme imkânı sunmaktadır. Bu çerçevede yeniden işlevlendirilmiş bazı hamamlar üzerinden gerçekleştirilecek olan bu çalışmada, hamamlara uygulanan restorasyon çalışmaları, mevcut olan iç mekân organizasyonlarının yeni verilen işlevlerle uyumu, mevcut olan malzemelerin ve mekânın hangi ölçüde korunduğu ve ne gibi dokunuşların yapıldığı, yeniden işlevselleştirme sırasında kullanılan mobilyaların mekân ile uyumu ve geçmiş ve gelecek arasındaki bağa uygun bir üslup olup olmadığı gibi konular incelenmiştir.

Çalışmanın yöntemi için öncelikle alanyazın çalışması (makale, kitap, yapılan araştırmalar vb.) yapılarak, geçmişten günümüze Türk hamamlarının tarihçesi ve mimari özellikleri incelenmiştir. Çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, tarihçe kapsamında, Anadolu Selçuklularından önceki Roma hamamlarına ve

sonrasında Selçuklu ve Osmanlı hamamlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde, Türk hamamlarının iç mekân kurgusu ve analizleri, konstrüksiyon elemanları ve iç mekân donatı elemanları açıklanmıştır. Hamamlar hakkında gerekli bilgiler verildikten sonra çalışmanın üçüncü bölümde ise yeniden işlevlendirilen bazı hamamların restorasyon çalışmalarına yer verilerek analizler yapılmıştır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Demirdal (2014), çalışmasında İstanbul'da işlev değişikliğine uğramış olan Mimar Sinan hamamlarını inceleyerek çalışmasını Ortaköy Hamamı ile örneklendirmiştir. 7 bölümde incelenen çalışmanın, birinci bölümde problemin tanımını, amaç ve kapsamını belirleyen Demirdal, ikinci bölümde, korunması gereken kültür varlıkları üzerinde durmuş ve kavramsal bir çerçeve çizmiştir. Üçüncü bölümde, hamam kavramından başlayarak tarihsel süreç anlatılmış ve literatür çalışması yaparak özellikle Osmanlı Dönemi hamamların sosyal yaşam içindeki yeri, mekân organizasyonları, iç mekân özellikleri, mimari elemanları ve kullanılan malzemeleri irdelenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde hamamlarda yaşanan işlev değişimindeki faktörleri ve iç mekâna etkilerini incelemiştir. Bu bölümde çevresel, yapısal, teknik, mimari ve mekânsal açılardan değerlendirilmeler yapmıştır. Beşinci bölümde, çalışmanın konusu olan İstanbul'da işlev değişikliğine uğramış Mimar Sinan yapıları belirlenmiş, iç mimarlık tasarımı bağlamında ne dereceye kadar korunabildiği ve kültürel miras olarak ikinci bölümde ortaya konan yaklaşımlar çerçevesinde irdelenmiştir. Çalışmanın altıncı bölümünde örnek olarak alınan Ortaköy Hamamı hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek, bu hamamın geçirmiş olduğu restorasyon çalışmaları incelenmiştir.

Erden (2015), çalışmasında. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde yer alan hamamları ele almıştır. Ele alınan çalışmanın amacı Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde yer alan hamamlar ve bu hamamların çevresinde şekillenen kültürün tespit edilmesidir. Yapılan çalışmada günümüzde sadece hamamların değil bu hamamların çevresinde şekillenen kültürün de ortadan kalktığını göstermiştir. Bu nedenle Türk hamamlarının sosyal birer kurum olduğu ve bütüncül bir yaklaşımla, çevresinde şekillenen kültür ile birlikte ele alınıp incelenmesi zorunluluğu sonucuna varılmıştır.

Önge (1988), Türklerin Anadolu'ya gelmeden önceki hamam kültürlerini inceleyerek buldukları yerlerde inşa ettikleri hamamlara çalışmasında yer vermiştir. Anadolu'ya geldikten sonra hamam kültürünün yaygınlaştığını açıklayan Önge, bu kültürün sosyal yapı içindeki yerini incelemiştir. Mimar Sinan'ın inşa ettiği hamamları liste halinde sunan Önge, Sinan'ın hamamlarının mimari kompozisyon özelliklerini irdelenmiştir.

Önge ayrıca Türk hamam mimarisinin yapısal özelliklerine de çalışmasında yer vermiştir.

Reyhan, ve İpekoğlu (2004), yaptıkları çalışma, Osmanlı dönemindeki hamam mimarisinin küçük yerleşkelerdeki örneklerinden oluşan bir grup yapıda; özgün malzeme çeşitlerinin kullanımını inceleyerek, yapım teknolojisinin korunması gerekli olan özgün niteliklerini belirlemeyi ve yöresel deneyimleri belgelemeyi amaçlamışlardır. Araştırmada incelenmiş olan hamamlardaki ana yapı malzemeleri; taş ve tuğladır. Bu malzemeleri birleştirmek için kireç harcı kullanılmıştır. Duvarlardaki dikey pozisyonda olan yükleri dağıtmak amacıyla ahşap hatıllar kullanılmıştır. Bazı hamamların duvar köşelerinde ve giriş cephelerinde devşirme kesme taşlar görülmektedir. Duvar yüzeylerinin dışı sıvasız, içi ise kireçle ve horasanla sıvanmıştır. Üst örtüyü oluşturan tonoz ve kubbelerin iç ve dış yüzeyleri ise yine horasanla sıvanmıştır. Hamamlarda kullanılan yapı malzemelerinden diğerleri ise künklerdir.

Turan (2010)'nın bu çalışması Türk kültür tarihinin bütünüyle ele alan ilk eserlerden biridir. Türk kültürünün tarih içindeki gelişimi ve değişimi, dil, din, yazı, giyim kültürü, bilim, sanat, şehir hayatını etkileyen başlıca toplumsal kurumları ana başlıklar halinde inceleyen eser, kültür nedir? Sorusuna cevap aramıştır. Bu eser, Türk kültür tarihinin, "Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe" uzanan gelişimini incelemiştir.

Yegül (2011), çalışmasında kökleri Roma İmparatorluğu'na dayanan hamam kültürünü incelemiştir. Roma hamamlarının bir kısmı günümüzde harabe olarak dururken bir kısmı da insanlar tarafından kullanılan mekanlar durumundadır. İngilizceden dilimize çevrilmiş olan bu eser, Türkçe basımında bazı güncellemelere ve orijinalinde olmayan görseller içeriyor. Eserde, Anadolu'daki su kültürünün ne anlam ifade ettiği, Roma'daki yıkanma kültürünün kökenleri, incelikleri, hamam mimarisinin özellikleri ile gelişimi ve teknolojik yaklaşımları incelenmiştir. Büyük imparatorluk hamamlarının yanında Kuzey Afrika ve Anadolu örnekleri de anlatılırken, Oryantalistlerin harem imgelerine ve Batı'daki hamam kültürünü yeniden canlandırma çabalarına da değinilmiştir. Yegül bu eserinde başarılı bir sosyo-kültürel tarih analizi yaparken çıkış noktasını sanat tarihinden ve arkeolojiden almıştır.

Yılmazkaya (2002)'nin bu eseri, o güne kadar hamamla ilgili çeşitli disiplinlerde yazılmış edebi ve bilimsel kaynakları bütünlük içinde ve özgün bir anlatımla bir araya getirerek bir rehber niteliğinde kaleme alınmıştır. Eser, literatürdeki uzun süredir eksikliği duyulan bir boşluğu doldurma ve Türk hamamlarını derinlemesine inceleme amacı taşımaktadır. Türk hamam kültürünün farklı yönleriyle anlatıldığı bölümler, eseri, sadece teorik içerikle dolu bir rehber olmaktan çıkarmış ve edebi bir hava katmıştır.

3. TEORİK ÇERÇEVE

3.1. Türk Hamamlarının Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Hamamlar, toplu yıkama için insanlar tarafından kullanılan binalardır. “Hamma” Arapça ısıtma yöntemleri; İbranice “Hamam” sıcak demektir (Tascığlu, 1998). Bugün, Türkçe’de "hamam" sözcüğü, birinin yıkandığı veya yıkadığı bir yer anlamında kullanılmaktadır. Geçmişte, insanlar sağlık, temizlik veya dini nedenlerle yıkanmaya her zaman ihtiyaç duyuyorlardı. Dolayısıyla insanlar, “banyo yapıları” veya “hamam” olarak adlandırılan suda banyo için özel alanlara ihtiyaç duyuyorlardı (Eyice, 1997).

Hamamları bedeni ve ruhi temizlenmenin yanı sıra toplumsal ihtiyaçları da gidermek üzere inşa edilmiş, ısıtma ile suyun kullanıldığı müstakil yapılar olarak tanımlamak mümkün görünmektedir. Semavi Eyice (1997) hamamı, suyun ısıtılması suretiyle insanların yıkanması için yapılmış bir tesis olarak tanımlamaktadır.

Bugünkü kaynaklar doğrultusunda yeryüzünde yıkanma için müstakil olarak inşa edilen mekânların ilk nerede ve ne zaman kurulduğunu kesin olarak söylemek mümkün görünmemektedir. Hamamların tarihi üzerine yapılan araştırmalar nerede ve ne zaman sorularının cevaplanması için fikir vermektedir. Mısır’da Tel-Al Amarnah ve Zincirli kazılarında bulunan saray ve evlerde rastlanan hamamlar ilk örnekler olarak düşünölmektedir. Ayrıca Asurlular dönemine ait Kral Adadnirasis Sarayı’nın harabeleri arasında ve Seylan Adası’nda hamam kalıntlarına rastlanmıştır (Aru, 1941:10).

Tarihte suyun geçmişte günahları ve kötölükleri kaldırdığına inanılıyordu. Ardından, Kızılderiiler Ganger Nehri, Mısırlılar Nil ve Süryaniler Fırat Nehri’ni benzer nedenlerle kutsal sayılıyordu. Özel günlerde bu nehirlere giren kişilerin günahlarından kurtulduklarına inanılırdı (Aru, 1941). Eski Mısırlılara göre Tanrı suyun hakimiydi ve insanların bu suyla temizlenerek arınması gerekiyordu (Eyyüboğlu, 1998:168). Türkler suya eskiden beri saygı duymuşlardır. Eve giren gelin, kocasına ait su kaynaklarına hediyeler sunardı. Oğuzlar, obalarını su kenarlarına kurar ve bu su kaynaklarında sık sık yıkanırldı. Hititler’in de sıcak su kaynakları üzerine kurdukları havzalarda yıkandıkları bilinmektedir (Akurgal, 1976:51).

Türk Hamamı; dört yanı çevrilmiş işlemeli duvarlar ve kubbeli yapısıyla sadece temizlenmek için yıkanılan bir yer değil, aynı zamanda toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası olup, tellağı, natırı, külhanbeyi ile yaşayan ve kuşaklar boyu aktarılan bir kültürün simgesidir.

Genel hamamların çoğu gündüz kadınlara ayrılmaktaydı. Hem kadın hem de erkekler için ayrı bölümlerden oluşan "çifte Hamamlar"ın, kadınlar bölümünün kapısı yan sokağa açılmakta ve rahatlıkla girilip çıkılabilmekteydi.

Hamamlar 24 saat açık olan mekânlardı. Önceleri ücretsiz olan hamamlarda sadece hamamda çalışanlara, natırlara bahşiş dağıtılırdı. Ancak sonraları paralı hale gelerek ticarethanelere dönüştürüldü. Hamamlar, Osmanlı döneminde ev dışı yaşamı kısıtlı olan kadının dışarı çıkması ve eğlenmesi için aracı olmuştur. Bu bağlamda hamamın sefasını süren en çok kadınlar olmuştur. Yirmi kişilik gruplar halinde haftada en az bir defa toplanıp hamama gidilmekteydi. Hamamlara gidiş amacı öncelikli olarak dinen temizlenmek olup, bunun yanında güzelleşmek, sohbet etmek için de gidilen yerlerdi. Düğünden önce "gelin hamamı" adı verilen etkinlikte kadınlar toplu halde kadın çalgıcılarla birlikte hamama giderdi. Hamama giden kadınların ellerinde süslü ve renk renk hamam bohçaları bulunurdu. Her kadının kendine ait hamam takımı olurdu ve hamam bohçaları; iç bohça ve dış bohça olarak hazırlanırdı (Tansuğ, 1978:17).

Türk geleneklerinde doğan çocuğa kırkıncı gününde "Kırk Hamamı" yapılırdı. Hamamda yapılan bu etkinliğe tüm aile efradı, yakınlar, komşular (hepsi kadın) gelirdi. Bebeğin kırk hamamı gelenek ve göreneklere göre uygulanırdı. Bu gelenek yakın döneme kadar Türk toplumunda sürdürülmüştür. Hem gelin hamamında hem de hem de kırk hamamında misafirlere çeşitli ikramlarda bulunurdu. 4-5 saat süren u etkinliklerde kız görüp beğenme âdeti gelişmiştir. Kısacası Türk hamamları kadınlar için sosyalleşme aracıydı (Tansuğ, 1978:18)

Eski Türk kültüründe hamamlar sağlık açısından önemli bir öneme sahiptir. Osmanlıca kaleme alınmış tıp kitaplarında hamamın ayrı bir konu olarak ele alındığı görülmektedir. Bu kitaplarda hamamların bina yapıları, hamama girme ve çıkma adabı, içeride yapılması ve yapılmaması gerekenler, hamamın hangi hatalıklara iyi ya da kötü geldiği uzun bir şekilde anlatılmaktadır. Hamamın hem bedene hem de nefse

iyi gelen bir ilaç olduğu kaydedilmektedir. Özellikle soğuk algınlığına, solunum yollarına, damar sertliğine, böbrek, deri ve akciğer hastalıklarına iyi geldiği tıbben de ispatlanan hamamların ruh ve sinir sağlığına olumlu etkileri de eski Türkler tarafından bilinmekteydi (Sarı, 1993:156).

Bir görüşe göre Anadolu'da yer alan hamamlar Roma hamamlarının bir devamı niteliğindedir ve Türkler, hamam kültürünü Anadolu'ya geldikten sonra öğrenmişlerdir. Ancak Orta Asya dönemi ile ilgili sınırlı kaynaklar bize Türklerin hamam kültürüne Anadolu'ya gelmeden önce de sahip olduklarını göstermektedir (Yegül, 2011:265). Türkiye'nin en küçük kasabasında bile en az 1 tane büyük şehirlerinde ise yüzlerce sağlık kaynağına rastlanmaktadır. Bu yapılara Romalıların bıraktığı kaplıca ve hamam binalarının örnek olduğu şüphe götürmez olsa da Türklerin hamamlarla Anadolu'ya gelmeden önce tanışmış olduklarını gösteren pek çok unsur vardır. Bunların en önemlisi Türklerin Anadolu'ya ve Rumeli'ye geldikten ve özellikle İstanbul'a yerleştikten sonra yaptırmış oldukları hamamların gerek yapılış tarzları gerekse temizlik tertibatı bakımından Romalıların hamamlarından oldukça farklı olmasıdır. Günümüzde Batı'da turistik amaçla yapılan ve kullanılan hamamlara Batılıların "Türk Hamamı" demesi bunun en önemli göstergelerindedir. Özellikle Türklerin Balkanlarda ve Macaristan'da bırakmış olduğu hamamların Türk sanatının ve Türk temizlik kültürünün birer eseri olarak anılması bu kanaatin yerleşmesinde önemli etkide bulunmuştur (Gürgüç, 1948:1344).

Türk hamamlarının diğer Müslüman ülkelerin hamamlarından da ayırıcı özellikleri bulunmaktadır. Diğer Müslüman ülkelerinde ilkçağ mimarisinden kalan bir plan kullanılırken, Türk hamamlarında belirli bir eksen düzenlemesi hakimdir. Özellikle sıcaklık bölümlerinde Orta Asya'dan bu yana yapı sanatında görülen dört eyvan şeması uygulanmıştır (Eyice, 1997).

Türklerin temizlik anlayışını belirleyen en önemli etmenlerden birisi coğrafi özelliklerdir. Örneğin bir Hun boyu olan Yüepanlar günde 3 kez yıkanırken çok soğuk coğrafyalarda yaşayan Türklerde su kutsi bir anlam taşımakta ve yıkanmak tabu olarak görülmektedir. Bu bölgelerde temizlik için kızgın taşlar üzerine su dökülerek buhar banyosu yapılır ve çeşitli bitki lifleriyle keselenerek temizlenilirdi (Okur, 2005:256).

Türkleri hamam yapmaya ve kullanmaya iten nedenlerden biri de temizliğe karşı beslediği dini ve milli düşüncelerdir (Gürgüç, 1948:1344). Türk hamamlarında ılıca ve kaplıcalar dışında havuz kullanılmamış olması İslam kültürünün temizlik anlayışıyla açıklanmaktadır. Nitekim İslamiyet'te duran değil akan su makbuldür. Bu nedenle temizlik için kurnalardan akan su tercih edilmiştir.

Eyice'ye göre Osmanlı döneminde hamamlara bu kadar fazla önem verilmesinin altında 2 önemli neden yatmaktadır. Bunlardan birincisi hamamların iyi gelir getiren ticarethaneler olmasıdır. İkinci neden ise külliye geleneği ile ilgilidir. Bu açıdan hamamlar külliye geleneğinin merkezinde yer alan camilere ve cami cemaatlerine hizmet vermiştir (Eyice, 1997).

Varlıklı Türkler gerek kendilerine gerekse çocuklarına sağlam bir gelir kaynağı bırakmak için irat ve akar olarak yaşadıkları yerlerde hamamlar yaptırıp hem bölgenin imarına hem de hemşerilerinin sağlık ve temizliğine hizmet etmek istemişlerdir. Bu kültür o kadar yaygınlaşmıştır ki, hayır işlemek isteyen varlıklı kişiler, cami, mektep, medrese, hastane, kütüphane gibi yapıların içinde bulunduğu imaret adı verilen toplu binalar içinde hamamlara da yer vermişlerdir. Hatta inşaatında çalışacak olan işçilerin işe başlamadan ve işi bitirdikten sonra temizlenmeleri için önce hamamlar yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in meşhur imaretini yaptırmadan önce Çukurhamam'ı yaptırması buna örnektir. İşçiler için bedava olan bu hamamlar halk için ise ucuz tutulurdu. Padişahların ve vezirlerin yaptırdığı hamamlar ise hayrat olarak kullanılırdı (Gürgüç, 1948:1345).

Hamamlar, Türk edebiyatını da etkilemiş ve Hamamname adı verilen bir edebiyat türünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. 16. yüzyılda Deli Birader lakabıyla tanınan Gazali'nin, Cafer Çelebi'nin Nihali Cafer Çelebi'nin, Vücuti'nin ve daha pek çok edebiyatçının hamamname eserleri bulunmaktadır (Öztuna, 1969:18).

Cansever (2003:119), Osmanlı döneminde hamamlara olan ilginin bu 2 nedeni dışında 2 nedenden daha bahsetmektedir. Bunlar hamamlar ve iktidar arasındaki ilişki ve Osmanlı şehir planlamasıdır. Osmanlı döneminde inşa edilen yapılara bakıldığında dünya görüşüyle ilintili biçimde, sivil mimaride genel olarak ahşap ve kerpicin kamu yapılarında ise taş ve tuğlanın kullanıldığı görülmektedir. Hamamlar da yapısal olarak taş ve tuğladan inşa edilmiş kamusal binalardır. Taş devletin bakılığını, ahşap ve kerpiç

ise hareketliliği sembolize etmiştir. Bu nedenle tuğla ve taştan yapılmış olan hamamlar genel olarak halka hizmet etseler de insanların bilinçaltılarında iktidarları temsil etmekteydiler. Diğer yandan Osmanlı'da şehirler yekpare bir yapıya sahip olmayıp, mescit, cami, mektep, tekke ve hamam etrafında odaklanmış bir şehir anlayışı hakimdi ve kendi kendini yöneten idari birimler, mahalleler olarak teşkilatlanmaktaydı. İnsanın çevresinin bilincine ulaşabileceği ve bu çevrenin her türlü sorumluluğuna katılabileceği uygun ölçünün teşhis edilmesi ve korunması Osmanlı şehirciliğinin değişmez bir kuralıydı. (Cansever, 2013: 119).

Türk hamamlarını günümüzden Orta Asya'ya doğru incelediğimiz zaman bilgi kaynaklarında azalma görülmektedir. Özellikle Orta Asya hakkında bilgi verebilecek hamam yapılarının mevcut olmaması ve bu coğrafyada yapılan arkeolojik kazıların eksikliği bu alandaki çalışmaları sınırlandırmaktadır. Ögel'e göre Orta Asya Türkleri için temizlik çok büyük bir önem taşımaktaydı. Çin kaynaklarında Türklerin temizliğe verdiği önemi görmek mümkündür (Ögel, 1978:101-103).

Orta Asya Türklerinin hamam ve temizlik kültürlerine ait bir diğer bilgi Priskos tarafından verilmektedir. Grek seyyahı olan Priskos, Roma elçiliği yaptığı dönemde Avrupa Hunları ve Attila hakkında pek çok bilgiye ulaşmıştır. Priskos, Attila'nın adamlarından olan Onegesius tarafından yaptırılan hamamdan yazılarında bahsetmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2014:39-40).

Anadolu'daki Türk hamamları dışarıdan kendine-kapalı ve basit bir görünüme sahiptir, ancak içeriye baktığımızda etkileyici bir iç mimariye sahip olduğu görülmektedir. Bunlar genellikle dini, sağlık ve sosyal kurumlar olan vakıflara para sağlayan ticaret binalarıdır. Türk hamamı temizliğin yanında doğum ve evlilik gibi kadınların eğlencelerini de kapsamaktaydı.

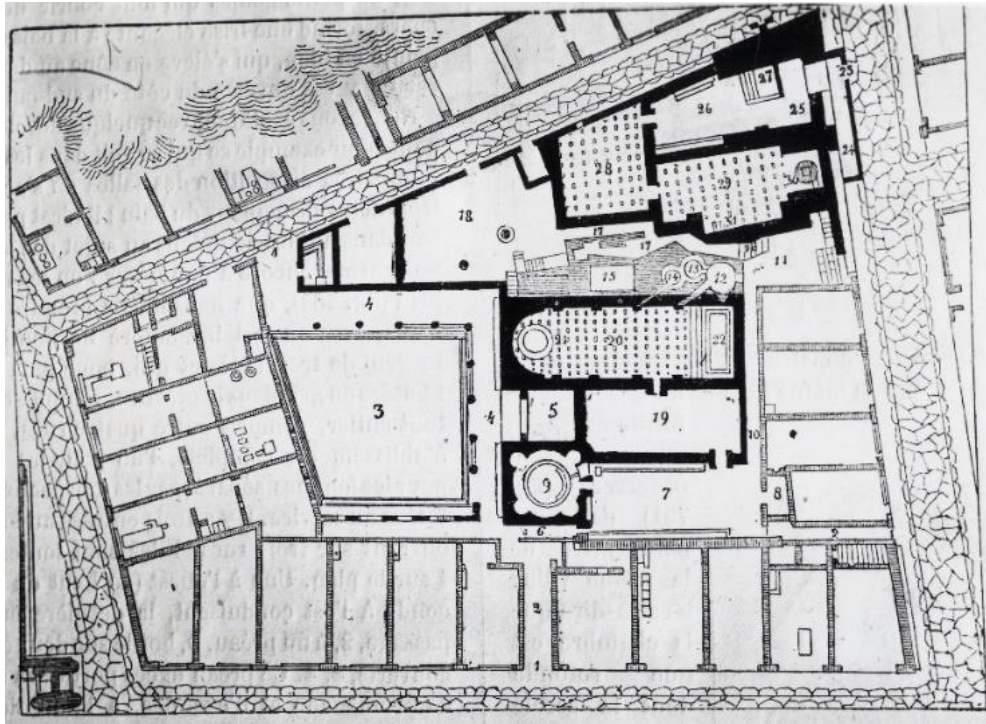
3.2. Anadolu'da Selçuklular Öncesi Hamam Örnekleri

Anadolu'da inşa edilen Türk hamamları dışındaki hamamlar, Yunan hamamları, Roma hamamları ve Bizans hamamları olarak bilinmektedir. Yunan hamamları hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Su kenarlarında spor hamamları ve temizlik amacıyla inşa edilen büyük halk hamamlarının varlığı bilinmektedir. 4. yüzyılda, Yunan kültürüne

özgü hamamların, Yunan Gymnzoes evlerinde bulunan sıcak ve soğuk banyoların kurulum sistemi ile yıkıldığı görülmektedir (Aru, 1941:12).

Assos harabeleri bu konuda bizlere ışık tutmaktadır. 68 x 5 boyutundaki mekânın, uzun kenarı boyunca yıkanma yerleri, musluklar, duşlar yerleştirilmiştir (Aru, 1941:12).

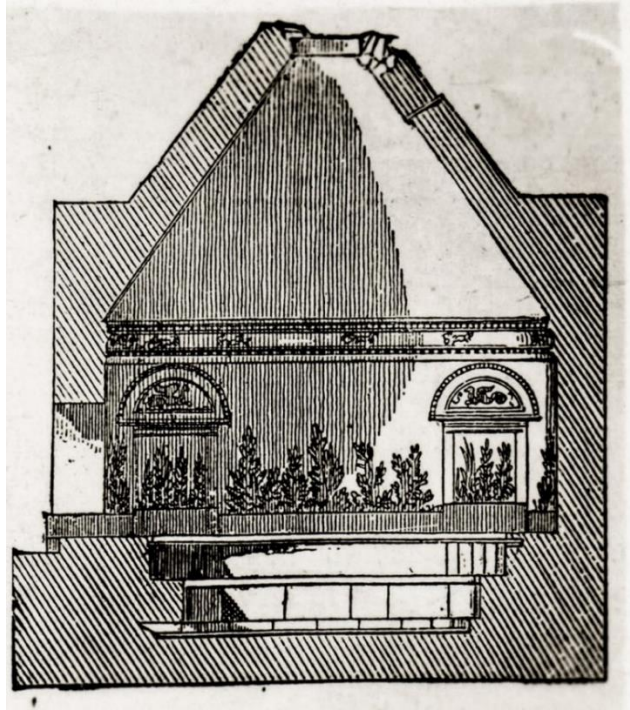
Romalılar, ilk dönemlerinde doğal su kaynaklarında veya evlerde mutfak yanında yer alan “Lavatrina” da yıkanmaktaydı. Daha sonraları, Yunan hamamlarını örnek alarak, çok odalı hamamlar inşa etmeye başladılar. İmparatorluk döneminden önce M.Ö. 100 yılında Roma kültürünün içinde özel ve umumi banyolar olduğu bilinmektedir. Roma Dönemine ait ilk örnek Pompei’deki Stabia Hamamı’dır. Stabia Hamamı’nın MÖ. 2. Yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı tahmin edilmektedir. Hamam, 1. Yüzyılın ilk yarısında ise yeniden şekillendirilmiştir. Pompei’deki evlerde su bulunmadığı için yıkanmak ve günlük işleri yapmak için su önemli bir sorun oluşturuyordu. O nedenle Stabia Hamamı ve diğer Roma hamamları halk için çok büyük önem taşımaktaydı. Stabia Hamamı, bu dönem Roma hamamları içinde en iyi şekilde korunarak günümüze gelmiş önemli bir örnektir (Kleiner, 2009:13-14).

Şekil 3.2.1. Pompei’deki Stabio Hamamı Planı (Salt Araştırma Kütüphanesi)

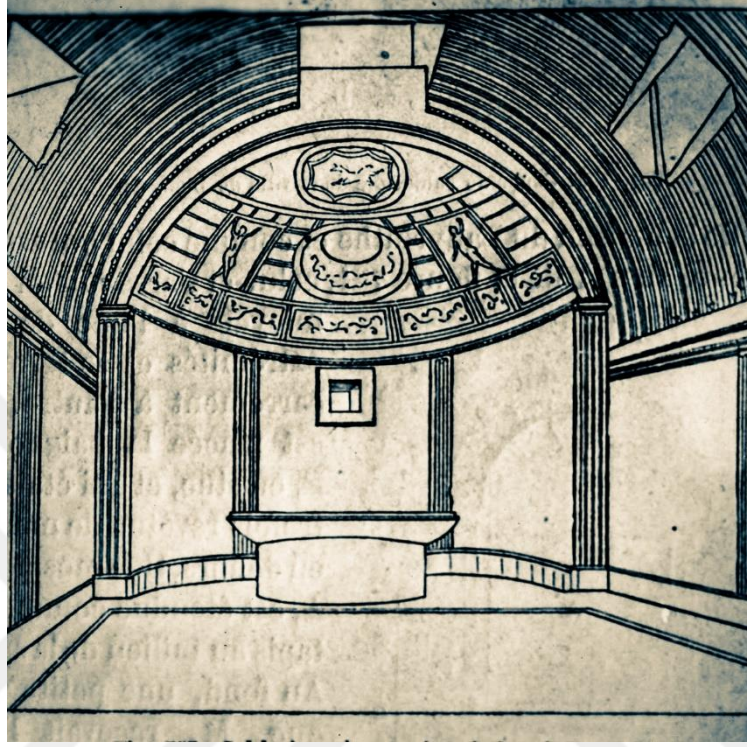

Şekil 3.2.2. Pompei'deki Antik Hamamı Tepidarium Bölümü. (Salt Araştırma Kütüphanesi)

Şekil 3.2.3. Pompei'deki Antik Hamamı Frigidarium Bölümü. (Salt Araştırma Kütüphanesi)

Stabia Hamamı'nın Frigidarium'unda ortada yuvarlak bir havuz, çevresinde ışınal nişler, kubbesinde içeriye ışık girmesini sağlayan açıklığı (oculus) bulunmaktadır (Kleiner, 2009:15).

Şekil 3.2.4. Pompei'deki Antik Hamamı Caldarium Bölümü. (Salt Araştırma Kütüphanesi)

Stabia Hamamı'nın, tabanı üst üste konmuş bir dizi kiremitle döşenmiş, aralara boşluk bırakılarak yükseltilmiş ve bu boşluklara ise madeni mangallar yerleştirilmiştir. Bu mangalların içinde kor halinde bulunan ve köleler tarafından canlı tutulan kömür bulunuyordu. Bu sayede, hamamın üzerindeki tavan da yerden ısıtılmalı şekilde sıcak tutuluyordu (Kleiner, 2009:15).

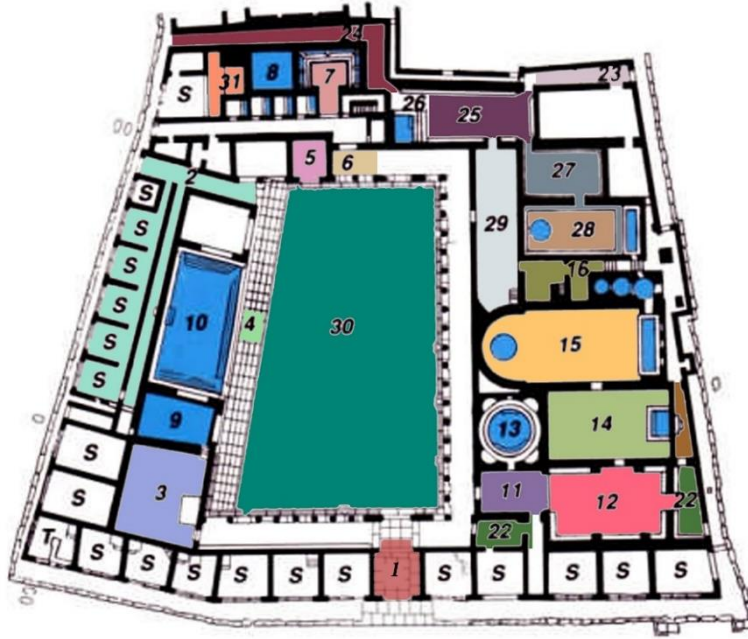
10

7

14

- 1_ ANA GİRİŞ
- 2_ BATI GİRİŞİ
- 3_ VESTİYER
- 4_ BOWLING ALANI
- 5_ OFİS
- 6_ KUZAY BİNASINA GİRİŞ
- 7_ TUVALETLER
- 8_ SU DEPOSU
- 9_10_ YÜZME HAVUZU
- ERKEKLER HAMAMI(11-15)
- 11_ GİRİŞ HOLÜ
- 12_ VESTİYER
- 13_ FRIGIDARIUM(SOYUNMALIK)
- 14_ TEPIDARIUM(ILIKLIK)
- 15_ CALDARIUM(SICAKLIK)
- 16_ KAZAN DAİRESİ
- 17_ SICAK SU DEPOSU
- 18_ SICAK SU TANKI
- 19_ SOĞUK SU DEPOSU
- 20_ TESİSAT
- 21_ ŞÖMİNE
- 22_ PERSONEL ODASI
- KADINLAR HAMAMI (23-28)
- 23_ BATI GİRİŞİ
- 24_ DOĞU GİRİŞİ
- 25_ VESTİYER
- 26_ FRIGIDARIUM(SOYUNMALAK)
- 27_ TEPIDARIUM(ILIKLIK)
- 28_ CALDARIUM(SICAKLIK)
- 29_ EGZERSİZ ODASI
- 30_ SPOR SALONLARI
- S_ MAĞAZALAR

1

11

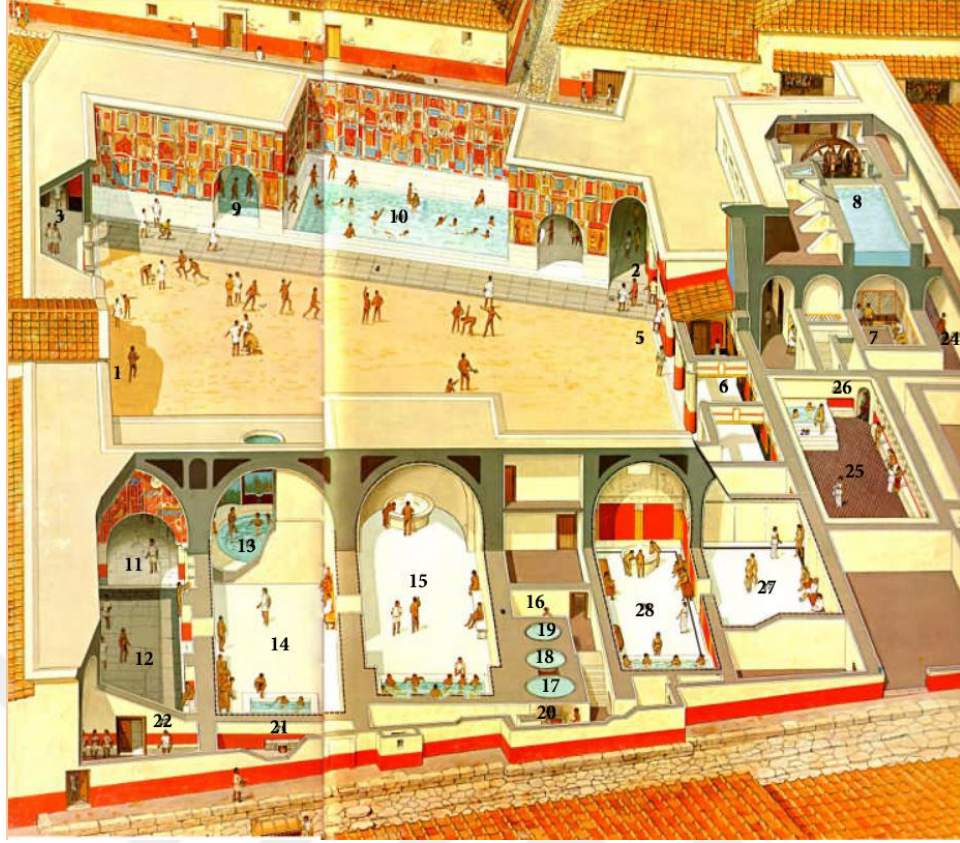
12

13

Şekil 3.2.5. Stabia Hamamının Planı Ve Mekânsal Özellikleri (Bu şekil <http://rozsavolgyi.free.fr> kaynağından geliştirilerek hazırlanmıştır)

Şekil 3.2.6. Stabio Hamamı 3 Boyutlu Görseli
(Kaynak: <http://rozsavolgyi.free.fr>)

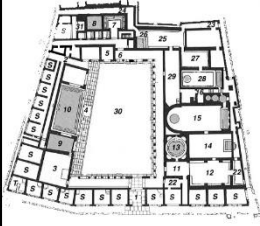
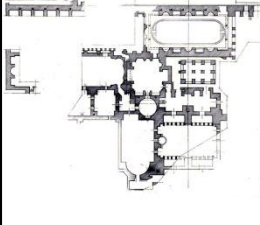
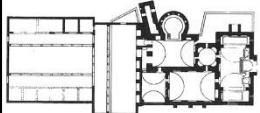
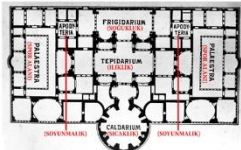
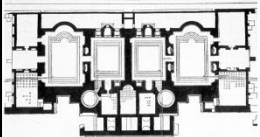
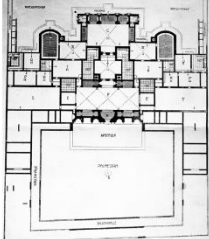
İmparatorluk zamanında ise cazip banyolar inşa edilerek yıkanmak lüks bir eğlenceye dönüştürülmüştür. Caracalla, Titus, Diocletianus ve Constantinus Baths en önemlilerindedir. Bunların halk için olanlarına Balneum (çarşı hamamı) deniyordu. Önceleri kadın ve erkek hamamları ayrıken, daha sonraları ortak kullanımlı hamamlar yapılmıştır.

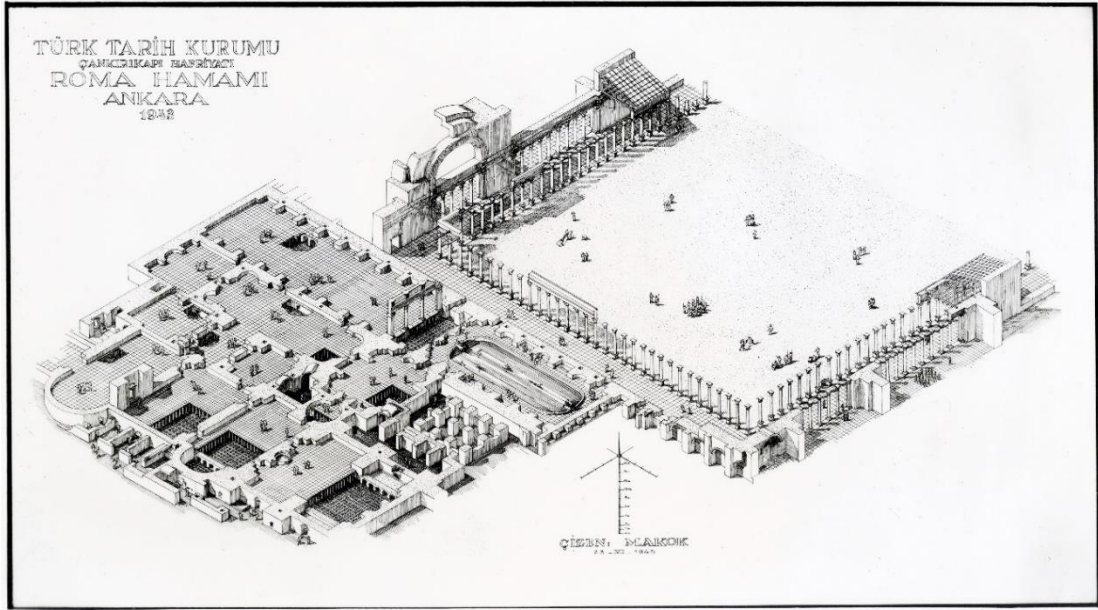
Roma hamamlarında Palaestra ve Atrium olarak adlandırılan avlular bulunmuştur. Hamamlara bu avlulardan giriş yapılmaktaydı. Palaestra oyunlar için, Atrium ise bekleme yeri olarak kullanılıyordu. Soyunma yeri olan Apoditerium, bir köşesinde hizmet odası olan ve duvar kenarlarında soyunma sıraları bulunan büyük bir mekandı. Buradan Frigidarium ya da Baptistarium adı verilen, ısıtılmamış bir mekâna geçilirdi. Bu mekân genellikle üstü açık, çevresinde heykeller, özel banyo odaları ve ortasında yüzme havuzu olan bir mekandı. Burası hem soğuk su ile banyo yapmak isteyenlerin kullandığı hem de yarışmaların düzenlendiği bir alandı (Atlı, 1990:7).

Tepiderium, Frigidarium'dan çıkanların vücudun yüksek sıcaklığını dengelemek kullanılan için ara geçiş alanıydı. Bu alanı, özel odalarla çevrili Calderium (sıcaklık) takip etmektedir. Calderium'da oturmak için sıralar ve yıkanmak için küvetler yer almaktaydı. Calderium duvarlarında, borular (künk-tüteklik) mevcuttu ve bu alanların altında Hypocaustum (cehennemlik) vardı. Üzerinde su haznesinin yer aldığı Hypocaustum'da yakılan odunların ısısı ile hem su hem de Calderium ve Tepiderium'um döşemeleri, duvarları ısıtmaktaydı. Bazı banyolarda frigidarium bulunmamakla birlikte, apoditerium, tepiderium, kalderyum daima mevcuttur (Yegül, 1992; Eyice 1997; Ergin 2011).

Daha sonraki dönemlerde, giderek büyüyen hamamlarla birlikte birden çok Hypocaustum ve bunu besleyen servis yolları inşa edilmiştir, ısıtma tertibatı daha karmaşık bir hale gelmiştir.

Çizelge 3.2.1. Roma Dönemi Hamam Örnekleri (Bu tablo <http://rozsavolgyi.free.fr/cours/civilisations/pompei/p6.htm> kaynağından ve Salt Araştırma Kütüphanesi'nden yararlanarak hazırlanmıştır)

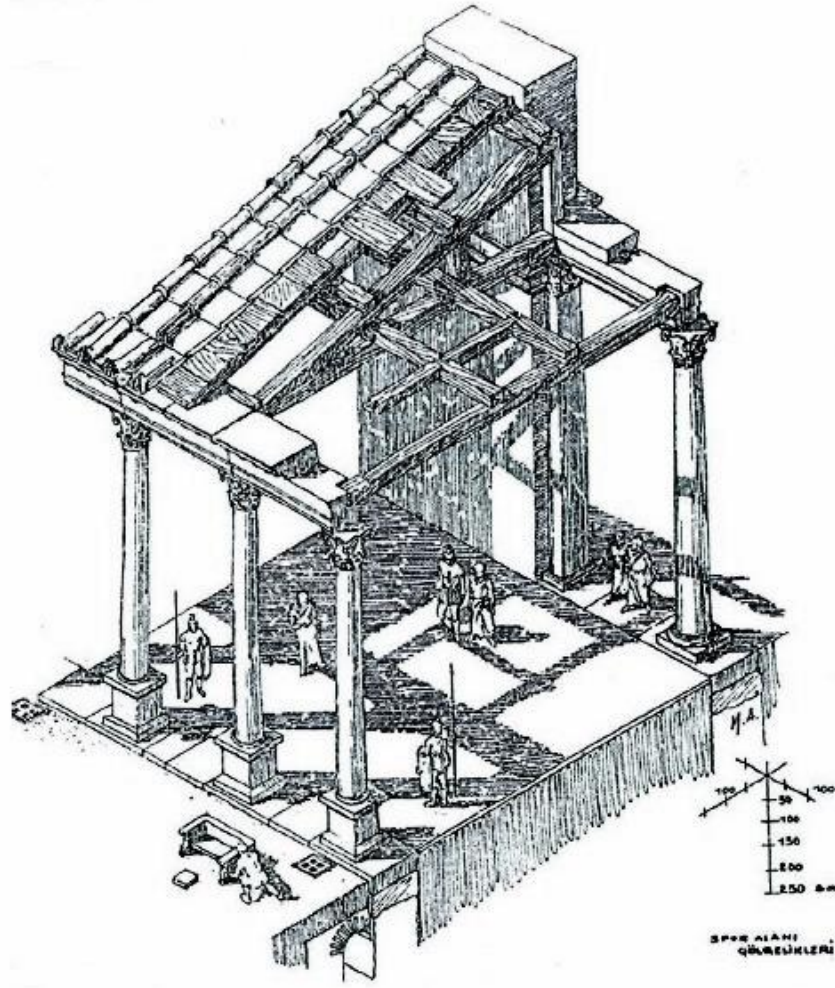
HAMAM ADI	YAPAN/YAPTIRAN	YAPIM TARİHİ	BULUNDUĞU YER	PLAN
Stabia Hamamı		M.Ö. 150	Pompei	
Ankara Roma Hamamı (Büyük Roma Hamamı) (Ölçüleri:41x55 m)	Roma İmparatoru Caracalla tarafından yaptırılmıştır.	M.S. 211-217	Ankara Çankırıkapısı	
Side Agora Hamamı		M.S. 5. yy	Antalya	
Caracalla Hamamları	Caracalla	M.S. 216	Roma	
Badenweiler'deki Roma Hamamı'nın planı			Almanya	
Barbara Hamamı'nın planları			Almanya, Trier	

Şekil 3.2.7. Ankara Roma Hamamı Palaestra ve Kapalı Yıkama Yerlerinin Genel Görünüşü. (Salt Araştırma Kütüphanesi)

Şekil 3.2.8. 1943 Yılında Ankara Roma Hamamında Yapılan Kazılarda Tepidarium (Ilıklık) Alanına Ait Göbektaşı Kalıntıları. (Salt Araştırma Kütüphanesi)

Şekil 3.2.9. Ankara Roma Hamamı Palaestra Revakları Kolon Ve Çatı Strüktürü.
(Salt Araştırma Kütüphanesi)

Anadolu'da Ankara kalesinin eteklerinde Caracalla (M.S.211-217) Döneminden kalan ve iyi durumda olan Roma hamamları yer almaktadır. Büyük bir alanı kaplayan yapı, bir palaestre ile merkezden ısıtılan sıcak odalardan oluşmaktadır. Küçük, yuvarlar tuğlalardan yapılmış 1,30 m yüksekliğindeki direkler, hamamın döşemesini taşımakta ve ocaklarla sağlanan sıcaklığı korumaktaydı (Atlı, 1990:7)

Bizans hamamlarında ise Yunan ve Roma hamamlarının devamı görülmektedir. Constantinus, Arkadius ve Zeuxippus gibi büyük ve ünlü mimarların eserleri bu dönemde görülmektedir. Roma hamamlarında olduğu gibi süslemeye önem verilmekteydi. Hamam temizlikten daha ziyade eğlence amacı ile kullanılmaktaydı (Arseven, 1989:174).

İstanbul'da Divanyolu ile Sultanahmet meydanı üzerinde Zeuxippe hamamı bulunmaktaydı. Hamamda, mermer ve tunçtan yapılmış olan çok değerli heykeller bulunmaktaydı. Saray içinde, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin altında bir takım kemerler olup, bunlar Arkadios Hamamı'na aittir. Fatih'te Çukur Hamamın yerinde ise Konstantinos Hamamı yer almaktaydı. Bab-ı Ali civarındaki Eudoksia Hamamları da bilinen Bizans hamamlarındandır (Arseven, 1989:174).

Anadolu'daki Bizans hamamlarına baktığımız zaman ise, İznik'te Justinien'in yaptırdığı ılıcalar, Yalova'da Pythia ılıcaları en dikkat çekici olanlarıdır. Bursa'da ise demir ve kükürtlü kaplıcalar yer almaktaydı. Ancak günümüzde bunlara dair herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır (Aru, 1941:36).

Küçük mahalle banyolarında banyo yapma geleneği, Anotalia'daki Roma ve Bizans dönemlerini takip eden Türk döneminde devam etmiştir (Yegül, 2010: 265). Bu binalarda bazı benzer özellikler bulunmaktadır. Hepsinde, odunun yakıldığı fırında ısıtılan hipokor sistemi vardır. Bununla birlikte, banyo yapmadan önce sportif faaliyet yapma geleneği Türk toplumlarında görülmemektedir. Buna karşılık, palestra yoktur. Benzer şekilde, soğuk suyla banyo yapılmaz; Dolayısıyla, yüzme havuzlu frigidarium bulunmamaktadır. Türk hamamında, küçük lavabodan alınan sıcak su ile banyo yapılır. Roma hamamlarında havuzlarda sıcak banyolar da yapılmaktadır.

Bir Roma hamamının frigidariumundaki istirahat işlevi bir Türk banyosunun soyunmahanesinde (soyunmalık / soğukluk) gerçekleştirilmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, merkezindeki dekoratif havuz, Roma yüzme havuzunun soyutlaması kabul edilebilir. Masaj işlevi her ikisi için de geçerlidir. Terleme işlevi, Türk banyosundaki halvetlerle gerçekleşir. Bu, Roma laconicum'a benzemektedir.

Roma mahallesinin bir banyosunun dolaşım şeması genetik olarak bir halka biçimindedir; caldarium inşaat kütesinde bir projeksiyon yapar ve güney ve doğuya yönlendirilir. Mekanlar tonozlu ve nispeten geniştir. Bir Türk banyosunda dolaşım düzeni genel olarak doğrusaldır. Boşluklar boyanmış ve üst yapı bölgesinde zayıf bir şekilde gelen ışıkla aydınlatılmıştır.

3.3. Selçuklu-Osmanlı Dönemi Türk Hamam Örnekleri

Selçuklu dönemi hamamları hakkındaki çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce yaşamış oldukları yerlerde ne tür hamamlar inşa ettiklerine dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bunun nedeni bu dönemdeki hamamlara ait bilgi ve kaynakların oldukça az olmasıdır. Selçuklu dönemi hamamları hakkında en önemli çalışma Yılmaz Önge tarafından yapılmıştır. Önge (1995)'nin çalışmasına göre, Türkler hamamlara oldukça önem vermişlerdir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi, göçebe hayatı yaşayan Türklerin "Çerge" adı verilen tekerlekli çadır hamamları taşıdıkları bilinmesidir. Hatta Anadolu Selçuklu Sultanı I.Alaaddin Keykubad'ın seferlerine çıkarken "Hamam-ı Seferi" denilen bir çadır hamamını yanında götürdüğü kaynaklardan bilinmektedir (Yegül, 2011:315-319).

Taşcıoğlu (1998:37)'na göre bu çadır hamamların temeli Orta Asya'ya dayanmaktadır. Taşcıoğlu "Orta Asya'da yaylalarda ve göçerken kullanılan 'çadır hamamlar' daha sonra geliştirilerek savaşlarda ordunun ön saflarında yerini almıştır. Savaşlardan önce gusül abdesti alıp dua ederek şehitlik mertebesine hazırlanmak gelenektir" demektedir.

Selçuklu döneminde ılıcalar ve kaplıcalar dışındaki hamamların mimarisinde havuz bulunmamaktadır. Yıkama kurnanın başında su dökülerek gerçekleşmiştir. Ter atmak için de ayrı bir kapalı alan yerine göbek taşı da denilen seki tercih edilmiştir (Eyice, 1997).

Selçuklu dönemi hamamları mimari olarak Orta Asya Türk hamamlarını referans almıştır. Nitekim Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde çarşı hamamlarında genellikle sıcaklık bölümünde dört eyvanlı ve köşeleri halvet hücreli planlar tercih edilmiştir. Bu ise Türk yapı sanatında çok eskilerden beri kullanılan plan şemasına bağlı kalındığının göstergesidir. Bunun yanında Anadolu'daki hamamlarının mimari yapılarında Orta Asya'ya bağlı kalınmakla birlikte arada komşu bölgelerden de ilham alınmaktaydı. Anadolu'nun en eski hamamlarından biri olan, günümüze harabe halinde ve bazı bölümleri eksik olduğundan gerçek mimarisi açık şekilde anlaşılmayan Kayseri'deki

Kölük Hamamı'nın sıcaklık olduğu düşünölen ortadaki mekânı çepeçevre yarım daire nişlere sahip iç şekliyle daha çok Suriye hamamlarına benzemektedir (Eyice, 1997).

Selçuklu hamamları özel ve genel hamamlar olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır. Özel hamamlar az kişinin kullanımı için yapılmış, küçük boyutlu ve genellikle saray, köşk, han, kışla ve tekke gibi yerlerde yapılmış hamamlardır. Genel hamamlar ise köy ve şehirlerde halkın kullanması için yapılmış tek ya da çifte olarak yapılmış müstakil yapılardır (Önge, 1995: 8-13).

Selçuklu hamamlarının en dikkat çeken özelliklerinden birisi süslemeleridir. Hamamlarda genel olarak, Selçuklu çinileri, renkli kalem işi nakışlar, sıva üzerine fresko tekniğiyle yapılmış bitki, hayvan ve insan resimleri bulunmaktadır (Eyice, 1997).

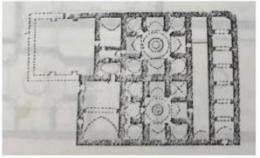
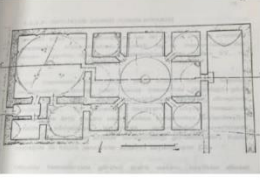
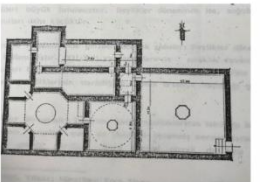
Selçuklu Dönemi'nin çifte hamamlarının plan şeması, aradaki aks boyunca ve iki kısımdan da ardada sıralanan soyunmalık, aralık-soğukluk, sıcaklık ve bunların sonunda ortak olarak yer alan su deposu-külhandan oluşmaktadır. Cümle kapısından girilen soyunmalık, sağır ve yüksek duvarlı bir mekandır. Duvarların üst kısmındaki küçük mazgal pencereler ve tavan örtüsünün ortasında yer alan ışıklıklar ya da fenerler ile aydınlatılmıştır. Soyunmalık içeride ahşap direklerle ya da kargir kemerlerle desteklenen, ahşap kirişleme tavanlarla ya da kargir tonozlarla örtülmüştür. Sadece soyunmalıkta mermer döşeme kullanıldığı görölmektedir (Önge, 1988:409).

Anadolu'daki 12. ve 13. yüzyıllarda yapılan hamamların hepsinde, soyunmalıktan soğukluğa geçişte, boyutları değişmekle birlikte üzeri tonoz ya da kubbe ile örtölü bir mekân bulunmaktadır. Buraya Aralık adı verilmektedir. Bu alan hem geçiş alanı olarak kullanılmakta ve hem de tuvaletleri barındırmaktadır. Selçuklu hamamlarında, soğuklukta kurna ya da musluk izine rastlamaması, bu mekânın dinlenme, soğuk havalarda da soyunma yeri olarak kullanıldığını göstermektedir Atlı, 1990:13).

Sıcaklıkta, eyvanlarda ve halvetlerdeki musluk bağlantı taşlarının etrafı bazen sıvalı düzgün bir yüzey halinde bırakılmış, bazen de basit bir ayna şeklinde düzenlenmiştir. Musluğun altına ise dairevi ya da poligonal planlı kurna tekneleri yerleştirilmiştir (Önge, 1988:414).

13. yüzyılda yapılan Kayseri-Huand hatun Hamamı çifte hamam olup, sıcaklığı haçvari bir şemaya sahiptir. Benzeri sadece Selçuklu saraylarında görülen, üzerleri figürlü, motifli ya da yazılı sekizgen, yıldız ve haçvari parçalardan oluşan çini panoları ile özellik kazanmaktadır (Önge, 1988:419).

Çizelge 3.2.2.Selçuklu Osmanlı Dönemi Hamam Örneklerinin plan ve Mekân Özellikleri (Çizimler: Ayla Ödekan, Yılmaz Önge, Celal Esad Arseven)

HAMAM ADI	YAPIM TARİHİ/YERİ	PLAN ÖZELLİKLERİ	MEKAN ÖZELLİKLERİ	PLAN
Huand Hatun Hamamı	XIII.YY. / Kayseri	-Çifte hamam -Sıcaklığı haçvari plan şeması	Benzeri sadece Selçuklu saraylarında görülen, üzeri figürlü,yıldız ve haçvari parçalardan oluşan çini panoları ile özellik kazanmaktadır.	
Süleyman Bey Hamamı	1296-97/Konya-Beyşehir	-Çifte hamam -Haçvari Sıcaklık Şeması	Sıcaklığın eyvan ve halvet duvarlarına sıva üzeri kalıp basma usulü ile yapılmış süsleme dikkat çekicidir.	
Sultan Hamamı (Keseciler Hamamı)	Konya	-Çifte hamam -Haçvari Sıcaklık Şeması	Sıcaklıkta, ışık kubbedeki beş adet küçük ve yuvarlak pencereden sağlanmaktadır.	

1296-97 yıllarında yapılan Konya-Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı, çifte hamam olup, yine haçvari bir sıcaklık şemasına sahiptir. Bu yüzyıldaki birçok hamam örneğinde olduğu gibi soyunmalığın kubbesi dışarıdan kasnak ya da tanbur ile çevrilmiştir. Sıcaklığın eyvan ve halvet duvarlarında sıva üzerine kalıp basma usulü ile yapılmış süsleme dikkat çekmektedir

Türklerin hamamlara duyduğu ilgi Osmanlı döneminde de artarak devam etmiştir. Selçuklu dönemi hamamları zamanla harap olmuş ve bir kısmı Osmanlı döneminde tamir ve tadil edilmiştir. Eyice'ye göre hamamlara en fazla önem veren Türkler,

Osmanlı Türkleridir. Osmanlı döneminde ülken sınırlarının ulaştığı hemen her yerde irili ufaklı hamamlara rastlanmaktadır. Örneğin Fatih Sultan Mehmet İstanbul'da 5'i büyük olmakla birlikte 19 hamam inşa ettirmiştir (Yılmazkaya, 2002: 16). Osmanlı Döneminde halka açık çarşı hamamları dışında yalı ve konaklarda binalardan ayrı küçük ölçekli kagir hamamlar yaptırılmıştır (Eyice, 1997).

Önceleri Selçuklu mimarisinden etkilenen Osmanlı mimarisinde dinsel ve sosyal yapılar önem kazanırken sonraları Osmanlılar fethettikleri yerlerde kültürlerini yaymak ve bölgede yaşayan insanları kendilerine bağlayabilmek amacıyla çokça imar faaliyeti gerçekleştirdiler (Yaman, 2010:9).

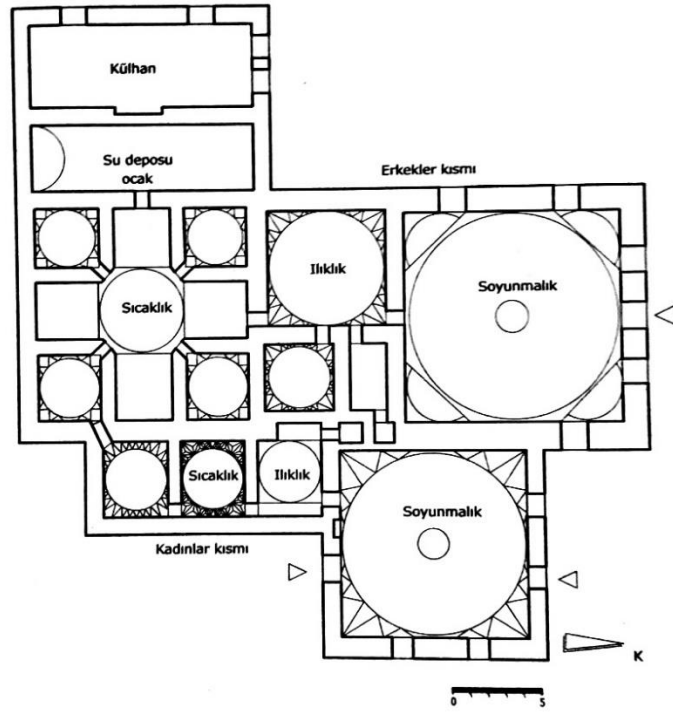
1299-1453 yıllarında inşa edilen hamamlar Erken Dönem Osmanlı Hamamları başlığı altında toplanmaktadır. İslami kurallara uygun olarak ve sadece temizlik anlayışıyla yapılan Anadolu Türk hamamlarında, daha önceleri ev, cami, medrese, tekke gibi yapılarda rastlanan aksiyal eyvanlı, köşe halvetli, haçvari plan şemasının uygulanması, başlıca plan özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır (Önge, 1988:404).

Çifte hamamlarda, aradaki ortak duvar boyunca mekanların ardada sıralanmasıyla oluşan düzenleme şekli tekrarlanmıştır. Bir başka düzenleme şekli ise; su deposu ile külhanın köşesini oluşturduğu bir dik açının kenarları boyunca, her iki kısımdaki mekanların sıralanmasıdır (Önge, 1988:404).

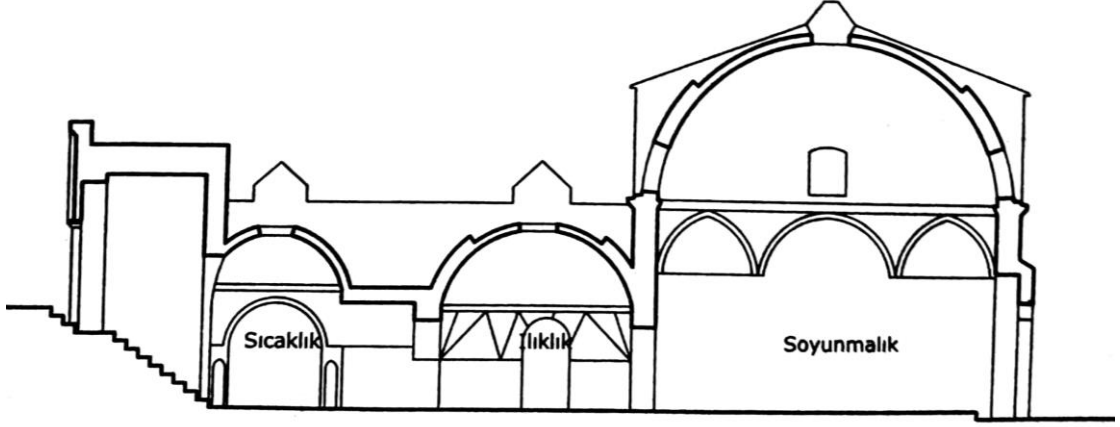
Bu dönemde birbirinden değişik örtü sistemleri yoğun şekilde kullanılmıştır. İlk örneklerinden itibaren örtü sistemine geçiş ve örtü elemanları, hareketli bir iç mimari ortamının yaratılmasına yol açmıştır (Sözen, 1975:115).

Genel hamamlarda soyunmalığın 14. yüzyıldan başlayarak, büyük bir kubbe ile örtülmeye başlandığı söylenebilir. Anadolu'daki ilk hamam örneklerinde eyvanların örtüsü genellikle sivri tonoz, değirmi tonoz, çapraz tonoz iken, 14. yüzyıldan itibaren aynalı tekke tonoz, mukarnaslı tonoz, kubbe gibi daha değişik örtü biçimleri kullanılmaya başlanmıştır (Atlı, 1990:18). Erken Dönem Osmanlı Hamamları kubbelerinin zengin dekorasyonu ile özellik kazanmışlardır.

1340 civarında yapılan Bursa Osmangazi Hamamı, mimari özellikleri bakımından ileriki dönemlerin hamam mimarisindeki ana değerlerini ve belli eğilimlerini ortaya koymaktadır. 14. yy 'da yapılan Bursa Mahkeme Hamamı Osmanlıların süsleme sanatında ne kadar ileri gittiklerini gösteren bir örnektir. 1382'de yapılan Mudurnu Yıldırım Hamamı ise örtü sistemindeki çeşitliliği ve anıtsallığı ile dikkat çekmektedir. 1430 yılında inşa edilen Edirne Tahtakale Hamamı, mimari özellikleri ile Orhangazi Hamamı'ndan itibaren geçen süredeki gelişmeleri açıklar niteliktedir. Özellikle hamam mimarisini değerlendiren iç süslemenin ulaştığı noktayı ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra artan talebi karşılamak için büyümeye başlayan hamamlara da örnektir (Ayverdi, 1976:110)

Şekil 3.2.10. Bursa Orhangazi Hamamı Planı (Ayverdi)

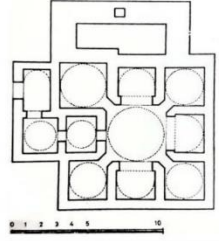
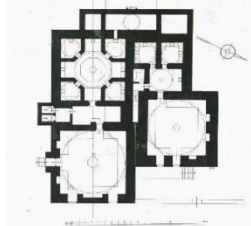
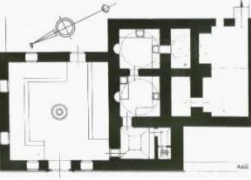
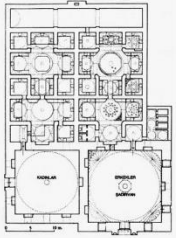
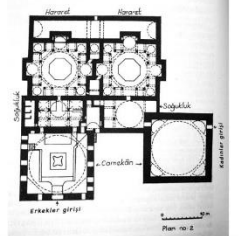
Şekil 3.2.11. Bursa Orhangazi Hamamı Kesiti (Ayverdi)

1453-1703 yılları arasını kapsayan Klasik Dönem Osmanlı Hamamları, hamamların Türk şehir hayatında en belirgin rol oynadıkları dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde şehirlerde artan nüfusun temizlik ve sağlık ihtiyacını karşılayabilmek için imaretler bünyesinde inşa edilen hamamlar, klasik Türk yapı sanatının belirgin özelliklerini taşımaktadır. Erken dönemde hamamlarındaki kadar olmasa da bezeme ve zengin örtü sistemleri klasik dönem hamamlarında da kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik ve sanatsal açılarından en zirve yaptığı dönem olan Kanuni Sultan Süleyman döneminde Anadolu'da pek çok hamam yaptırılmıştır. Hamamlar aynı zamanda iktidarın temsili olarak görüldükleri için hamamların yapılarındaki artış, devletin siyasi ve ekonomik gücü ile doğrudan ilişkilidir. Ancak Osmanlı Devleti'nin hamamlara olan bu özel ilgisinin tek nedeni bu temsil etkisiyle sınırlı değildir. Bu durumda Osmanlı döneminde hamam sayılarındaki artışın temel nedenlerini anlayabilmek için Orta Asya dönemindeki temizlik anlayışının da incelenmesi gerekmektedir.

Erken dönemde inşa edilen hamamların boyutları küçük ve planları ise asimetriktir. Klasik dönemde ise, tamamen simetrik ve çifte hamamlar yoğunluktadır. İstanbul'da Fatih döneminde inşa edilen ilk Türk hamamları sırasıyla; Irgat Hamamı, Azablar Hamamı, Vefa Hamamı, Eyüp Hamamı ve Çukur Hamam'dır (Yaman, 2010:8).

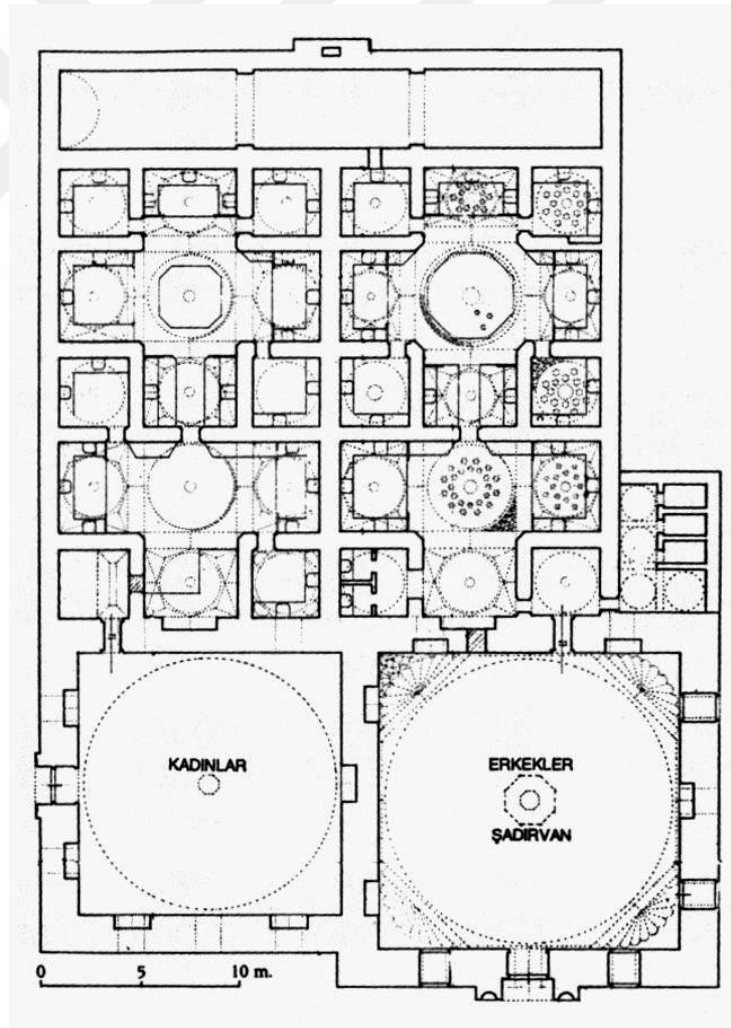
Çizelge 3.2.3. Osmanlı dönemi bazı hamamların plan ve mekânsal özellikleri (Bu tablo Eyice, 1997 ve Önge, Yılmaz kaynaklarından yararlanarak hazırlanmıştır. Çizimler: Ali Saim Ülgen)

HAMAM ADI	YAPIM TARİHİ/YERİ	PLAN ÖZELLİKLERİ	MEKAN ÖZELLİKLERİ	PLAN
Orhangazi Hamamı	1326-1362 / Bursa	Soyukluk ve sıcaklığı yanında ayrıca dört mekandan oluşmaktadır.	Mekanın ortasında sekizgen, mermer göbek taşı yer alır. Yapının duvarları içten sıvalıdır., cepheler moloz taş, tuğla ve bol harçla örülmüştür.	
Hacı Hamza Hamamı	15 yy./Bursa-İzmit	Sıcaklığı dört eyvanlı ve köşelerde halvet hücreleri olan plan tipi.	Hamamın duvarları kaba moloz taştan yapılmıştır.	
Rüştem Paşa Hamamı	1550-1560/Sapanca	Erkekler kısmı sıcaklığı yıldızvari plan tipi_Kadınlar kısmı; kare sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli plan tipi	Duvar kalınlığı içinde tonozlu nişler bulunmaktadır.	
Beyazıt Hamamı	15 yy./İstanbul	Sıcaklığı dört eyvanlı ve köşelerde halvet hücreleri olan plan tipi.	Erkekler kısmının kubbesi 15m çapındadır.	
Çağaloğlu Hamamı	1741-42/İstanbul	-Çifre hamam -Sıcaklığı, aksiyal eyvanlı ve köşe halvetli haçvari plan şeması	Barok üslup etkisi, dilimli kemerlerde, sütun başlıklarında, havuz ve kurna süslemelerinde görülür.	

Klasik dönemde inşa edilen hamamlarda şu kısımların belirginleştiği görülmektedir; ortada şadırvan, kenarlarda soyunma yerleri ile soyunmalık, peştamal değiştirilen, tuvaletlerin bulunduğu, sıcaklıkla soyunmalığı bağlayan soğukluk, göbek taşı,

kurnaların yer aldığı sıcaklık ve buna bitişik olan külhandır (Sözen, 1975:225). Soyunmalığın kubbe ile örtülmesi, 15. yy'dan itibaren gelenek haline gelmiştir. Soyunmalık duvarlarına, alttakiler dikdörtgen, üsttekiler kemerli olmak üzere, 2-3 sıra pencere açılması da 16. yy hamamlarında görülmeye başlanmıştır (Önge, 1988:409). Klasik dönem hamamlarında, erkekler bölümünün cümle kapıları dikkat çekmektedir. Bu kapılarda özenli bir taş işçiliği kullanılmıştır. Mimari elemanlar, kemer üzengileri, nişler, tonoz ve kubbe etekleri; profil silmeler, mukarnaslarla süslenmiştir. Buralarda kullanılan süslemeler erken dönemdekilere göre daha sadedir (Atlı, 1990:26).

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da yaptırdığı ilk hamam (1462-71) Ağa Hamamı'dır. Bu hamam, büyük boyutlu hamamlara ilk örneklerden biridir. Gedikpaşa Hamamı (1475), Beyazıt Hamamı (1507) büyük boyutlu hamamlara diğer örneklerdir.

Şekil 3.2.12. İstanbul Beyazıt Hamamı

16. ve 19 yüzyıllar arasındaki klasik dönem İstanbul hamamlarında Mimar Sinan'ın imzası görülmektedir. (Yaman, 2010:8). Sinan, geleneksel plan şemalarını kullanmakla beraber, hamam mimarisine pek çok yenilik getirmiştir. Mimar Sinan döneminden sonra yapılan örneklerin, Sinan'ın eserlerinin tekrarı olduğu görülmektedir.

Mimar Sinan'a ait kaç hamam olduğu konusunda farklı kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Rıfkı Melül Meriç ve Celal Esat Arseven'e göre saray hamamları hariç olmak üzere İstanbul'da 22 Mimar Sinan hamamı bulunmaktadır. Mimarlık Dergisi'nin 1967-11 sayısında Sinan'a ait eserler listesinde toplam 59 hamam bulunmaktadır. Bu hamamların 45'i İstanbul'dadır (Önge,1988:405).

Mimar Sinan'a ait başlıca hamamlar kronolojik sıra ile şöyledir (Atlı, 1990:42-80);

Hüsrev Kethuda Hamamı – Yeni Cuma Hamamı (Tarihi belirsiz)

Hüsrev Kethuda Hamamı – Ortaköy Hamamı (Tarihi belirsiz)

Hüsrev Kethuda Hamamı – Ferhat Paşa Hamamı (Tarihi belirsiz)

Sokullu Mehmet Paşa Hamamı – Yeşildirek Hamamı- Azap Hamamı (Tarihi belirsiz)

Sokullu Mehmet Paşa Hamamı (Tarihi belirsiz)

Medine Sokullu Mehmet Paşa Hamamı (Tarihi belirsiz)

Topkapı – Hünkar Hamamı (Tarihi belirsiz)

Topkapı Sarayı – Valide Sultan Hamamı (Tarihi belirsiz)

Çinili Hamam – Barbaros Hayrettin Paşa Hamamı (1534-46)

Kapıağası Yakup Ağa Hamamı (1547)

Sinan Paşa Hamamı (1555)

Süleymaniye Hamamı – Dökmeciler Hamamı (1557)

Haseki Hürrem Sultan Hamam – Ayasofya Hamamı (1556-57)

Haseki Sultan Hamamı - Yahudiler Hamamı (1557-58)

Mihrimah Sultan Hamamı – Edirne Kapı Hamamı (1565)

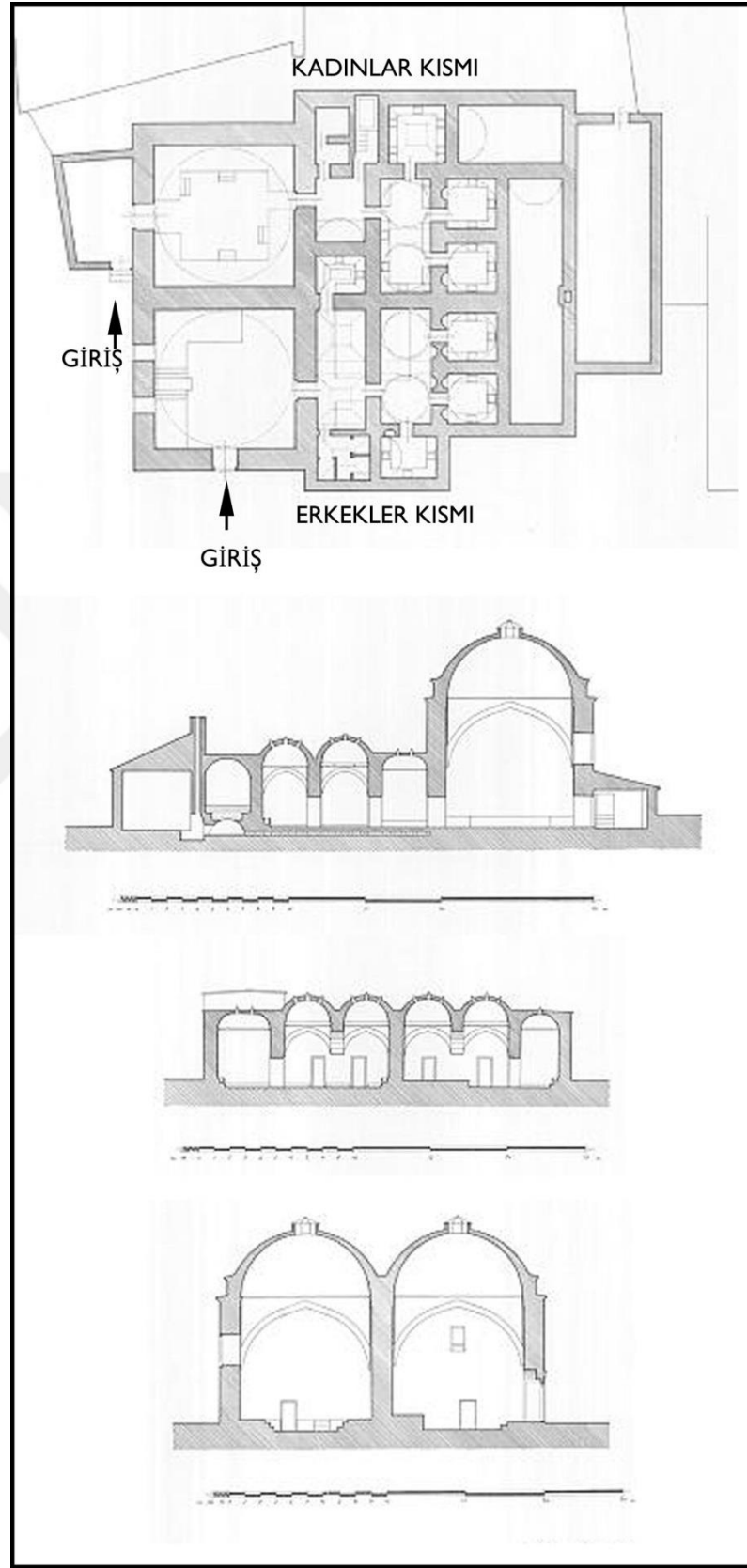
Sultan Selim II Hamamı (1563-64)

Molla Çelebi Hamamı – Fındıklı Hamamı (1565-66)

Valide Sultan Hamamı (1579)

Sokullu Mehmet Paşa Hamamı- Üç Şerefeli Hamam- Çifte Hamam (1568-69)

Kılıçlı Paşa Hamamı – Tophane Hamamı (1583)

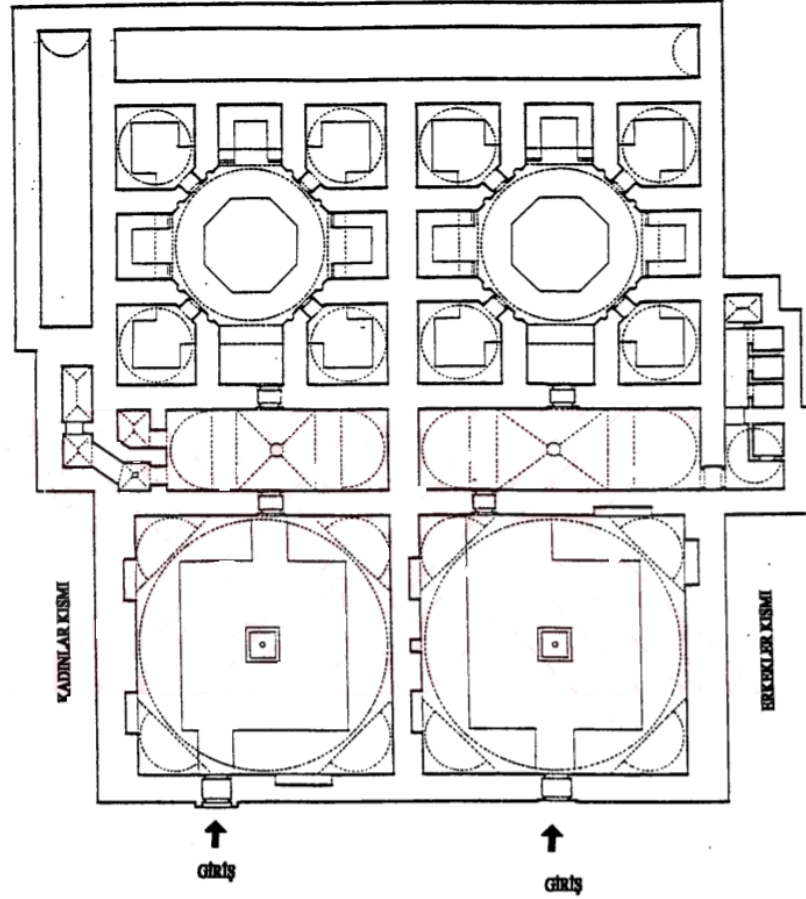

Şekil 3.2.13. Hüsrev Kethuda Hamamı Planı ve Kesitleri– Ortaköy (A.Sami Ülgen)

Şekil 3.2.14. Hüsrev Kethuda Hamamı – Ortaköy

Veziriazam Kara Ahmet Paşa'nın İstanbul Ortaköy'de yaptırdığı hamam, yan yana düzenlenmiş simetrik, çifte hamamdır. Kubbeli bir soyunmalık, tonozlu ve biri diğerinden büyük soğukluk, 2 kubbeli orta mekân ve ikisi kubbeli, biri tonozlu 3 halvetli sıcaklık bulunmaktadır. Büyük kubbelerin sekizgen kasnakları moloz taş, kubbeleri çimento sıvalıdır. Kirpi saçaklı duvarların taş örgüsü de sıva ile kaplanmıştır.

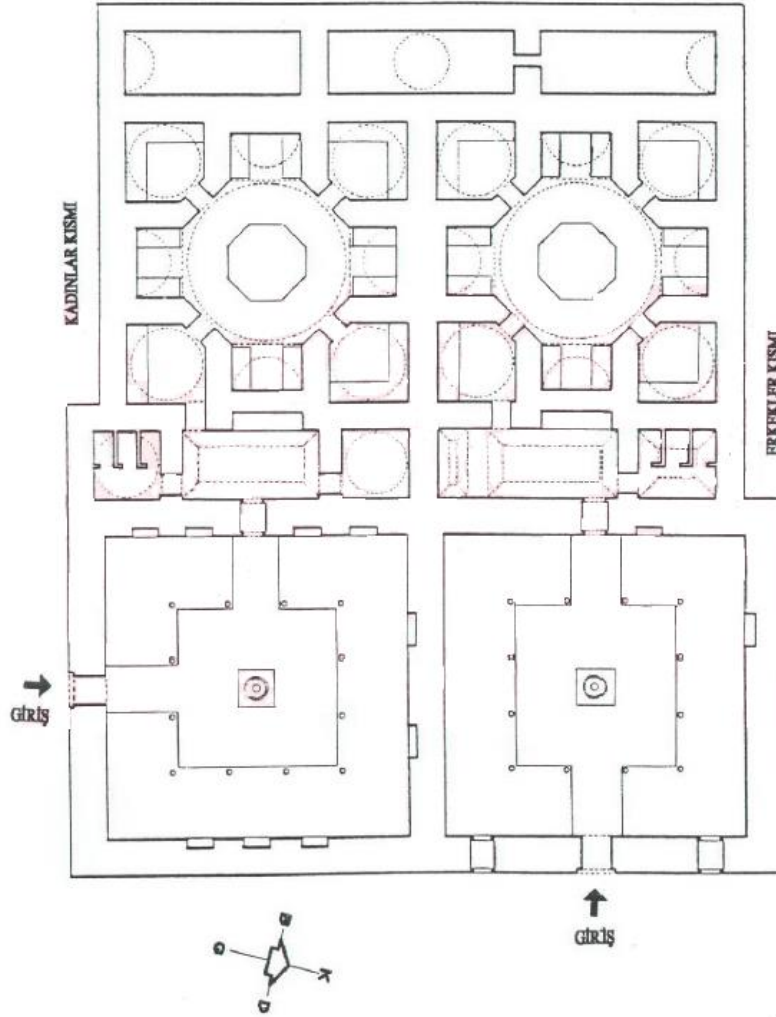

Şekil 3.2.15. Çinili Hamam Planı

Şekil 3.2.16. Çinili Hamam

Barbaros Hayrettin Paşa tarafından İstanbul Zeyrek'te yaptırılan Çinili Hamam yan yana düzenlenmiş, simetrik çifte hamamdır. Kubbeli bir soyunmalık, biri diğerinden büyük tonozlu bir soğukluk ve haçvari planlı sıcaklıktan oluşur. Dikdörtgen eyvanlar ayna tonoz, bir köşeleri kırık kare planlı halvetler, tromplu kubbe, sekizgen göbek taşının yer aldığı orta mekân ise kubbe ile örtülmüştür. 16. yüzyıla ait İznik çinilerinden dolayı Çinili Hamam adını almıştır. Erkekler bölümündeki halvet kapılarının ve onların 2 yanındaki nişlerin üzerinde yer alan çinilerde mavi zemine beyaz hatla yazılmış beyitler bulunmaktadır (Kuran, 1988:389).

Şekil 3.2.17. Mihrimah Sultan Hamamı Planı

Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından İstanbul Edirnekapı'da yaptırılan hamam, yan yana düzenlenmiş, simetrik çifte hamamdır. Ahşap çatılı soyunmalık, kubbeli tonozlu soğukluk, haçvari planlı sıcaklık mevcuttur. Dikdörtgen eyvanlar tonoz, kırık kare planlı halvetler, kubbe, sekizgen göbek taşının yer aldığı orta mekânda kubbe ile örtülüdür. Sıcaklığın girişi köşedeki halvetten verilmiştir.

Hamam mimarisinin en iyi örnekleri klasik dönemde verilmiştir. Bunda Mimar Sinan'ın etkisi büyüktür. Daha sonraki dönemlerde yapılan hamamlar klasik dönem hamamlarının çeşitlemesi niteliğindedir.

17. yüzyıldan günümüze kadar gelen hamam sayısı oldukça azdır. Bunun nedeni bu dönem yapılan hamam sayılarının az oluşu değil, aradan geçen zaman içinde hamamların bakımsızlıktan veya istismak nedeniyle yıkılmış olmalarıdır. 1593 yılında yapılan Cerrahpaşa Külliyesinin Çifte hamamı buna bir örnektir. Hamam yıkılmış olmasına rağmen hakkında bilgiye ulaşmak için yeterli belge mevcuttur.

18. yüzyılda ise çok az sayıda hamam yapılmıştır. Bunlarda plan, merkeziyetini kaybetmiştir. Rokoko, Barok ve Ampir üslupların etkileri görülmektedir. Saray ve konak hamamlarında da eski üslup kaybedilmiştir. Bu dönem yapılan son anıtsal nitelikli hamam Cağaloğlu Hamamı'dır. 1741-42 yılları arasında yapılan hamam çifte hamamdır. Sıcaklığı, aksiyal eyvanlı ve köşe halvetli haçvari plan şemasının gelişmiş bir çeşitlemesidir (Ödekan, 1997: 117).

Barok üslup etkisi, dilimli kemerlerde, sütun başlıklarında, havuz ve kurna süslemelerinde, halvetlerin bölme duvarlarında gözlenmektedir. Cephelerde yapılan duvar işçiliği Sinan eserlerine göre oldukça özensizdir (Aru, 1941:117).

Saray ve konak hamamlarından günümüze kadar ulaşan özellikli örnekler arasında; bugün Çamlıca Kız Lisesi olarak kullanılan konağın, mermer oymalı ve çinili hamamı, Boğaziçi Zarif Paşa Yalısı Hamamı bulunmaktadır.

Türk hamamı kültürü, en renkli dönemini 19. yüzyılda yaşamıştır. Ancak bu renklilik, sadece semt ve çarşı hamamlarında süregelen bir eğlence ile sınırlı kalmış; gelir sağlayamaz hale gelen hamamlar sırasıyla yıkılmaya başlanmıştır (Yaman, 2010:8).

Tanzimat'tan sonra mahalle hamamlarına olan ilgi tekrar artmıştır. Bu dönemde kadının gündelik hayata dahil olmaya başlaması bu ilginin nedenlerinden biridir. Zengin konaklarda yıkanmak yerine geniş halk hamamlarında yıkanmak isteyen üst tabaka kadınları, ayrıcalıklı hallerini bu hamamlarda sergilemişlerdir. Konak

hamamları ise Abdülaziz dönemiyle birlikte sönmeye yüz tutan bir geleneğin son temsilcileri olarak kalmışlardır. Konak hamamları maliyetleri nedeniyle 2. Abdülhamit döneminin sonlarına doğru Batı tarzı banyolara dönüştürülmüş, göbek taşları yerini küvetlere bırakmıştır (Işın, 1990:111).

Hamamlar, Osmanlı döneminin en zengin yapısal alanlarından birini oluşturmuştur (Eyice, 1997). Bunda hem hamamların sosyal yaşamın bir parçası haline gelmesi hem de su mimarisi ile doğrudan ilgili olmalarının etkisi bulunmaktadır. Nitekim zamanla Osmanlı mimarisinde camiler dışında en yaygın yapılar hamam, çeşme, sebil, şadırvan ve su kemerlerinden oluşan su ile ilgili yapılar olmuştur (Turan, 2010: 309).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte bin yılı aşkın geçmişe sahip olan Türk hamamı dönemi sona ermeye başlamıştır. Bu dönemde hamamlar, kullanılmaz hale gelmiş, bazıları tamamen yok olmuş ve ayakta kalabilenler ise modernize edilerek işlev değişikliğine uğramıştır. Teknolojik gelişmeler sonucu hamamların işlevlerini yitirmeleriyle büyük bir kültür geçmişte kalmıştır. Eyice'nin vermiş olduğu bilgiye göre, İstanbul içindeki son hamamlar 18. Yüzyılda yapılmıştır. Bu bilgiye bakıldığında hamamların insanların sosyal hayatından uzaklaşmaya başlamaları çok daha önce başlamıştır diyebiliriz (Eyice, 1997).

Cumhuriyet döneminde hamamlar 2 şekilde varlığını sürdürmüştür. Bunlardan ilki hamamlar, turizm alanına kaymış, lüks otel ve tatil köylerinde mermerden, egzotik ve turistik yapılar olarak inşa edilmektedir (Yegül, 2011:269). İkinci olarak ise hamamlar işlev değişikliğine uğratılmış olarak hizmet vermektedir. Örneğin, Bursa'daki Ördekli Hamamı kültür merkezine, Muradiye Hamamı Engelliler Eğitim Merkezine dönüştürülmüştür.

Günümüzde çok az sayıda hamam eski işlevine devam ederek halka açık halde hizmet vermektedir. Bu hamamların birçoğu İstanbul'daki tarihi hamamlardır. Mihrimah Sultan Hamamı, Merkez Efendi Hamamı, Süleymaniye Hamamı, Cağaloğlu Hamamı, Çemberlitaş Hamamı bu hamamlardandır.

4. TÜRK HAMAMI İÇ MEKÂN KURGUSU VE ANALİZLERİ

4.1. Türk Hamamı Mimari Tipleri

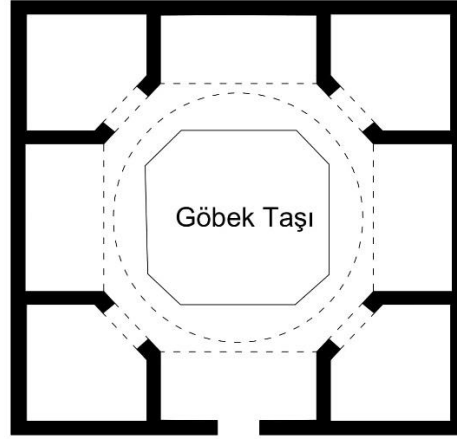
Hamamlar su mimarisinin en önemli yapılarıdır. Osmanlı mimarları, Roma İmparatorluğu'nda inşa edilen hamamların ısıtma sistemini aynen kullanmış olmakla birlikte mimari açıdan Roma hamamlarından farklı bir hamam mimarisi ortaya çıkarmışlardır. Osmanlı hamamlarının Roma hamamlarından en önemli farkı daha önce de değinildiği gibi Osmanlı hamamlarında soğuk ve sıcak su havuzlarının bulunmamasıdır. İslam geleneğinin temizliği sadece akan suda mümkün kılması bunun en başlıca nedenidir. İki hamam mimarisi arasındaki bir diğer fark ise Roma hamamlarının açık ve kapalı alanlarının büyük yapısına karşın Osmanlı hamamları daha küçüktür (Yılmazkaya, 2002:10). Bunun yanında Roma hamamlarının cepheleri oldukça süslüdür. Osmanlı hamamları ise içe dönük olmalarından dolayı dış görüntülerinde oldukça sade bir yapıya sahiptirler. Ancak iç dekorasyonları zengin ve görkemli bir etki yaratmaktadır (Kayaalp, 2007:25).

Türk hamamlarının mimari özellikleri üzerine çalışma yapan uzmanlar, hamam binalarının plan ve görünüşlerinde çok fazla çeşitliliğe gidilmediğini, aynı modelin biraz değiştirilerek ana fikrin her zaman korunduğunu belirtmektedirler. Ana plan şeklinin korunması dönemin sağlık ve hamam terbiyesi ile uyum halinde olma ihtiyacından doğmaktadır (Sarı, 1993:156).

Türk Hamamları plan şemalarına göre ayıran Eyice, bu ayrımı yaparken sıcaklığı baz almıştır. Bu şemalar (Eyice, 1997:236; Alkan, 1993:196);

4.1.1. Dört Eyvanlı Köşe Hücreli Tip (A Tipi)

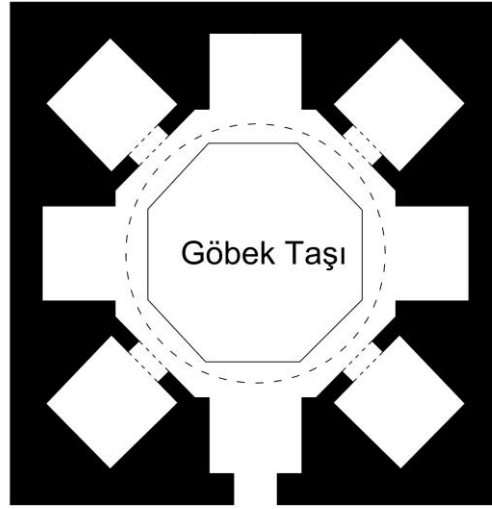
Sıcaklığı haçvari tip olarak adlandırılan A Tipi şemalarda sıcaklığın 4 tarafında eyvanlar bulunmaktadır. Köşelerinde halvetler yer almaktadır ve biri giriş eyvanıdır. Halvetlerin sayısı hamamın boyutlarına göre farklılık göstermektedir.

Şekil 4.1.1. Şekil A Tipi Şema
Kaynak: Eyice, 1997. (Geliştirilerek)

4.1.2. Yıldızvari Sıcaklık Tip (B Tipi)

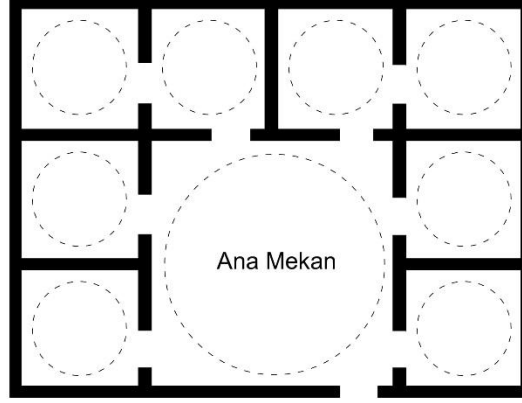
Sıcaklığı yıldızvari tip olarak da adlandırılmaktadır. Sıcaklığın ana mekânı 6'lı, 7'li ve 8'li çokgen şeklindedir. Orta mekânın çevresinde duvarın içinde tonozlu nişler bulunmaktadır. Kaplıca ve hamamlarda sıklıkla kullanılmış bir şemadır.

Şekil 4.1.2. Şekil B Tipi Şema
Kaynak: Eyice, 1997. (Geliştirilerek)

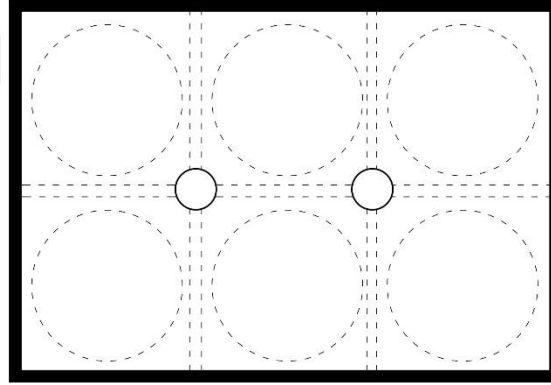
4.1.3. Dört köşe sıcaklık ile çevrilmiş halvet hücreli tip (C Tipi)

A ve B Tipi sıcaklık plan şemalarına göre daha basit bir plandır. Sıcaklık bu planda dikdörtgen veya kare şeklindedir. Halvetler kenarlarında sıralanır.

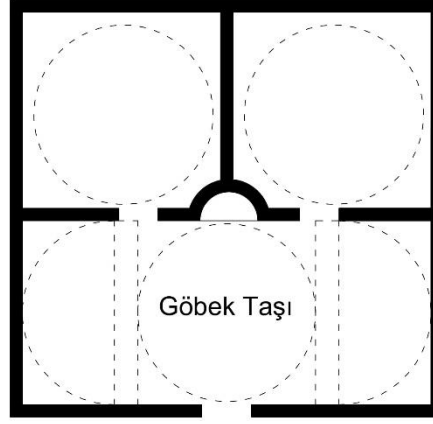
Şekil 4.1.3. C Tipi Şema
Kaynak: Eyice, S 1997

4.1.4. Çok Kubbeli Sıcaklıklı Tip (D Tipi): D tipi planda sıcaklık kemerlerle bölümlere ayrılmaktadır. Ortada bulunan kemeleri sütunlar taşımaktadır. Bu tipte genellikle göbek taşı bulunmamaktadır. Desteklerin örttüğü bölümlerin her birinin üzerinde kubbe bulunmaktadır. Bu plana çok sık rastlanmamaktadır.

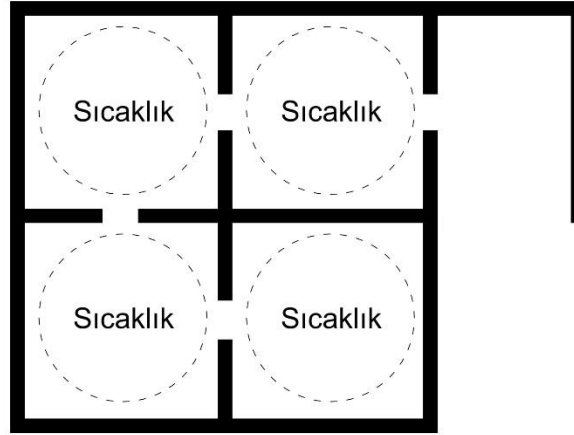
Şekil 4.1.4. D Tipi Şema
Kaynak: Eyice, 1997 (Geliştirilerek)

4.1.5. Ortası Kubbeli Çifte Halvetli Tip (E Tipi): Dar ve enlemesine uzanan bu planda sıcaklığın biçimi dikdörtgendir. Orta bölümü kubbelidir, yan bölümleri ise tonozlarla örtülmüştür. Ana mekândan yan yana bulunan 2 oda biçimindeki halvetlere geçilmektedir. 2 halvet arasındaki duvarda mihrap şeklinde bir niş bulunmaktadır.

Şekil 4.1.5. E Tipi Şema
Kaynak: Eyice, S., 1997. Hamam (Geliştirilerek)

4.1.6. Eş Odalı Tip (F Tipi): Ilıklık, sıcaklık ve halvetleri eş büyüklükte olan odalar şeklinde olan bu tip genelde özel hamamlarda görülmektedir. Odaların üstleri kubbeli olup, birbirleriyle bağlantılıdır.

Şekil 4.1.6. F Tipi Şema
Kaynak: Eyice, 1997(Geliştirilerek)

Bunun dışında Türk hamamları kullanım amaçlarına göre ise;

- 1- Halkın faydalandığı çarşı hamamları (halk hamamları)
- 2- Kasır, konak ve saraylarda (hatta bazı evlerde) yaptırılan özel hamamlar
- 3- Temizlenmek dışında tedavinin de amaçlandığı kaplıcalar olmak üzere 3 grup altında toplanmaktadır (Gürgüç, 1948:1345).

Çoğu zaman aynı hamam belli günlerde kadınlara ve erkeklere hizmet verirken kalabalık mahallelerde bir ısınma merkezinden faydalanarak, kadınlar ve erkekler için ayrı hamamlar inşa edilirdi. Özel hamamlar, ev, konak ve saraylarda, umumi hamamların küçük bir örneği şeklinde yapılırdı. Bu hamamlar, bir veya birkaç odacıktan oluşurdu. Konak veya saray hamamları, genellikle bir giriş ile sıcaklıktan veya tek halvetten ve külhan kısmı ise tuğla kanallar ile teçhiz edilmiş basit bir ocak ve su haznesinden oluşmaktaydı. Bu türden hamamlara Topkapı Sarayı'nın harem kısmında ve tarihi konaklardakiler birer örnek oluşturmaktadır (Hüzeyl, 1988:175).

Umumi hamamlar ise çevre halkının faydalanması amacıyla tek veya çifte olarak inşa edilmiş yapılardır. Tek fonksiyonlu hamamlar, günün belirli saatlerinde sadece kadınlara ya da erkeklere tahsis edilirken, çifte hamamlarda erkek ve kadınların aynı saatlerde yıkanma imkânı bulunmaktaydı. Bu planda giriş kapılarının aynı caddeye açılmamasına özen gösterilmiştir. Isı kaybı yaşanmaması için bazı istisnai durumlar dışında bu iki bölüm tümüyle birleştirilmiştir. Tek hamamlarda soyunmalık, ılıkılık ve sıcaklık bölümlerinden birer tane bulunmaktadır. Çifte hamamlarda ise bu bölümlerden ikişer tane bulunmaktadır (Eyice, 1997:541-542).

4.2. Türk Hamam Planlarında Yer Alan Mekanlar

Umumi hamamlar genel olarak dokuz alandan oluşmaktadır. Bunlar (Önge, 1995; Taşçıoğlu, 1998; Çakmak, 2002; Eyüpgiller, 2011; Alp, 2016:24-27);

- 1.Soyunmalık
- 2.Aralık
- 3.ılıkılık
- 4.Keçelik
- 5.Sıcaklık
- 6.Su deposu
- 7.Avrupa (Külhan) ve cehennemlik
- 8.Odunluk ya da Ahşap Kulübe
9. Avlu

4.2.1. Soyunmalık

Soyunmalık kıyafet değiştirme ve dinlenme salonudur. Bu alan, banyodaki en büyük boşluktur ve dinlenmek için duvar tarafında platformlar ve ortada havuz bulunur. Ayrıca, kahve hazırlamak ve o bölgede havlu kurmak için derin nişler bulunmaktadır. Genellikle planda kare veya dikdörtgen şeklinde olup kubbe veya kereste çatıyla kaplıdır. Lambalar ve üst pencereler soyunmalık için ışık sağlar.

15. yüzyılda kemerli nişler altına ayakkabı ve niş platformlarının altında soyunmalık duvar giysileri giyilmeye başlanmıştır.

Soyunmalık önündeki giriş mekânı iklimsel nedenlerden korunmak için düşünölmüştür. Ayrıca, kubbeli veya tonozlu olan bu revak soyunmalık önüne çıkmaktadır. İstanbul Haseki Sultan Hamamı ve Edirne Sokullu Mehmet Paşa Hamamı bu yapıya örnektir.

4.2.2. Aralık

Soyunmalık ve ılıkık arasında geçen geçiş alanı ılıkıktan gelen buhar ve buhar kaybını önlemek için kullanılır. Bu alan tuvalet ve tıraş alanını içerir ve bir kubbe veya tonozla kaplıdır. Alanın büyüklüğü 15. yüzyılda küçölmeye başlamış ve daha sonra 16. yüzyıldan itibaren kaybolmuştur.

4.2.3. Ilıklık

Sıcaklığa girmeden önce vücudu iklimlendirmek için dinlendirici bir mekân olarak tasarlanmıştır. Tuvalet ve tıraş alanlarında ılıkık ile bağlantılı aralıksız banyolar bulunmaktadır. Bunun için belirli bir plan tipolojisi yoktur. Kare veya dikdörtgen planlar şeklinde görölebilmektedir.

4.2.4. Keçelik

Keçecilik, Türklerin eski bir el sanatıdır. Bu alan keçe üretmek için kullanılmaktadır. Malzeme önce kaynatılıp sonra dövülür. Ardından, banyo alanına (sıcaklık) taşınır ve temizlenir. Keçelik, ılıkılık ile ilgilidir. Genellikle dikdörtgen planlıdır ve tonozludur.

4.2.5. Sıcaklık

Hamamın en sıcak kısmıdır ve temizlik için kullanılır. Yıkama havuzlu (kurna) özel temizlik kısımları olan hanelerden oluşmaktadır. Halvet genellikle kare planlı ve kubbeli, maviler çoğunlukla tonozla kaplıdır. Merkez alana göbek taşı adı verilen, sekizgen, altıgen veya çokgen planlı ve terleme ve istirahat için yerden 40 cm yükseklikte bir mermer platform bulunmaktadır. Işık, ılıkılıkta olduğu gibi, kubbe veya kubbeler üzerinde bırakılmış deliklerden içeri girer.

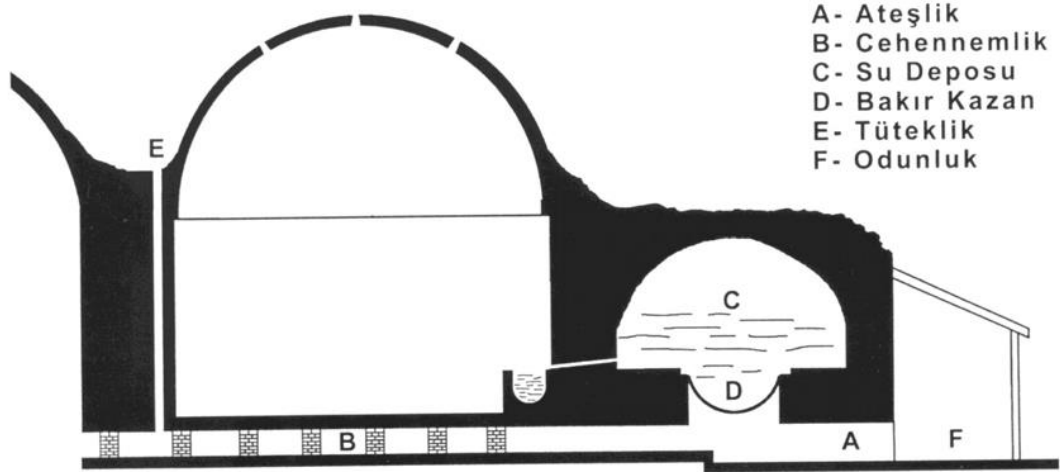
4.2.6. Su Deposu

Namlu küpüyle kaplı bir su depolama alanı sıcaklığın arkasında bulunmaktadır. Aydınlatmanın sağlanması için tonozun tepesinde çatı pencereleri vardır. Suyun ısıtılması için bir bakır kazanı monte edilmiştir. Ayrıca, su seviyesini kontrol etmek için bir iwan veya halvetle çevrili duvarda bir iç pencere vardır.

4.2.7. Fırın ve Cehennemlik

Su haznesinin altındaki fırın (külhan) içerisinde ateş yakılarak banyo ve suyun ısıtılması sağlanır. Ateş, su haznesinin altında duran kemerli bir açıklıktan aydınlatılır. Yanan ateşle ısıtılan kazanlar suyun ısınmasını sağlar. Isıtılmış su, havzaları (kurna) yıkamak için pişmiş toprak su boruları ile iletilir.

Cehennemlik adı verilen sıcaklığın altında bir boşluk var. Bu alan gridal sırayla kısa topraklı sütunlar içerir. Fırının sıcak gazları bu bölgede dolaşmakta ve mekânı tabandan ısıtmaktadır. Buna ek olarak, tüteklik olarak adlandırılan duvarlara yerleştirilen bacalar, duvarların ısıtılmasını ve fırının dumanının düzenlenmesini sağlar (Şekil 2.3).

Şekil 4.1.7. Isıtma Sistemini Gösteren Diyagram.
(Kaynak: Çakmak, 2002)

4.2.8. Odunluk veya Ahşap Kulübe

Ahşap bir odun saklama yeridir ve genellikle ahşap bir çatı ile kaplıdır. Ahşap yapısından dolayı çoğu durumda, izlerini keşfetmek için arkeolojik kazılar gerekmektedir.

4.2.9. Avlu

Ağaç kulübesinin önünde, açık havada ağaca erişebilen ve kurutma havluları gibi faaliyetlerde bulunan bir alandır. Günümüzdeki tarihi Türk hamamlarında nadiren görülür. Avlular hakkında yeteri kadar bilgi edinebilmek için kazı yapmak gerekmektedir.

4.3. Türk Hamamı Yapısal Kurgusunu Oluşturan Elemanlar

4.3.1. Duvarlar

14. yüzyılda moloz taşlar ile yığma sistem kullanılarak inşa edilen hamamlar, 15. Ve 16. Yüzyıllarda kesme taşlar ve tuğlalar ile yapılmıştır. Hamamlardaki iç duvarlar taşıyıcı görevi görmektedir. Soyunmalıklar, dayanıklı olmayan malzeme ve tekniklerle

yapıldığı için ömürleri çok olmamıştır. Ilıklık ve sıcaklık mekanları ise ısıya ve neme dayanıklı horasan sıva harcı yapılmıştır (Asatekin, 1978:68).

4.3.2. Kolonlar

Ahşaptan yapılan soyunmalık bölümü kolonlar üzerinde 2. Katta durmaktadır. Genellikle küçük taş ayaklara sahip ahşap kolonlar kullanılırken, mermer kullanıldığı da olmuştur. Bunun dışında diğer bölümlerin altında bulunan cehennemlik bölümü de kolonlar üzerinde durmaktadır. Bu bölümde kullanılan kolonlar tuğla veya taştan yapılmıştır (Asatekin, 1978:69).

4.3.3. Kemerler

Kapıların, pencere açıklıklarının ve nişlerin üzerinde kullanılan kemerler, tuğladan yapılmıştır. Genel olarak şekilleri basık veya dairedir. Giriş kapılarının üzerindeki kemerler ise segmentaldir.

4.3.4. Üst Örtü

4.3.4.1. Geçiş Elemanları

Kare plandan dairesel yapıda olan kubbelere geçiş için kullanılan elemanları tromp, pandantif ve Türk üçgenleri olarak 3 grupta toplayabiliriz. Türk üçgenleri ise basit ve geometrik tür olarak 2'ye ayrılmaktadır. Bunlar tuğla ve harçlarla düşey durumda yanaşık, yatay durumda ise geniş derzler oluşturarak örülmüşlerdir (Reyhan ve İpekoğlu, 2004).

Özellikle halvet örtülerinde ve tonozlara geçişlerde alçı kullanılarak yapılan bu üçgen yapılar mimari çözümlene ile süsleme sanatının birleşimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Taşçıoğlu, 1998:151).

4.3.4.2. Tonzolar

Tonzolar, hamamlarda bulunan küçük ebatlı dikdörtgen şeklindeki odaların örtüsüdür. ılık ve sıcaklık bölümlerinin yan mekanları (halvet, eyvan, tuvalet) bu tonozlarla örtülüdür. Bunun dışında su deposunun üstü de bu tonozlarla örtülmüştür. Tonozların yüzeyleri kalın tabaka şeklinde horasan harcı ile sıvanmıştır. Genellikle kalınlıkları 35-40cm aralığındadır. Aynalı ve beşik tonozlar olarak 2 çeşit tonoz kullanılmıştır. Su depoları beşik tonoz ile, ılık ve sıcaklığın yanındaki bölümler aynalı ya da beşik tonoz ile çevrilmiştir (Reyhan ve İpekoğlu, 2004).

4.3.4.3. Kubbeler

Soyunmalık, ılık ve sıcaklığın ana mekân orta bölümlerinin ve halvetlerin örtü elemanı olan kubbeler, tuğlalarla ve bağlayıcı harçlarla örülmüştür. Kalınlıkları tonozlar gibi 35-40cm aralığındadır. Kubbeleri taşıyan duvarlar, diğer ölümlerdeki duvarlara oranla daha kalındır. Hem dışarıdan hem de içeriden küresel bir formu olan kubbelerin hepsi içeriden ve dışarıdan horasan harcı ile sıvanmıştır. Oval kubbe kullanımı nadir de olsa küçük mekanlarda rastlanmaktadır. Yarım kubbeler ise çok sık olmamakla birlikte eyvanlar üzerinde görülmektedir (Demiral, 2014:47).

Sıcaklık ve ılık bölümlerinin üzerinde yer alan kubbelerde bazı açıklıklar bulunmaktadır. Bunun nedeni doğal bir aydınlatma sağlamaktır. Aydınlatma için kullanılan bu açıklıklar, beşgen, altıgen, sekizgen, yıldız ve çiçek gibi şekiller meydana getirmektedir (Demiral, 2014:47).

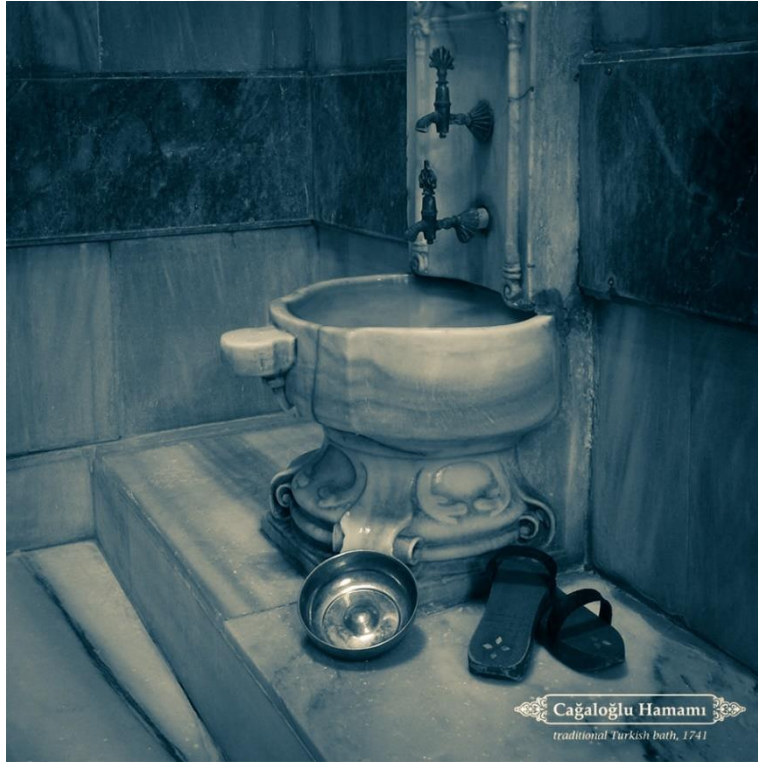
4.4. Türk Hamamlarında Yer Alan Mekanlarda Bulunan Donatılar

4.4.1. Kurnalar

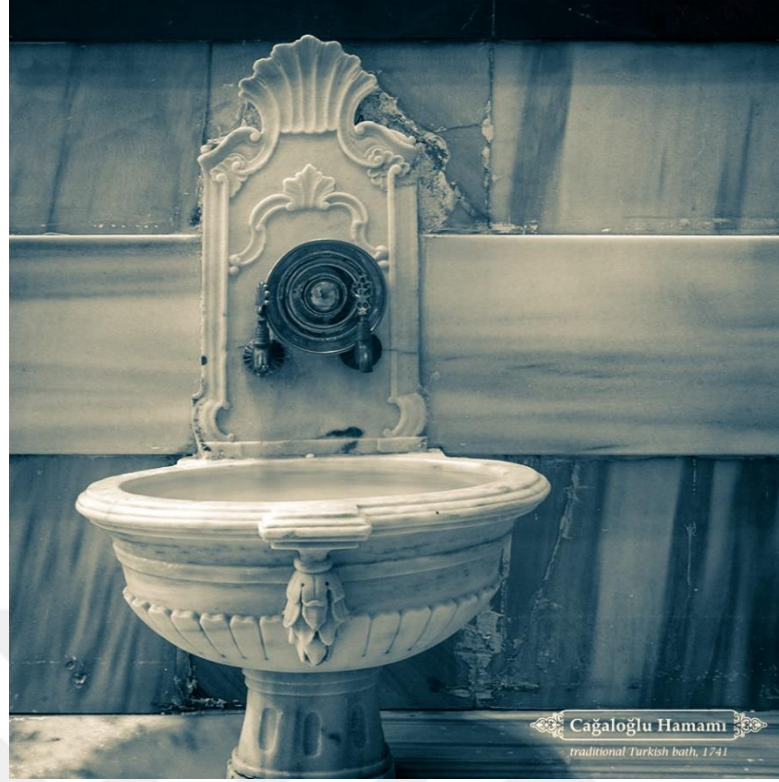
Roma hamamlarında kullanılmayan kurnalar, Türk hamamları için önemli bir gereksinim olarak kabul edilmiştir. Kurnalar içine sıcak suyun aktığı, büyük bir tas şeklinde ve mermerden yapılmış kaptır.

Şekil 4.4.1. Cağaloğlu Hamamı Kurnası (www.cagalogluhamami.com.tr)

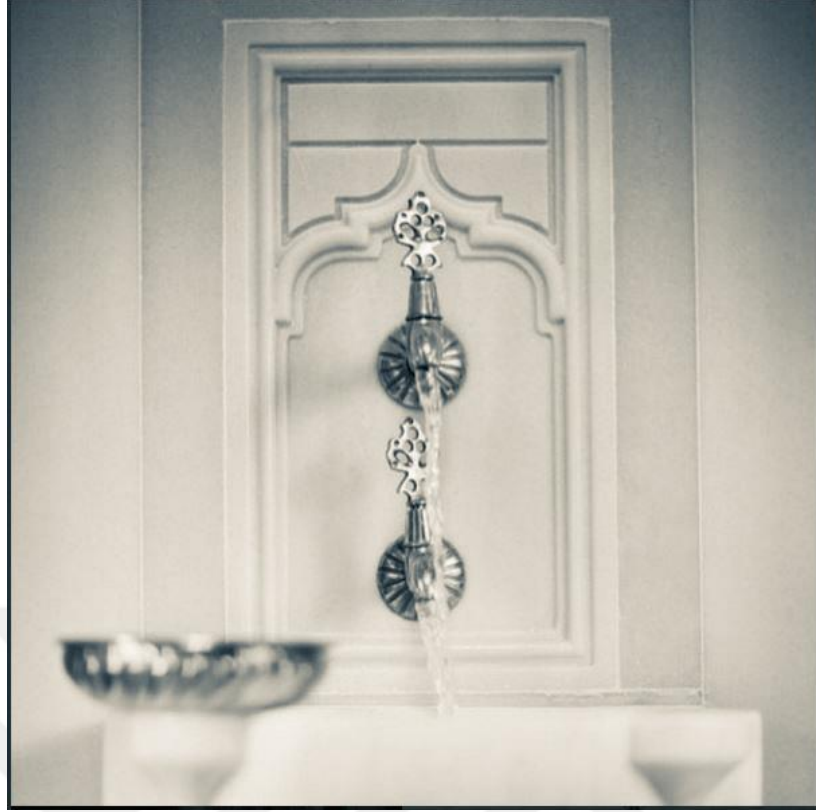
Şekil 4.4.2 Cağaloğlu Hamamı Kurnası (www.cagalogluhamami.com.tr)

Şekil 4.4.3. Cağaloğlu Hamamı Kurnası (www.cagalogluhamami.com.tr)

Şekil 4.4.4. Çemberlitaş Hamamı Kurnası (www.cemberlitashamami.com)

Şekil 4.4.5. Hürrem Sultan Hamamı Kurnası (www.ayasofyahamami.com)

Şekil 4.4.6. Çemberlitaş Hamamı Kurnası (www.cemberlitashamami.com)

4.4.2. Musluklar

Osmanlı döneminde hamamlar için yapılan musluklar genelde bronz ve pirinçten üretilmekteydi. Bu musluklar bir gövde (suyu borudan alarak ağızdan dışarıya akıtan parça), bir iç takım (bir nevi tapa görevi yapan farklı yapılardaki salmastra grubu) ve volandan (suyun akmasını veya kesilmesini sağlayan sağa-sola veya yukarı-aşağı oynatılan parça) meydana gelmekteydi (Akkaya, 2007:13-14).

Hamamlarda kullanılan muslukların malzemeleri ve formları buldukları hamamın kalite ve önemini göstermektedir. Saray hamamlarındaki musluklar ile çarşı hamamlarındaki musluklar arasında önemli bir kalite farkı bulunmaktadır. Saraydaki hamamlarda kullanılan musluklar, otoritenin, zenginliğin ve ihtişamın göstergesidir. Bu musluklarda altın kullanıldığı da görülmektedir (Bayraktar, 2001).

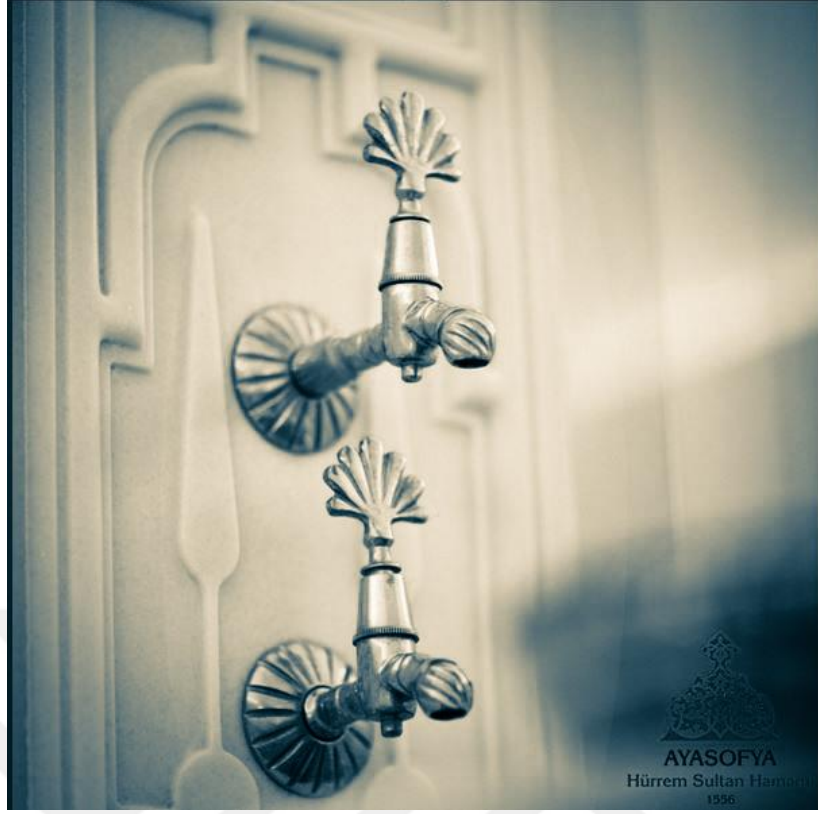
Osmanlılarda musluklar “Dökümcüler Loncası” tarafından yapılmakta ve malzeme olarak tunç, pirinç ve dökme kullanılmaktaydı. Orijinalliği korumak adına, dökümden sonra kalıplar bir daha kullanılmamak üzere bozdurulurdu. Bazı musluklarda musluğu yapan ustaya ait olduğu düşünülen imzalara rastlanmaktadır (Akkaya, 2007:14).

Şekil 4.4.7. Cağaloğlu Hamam Musluğu (www.cagalogluhamami.com.tr)

Şekil 4.4.8. Çemberlitaş Hamam Musluğu (www.cemberlitashamami.com)

Şekil 4.4.9. Hürrem Sultan Hamam Musluğu (www.ayasofyahamami.com)

4.4.3. Kapılar

Şekil 4.4.10. Cağaloğlu Hamamı İç Mekân Kapısı (www.cagalogluhamami.com.tr)

Şekil 4.4.11. Çemberlitaş Hamamı İç Mekân Kapısı (www.cemberlitashamami.com)

Şekil 4.4.12. Hürrem Sultan Hamamı İç Mekân Kapısı (www.ayasofyahamami.com)

4.4.4. Pencereleler

Şekil 4.4.13. Cağaloğlu Hamamı Penceresi (www.cagalogluhamami.com.tr)

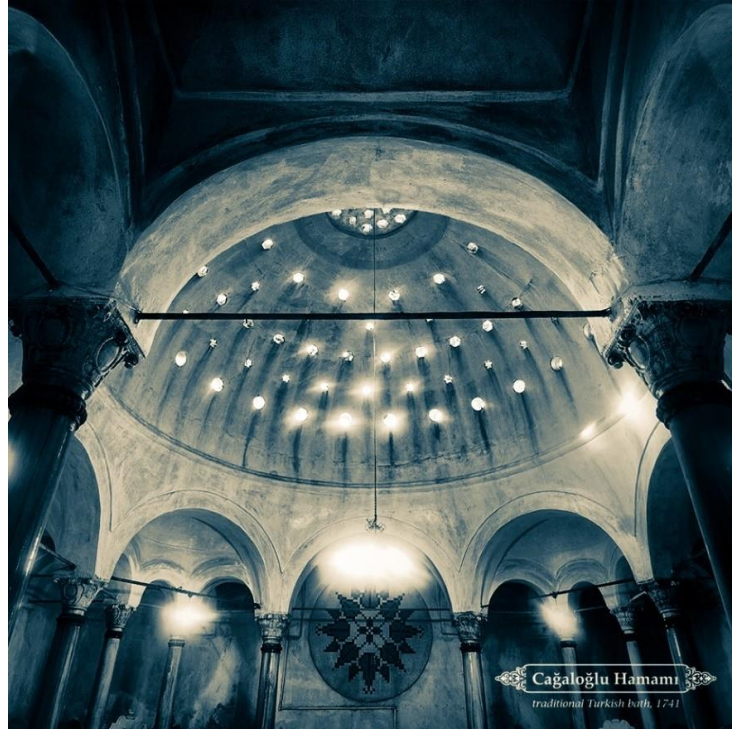

Şekil 4.4.14. Çemberlitaş Hamamı Penceresi (www.cemberlitashamami.com)

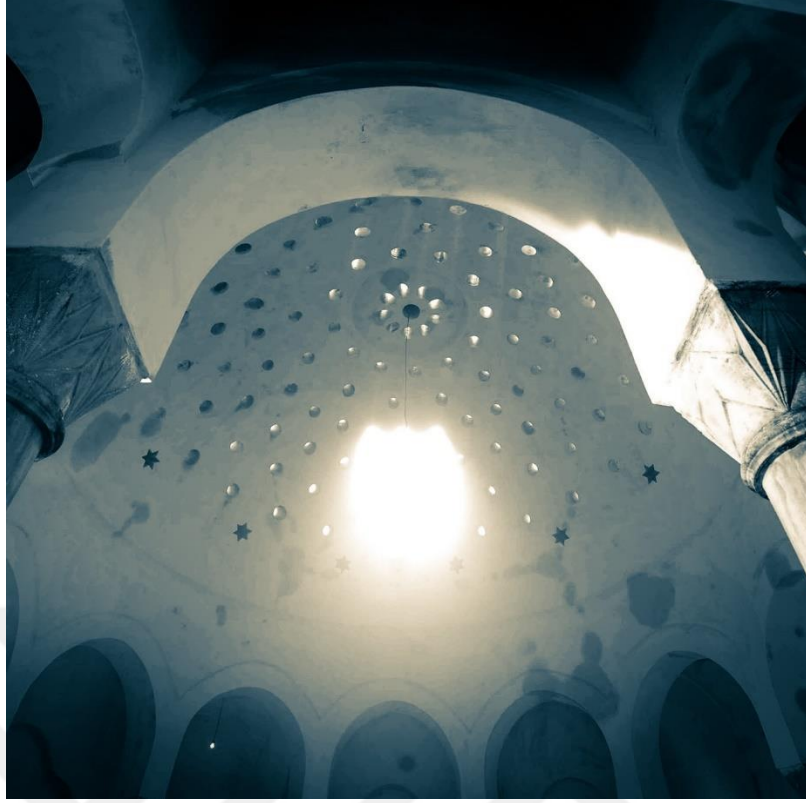

Şekil 4.4.15. Hürrem Sultan Hamamı Penceresi (www.ayasofyahamami.com)

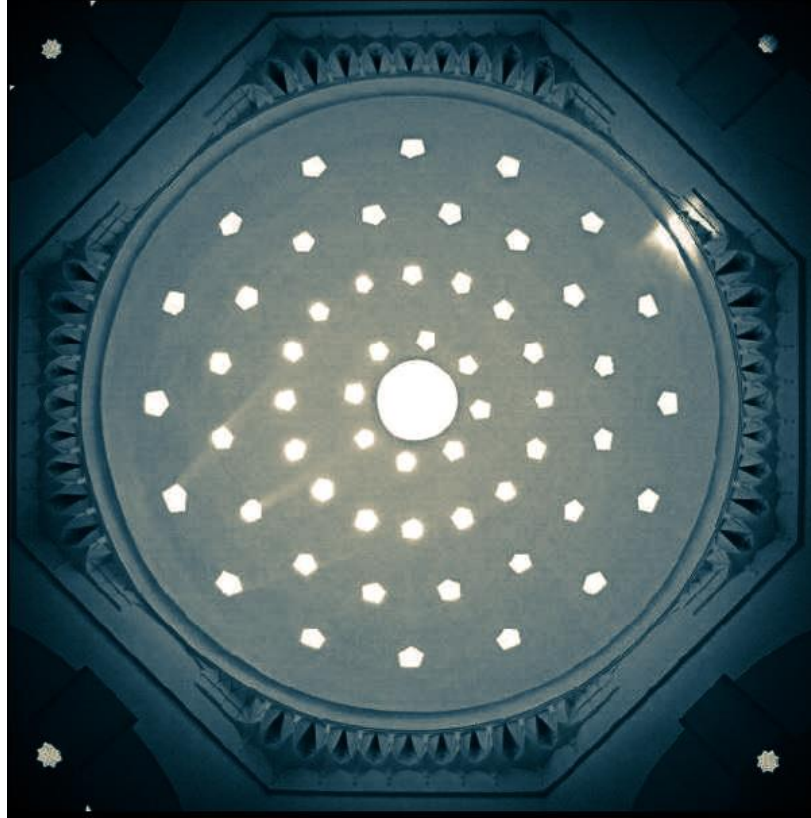
4.4.5. İç Kubbe

Şekil 4.4.16. Cağaloğlu Hamamı İç Kubbesi (www.cagalogluhamami.com.tr)

Şekil 4.4.17. Çemberlitaş Hamamı İç Kubbesi (www.cemberlitashamami.com)

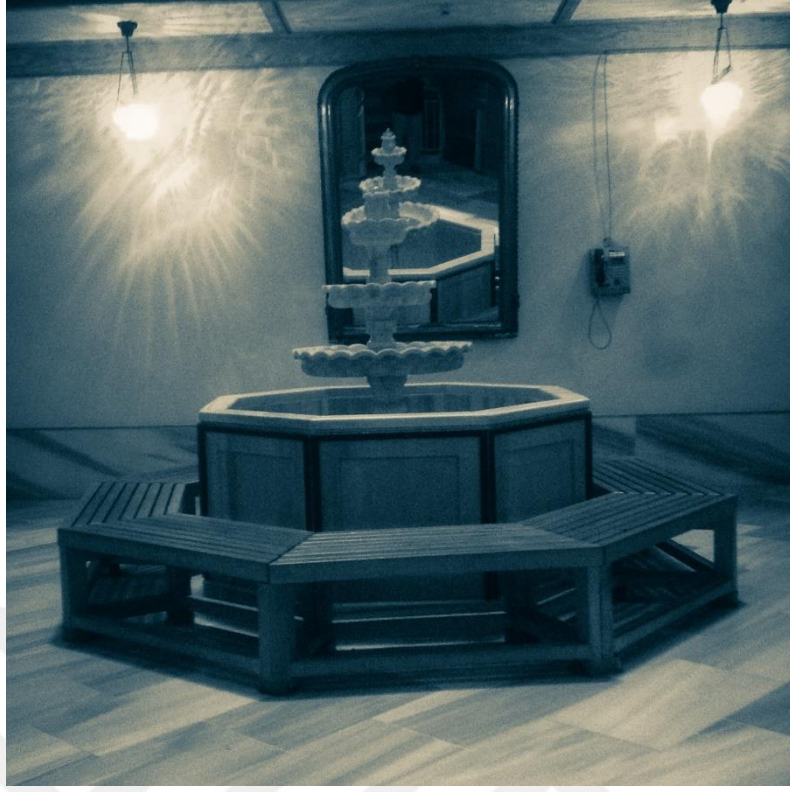
Şekil 4.4.18. Hürrem Sultan Hamamı İç Kubbesi (www.ayasofyahamami.com)

4.4.6. Şadırvan

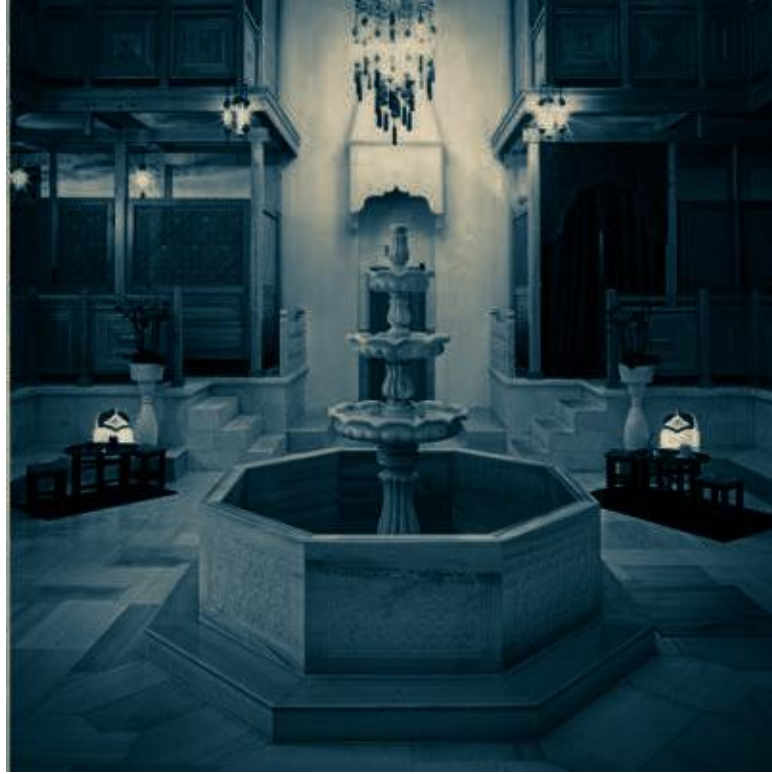
Türk mimarisinde önemli bir yeri olan şadırvanlar, han, hamam, imaret gibi yapılarda kullanıldığı gibi tek başlarına da inşa edilmişlerdir. Mermerden bir havuz ve içinde tatlı sıcak suyun fişkırdığı şadırvanlardan çıkan su bazen kubbeye kadar uzanmaktadır. Şadırvanlarda bulunan su sıcaktır. Saray hamamlarında şadırvan ve kurnaların lüleleriyle taşlar altın ve gümüştedir (Erden, 2015).

Şekil 4.4.19. Cağaloğlu Hamamı Şadırvanı (www.cagalogluhamami.com.tr)

Şekil 4.4.20. Çemberlitaş Hamamı Şadırvanı (www.cemberlitashamami.com)

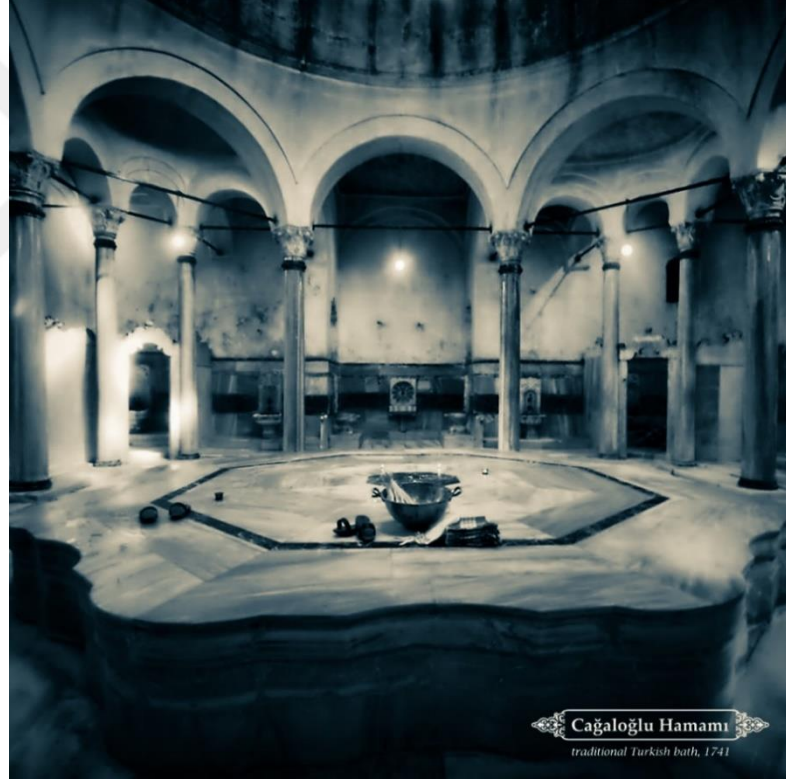

Şekil 4.4.21. Hürrem Sultan Hamamı Şadırvanı (www.ayasofyahamami.com)

4.4.7.Göbek Taşı

Türk hamamlarını Roma hamamlarından ayıran bir diğer özellik, göbek taşı kullanılmasıdır. Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde yapılan kubbeli ve külhanla çalışan hamamlarda, hamamın ve göbek taşının ısınması, külhanda yanan kömür ve odunun ısısının ve dumanının hamamın altında bulunan cehennemlik denilen bölgeden geçmesiyle gerçekleşir.

Göbek taşı, hamamın mermer kaplı zemininden daha yüksek yapılmıştır ve çeşitli geometrik şekillerde olabilmektedir. Ortalama 4-5 kişinin üzerine yatarak sığabileceği bir büyüklükte olan göbek taşı, üzerinde ter atmak için kullanılmaktadır. Göbek taşının yeteri ölçüde sıcak olması çok önemlidir.

Şekil 4.4.22. Cağaloğlu Hamamı Göbektası (www.cagalogluhamami.com.tr)

Şekil 4.4.23. Çemberlitaş Hamamı Göbektaşı (www.cemberlitashamami.com)

Şekil 4.4.24. Hürrem Sultan Hamamı Göbektaşı (www.ayasofyahamami.com)

4.5. Türk Hamamlarının Restorasyon ve Yeniden İşlevlendirilmesi İle İlgili Çalışmalar

Türk hamamlarının restorasyon çalışmaları ve yeniden işlevlendirilmesi çalışmalarıyla ilgili olarak ülkemizde yeterli düzeyde akademik araştırma bulunmamaktadır. Alanyazın taraması sonucunda bu konuda ulaşılan bazı çalışmalar ve bu çalışmalarda elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

Şen (2008:167-169)'in "15 – 17. Yy. Arası İstanbul'da Yapılmış Hamamlarda İşlev Değişikliklerinin Mimariye Yansıması" adlı çalışma kapsamında İstanbul'da incelenen 53 hamamdan 11'i özgün işlevinin dışında kullanılmaktadır. Çalışma sonucunda, bu hamamlarda yapılan restorasyon çalışmalarının hamamlarımızın bir kısmını işlevleri itibariyle buldukları çevreye yabancı konuma düşürdüğü ortaya çıkmıştır. Özellikle ticari açıdan yüksek beklentilere cevap veremeyecek bölgelerde yer alan hamam yapılarının özgün işlevleri ile kullanımının imkânsız hale geldiği tespit edilmiştir.

Cebioğlu (2013:98-100)'nun "İstanbul'da Yeniden İşlev Verilen 16. Yüzyıl Çarşı Hamamlarına Yönelik Bir Araştırma: Ağa Hamamı-Samatya, Ortaköy Hamamı-Beşiktaş, Büyük Yeşil Direkli Hamam-Üsküdar" adlı yüksek lisans çalışmasında incelenen 3 hamamda; kısmi olarak kullanım, insan tahribatı, hatalı restorasyon çalışmaları ve bayındırlık işlerinden kaynaklanan önemli değişimler olduğu saptanmıştır. Yeni işlevlere uygun olması amacıyla; özgün mekân duvarlarının yıkılması, malzeme değişikliği ve zorlama bir şekilde verilmeye çalışılan işlevler için eklenen ara katlar ve ek binalar nedeniyle hamamların özgün mimari niteliklerinden uzaklaştıkları tespit edilmiştir.

Demirdal (2014:117-120)'ın "İstanbul'da İşlev Değişikliğine Uğramış Mimar Sinan Hamamları: Ortaköy Hamamı Örneği" adlı Yüksek Lisans çalışmasında incelenen hamam yapılarının, restorasyon ve verilen yeni işlevler sonucunda özgün niteliklerini kaybettikleri saptanmıştır. İncelenen hamamların, uygun olmayan işlevlerin zorlama olarak yapıya uydurulma çabaları ve bu doğrultuda yapılan müdahaleler sonucunda, hem dış hem de iç mimarilerinde özgünlüklerini yitirmesine sebep olmuştur. İç mekânlardaki bütünlüğün bozulduğu, malzemelerin ve elemanların zarar gördüğü

tespit edilmiştir. Hamamların sahip olduğu nitelik ve atmosferlerin yapılan yanlış müdahaleler sonucu kaybolduğu görülmüştür.

Alkan (2015:420-426) “İstanbul Hamam Restorasyonlarında Uygulanan Müdahale Teknikleri” adlı araştırmasında, İstanbul’da restorasyonu yapılan 18 hamam üzerinde çalışmıştır. Alkan, uygulanan restorasyon müdahale tekniklerini, sağlamlaştırma, temizleme, bütünleme, çağdaş ek, yenileme (yeniden işlevlendirme), yeniden yapma (restitüsyon) şeklinde sınıflandırmıştır. İstanbul’da restorasyonu yapılanlar arasında seçilen hamamların tümünde sağlamlaştırma müdahale tekniği ile birlikte temizleme, bütünleme teknikleri de uygulandığını saptamıştır. İnceleme sonucunda, çimento ve beton kullanılarak yapılan restorasyon müdahalelerinin ve muhdes eklerin hamamların özgün plan şemalarını ve malzeme kullanımlarını bozduğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmada, soğukluk kısmında özgün ölçülerinde ve formunda yapılan, katlar olarak ve cehennemliği korunarak bodrum yapılmayan, Mahmut Paşa Hamamı örneği çarşı işlevi verilen başarılı bir örnek olduğu ortaya konmuştur. Çalışmanın bir diğer sonucuna göre, Üsküdar’da 1966 yılında çarşıya dönüşen Mimar Sinan eseri olan Büyük Hamam, cephelerinde açılan geniş kapılar ile pasaj haline gelmiş, yeterince ışık alması sebebiyle dükkânlar işlevini sürdürebilmeyi, hamamın özgün cephesini değiştirerek başarabilmiştir.

Yapılan yanlış müdahalelere örnek olarak ise; Tahtakale ve Hoca Paşa Hamamı ile II. Bayezid ve Haseki Hürrem Sultan Hamamı, restorasyon proje süreci bakımından karşılaştırıldığında; Tahtakale ve Hoca Paşa Hamamı'nda ilgili kurumlarda, koruma ve onarım ilkelerine göre yetersiz araştırma ve proje çalışmaları yapıldığı saptanmıştır. Araştırma aşamasında bu eksiklikler, rölöve, restitüsyon, restorasyon raporları, jeofizik ve geoteknik raporları, statik ve güçlendirme raporu, restorasyon ve konservasyon raporu, yeniden işlevlendirme raporudur. Proje aşamasındaki eksikler ise, detaylı rölöve, analitik rölöve, restitüsyon projesi, detaylı restorasyon projeleri, güçlendirme projesi, yeniden işlevlendirme projesi, peyzaj ve çevre düzeni projeleridir. Restorasyon uygulama ve sonrasında eksiklikler, yetersiz proje kontrollükleri ve raporlarıdır. Bu eksikliklerden dolayı Tahtakale ve Hoca Paşa Hamamlarına uygulanan müdahale tekniklerinin, başarıya ulaşamadığı tespit edilmiştir.

5. TÜRK HAMAM ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN RESTORASYON AŞAMALARININ İNCELENMESİ VE YORUMU

Bu bölümde araştırmamıza konu olan tarihi Türk hamamlarının restorasyon sürecinde geçerek yeniden işlevlendirme çalışmalarına yer verilmiştir. Çalışma için ele alınan hamamlara geçmeden önce tarihi yapılarda restorasyon kriterlerini incelemek gerekmektedir.

5.1. Restorasyon Kriterleri

Tarihi yapılarda zaman içinde bozulmalar meydana gelmektedir. Bunun 2 önemli nedeni bulunmaktadır. Birincisi insan faktörü ikincisi ise yapı fiziği faktörüdür. İnsan faktörü; yapı için seçilen yanlış malzeme, konum ve zemin seçimi, hatalı restorasyon ve toplumsal yaşantının etkisidir (yol genişletme çalışması sırasında temeli ortaya çıkan Beyazıt Hamamı). Yapı fiziği faktörleri ise; taşın yapısında meydana gelen bozulmalar, nem sorunu, patinalar (alg, mantar, yosun), bitki ve ağaç gelişimi, hava kirliliği ve doğal afet etkileridir (Kaptı, 2017).

Bu gibi nedenlerle bozulmaya yüz tutmuş olan tarihi eserlerin ayakta kalabilmeleri için restorasyon çalışmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Son 10 yıl içinde uluslararası mimari koruma alanında uzmanlık düzeyinde tartışılan başlıca konular (Kaptı, 2017);

- Koruması gereken kültür mirasının özgünlüğü sorunu
- Risk kontrolü
- Tekil yapıların restorasyon ve korunması yerine kentsel değişimin kontrolü
- Kentsel arkeoloji
- Kültürel peyzajlar
- Dünya mirası kavramları ve ölçütleri
- Korumada gelişen teknolojilerin kullanımı
- Küreselleşme ve koruma alanına etkileri
- Yerin ruhu
- Sanal miras
- Sürdürülebilir Gelişme

Pratikte tarihi eserlerin iki türlü korunduğu görülmektedir;

1. Herhangi bir bilinçli müdahaleye uğramaksızın kendiliğinden saklanmaları
2. Bilinçli olarak, belirli amaç ve gerekçelerle saklanmaları

Spontane konservasyon adı verilen ilk gruptaki örnekler, kendi fonksiyonlarıyla ayakta durabilen yapılar için uygulanmaktadır. Günümüzde ayakta kalan hamamların da birçoğu konservasyon yolu ile ayakta kalmıştır.

Koruma kararı verilen tarihi eserlerin restorasyonu için verilen kararlar ile ilgili 2 ana yöntem bulunmaktadır (Atlı, 1990:114-115):

1. İşlevsel Yaşatma (Revitalizasyon): Bu yöntem çağdaş ve evrensel bir koruma anlayışıdır. Anıt niteliğinde olan yapıların günlük yaşam içinde bir işlev yüklenerek, sürekliliğinin sağlanması amaçlanır.
2. Yapısal yaşatma (Restorasyon): Onarma, düzeltme, yeniden yapma, yeni güç aşılama, mevkiini iade etme anlamlarına gelen latince bir sözcüktür. Koruma kararı verilmiş ve işlevi belirlenmiş bir yapının, en özgün haliyle sağlam bir şekilde ayakta tutulabilmesi yapısal sürekliliğin sağlanması yöntemidir.

- Sağlamaştırma (Konsolidasyon)
- Kurtarma (Liberasyon)
- Tamamlama (Reintegrasyon)
- Yeniden yapma (Rekonstrüksiyon)
- Yenileme (Renovasyon)

Bir restorasyonda bu yöntemlerin bir ya da birkaçı bir arada kullanılabilir. Bu yöntemlerden hangisinin daha önemli olduğunu ve hangisinin yapı için gerekli olduğunu belirlemek oldukça güç bir işdir. Çağdaş koruma anlayışı, anıt niteliğindeki yapılara günlük yaşam içinde bir işlev yüklenerek sürekliliğinin sağlanmasından yanadır. Gerçek anlamda da ancak bir işlev yüklenmiş olan anıtlar, korumanın kültürel, sosyal, tarihsel, ekonomik gerekçelerle yerine getirebilmektedir (Atlı, 1990:114-115).

5.2. Çalışmanın Amacı

Hamamlar, hem Türk kültürünün, hem de Türk mimarisinin önemli birer yapılarıdır. Bu yapılar, bize tarih hakkında çok fazla bilgi sunmaktadır. Türkler hakkında sosyal, kültürel, ekonomik, mimari, sanat ve pek çok farklı konuda ilgi veren hamamlar günümüzde tarih sayfasından çekilmiş durumdadır. Birçoğu bakımsızlık, afet afetler veya kentleşme nedeniyle yok olmuş olan tarihi Türk hamamlarından günümüze kadar ulaşabilenlerin sayısı inşa edilenlere göre oldukça azdır. Bu nedenle bu kültür miraslarının korunması çok önemli bir konudur.

Günümüzde özel sektörün elinde varlıklarını sürdüren Türk hamamlarının bir kısmı restorasyon geçirerek hamam özelliklerini korurken diğer bir kısmı ise yine restorasyonla restoran, mağaza gibi mekanlara dönüştürülmüştür. Bu çalışmanın amacı, restorasyon geçirerek tarihten günümüze kadar ulaşan Türk hamamlarından bazı örneklerin çağdaş yorumunu incelemektir.

5.3. Çalışmanın Kapsamı

Günümüzde restorasyon geçirerek ayakta kalan pek çok hamam bulunmaktadır. Ancak hamamlar özel sektörün işletmesinde bulunduğu için inceleme yapma fırsatı bulunan çok fazla hamam bulunmamaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın kapsamını İstanbul'da bulunan tarihi Türk hamamların içinden seçilen 3 hamam oluşturmaktadır. Bu hamamlar; Kılıç Ali Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı ve Ağa Hamamı'dır.

Bu 3 hamam, dikkat çekici bazı özelliklere sahip olmaları nedeniyle araştırma için uygun bulunmuştur. Araştırmamızın kapsamında yer alan Ağa Hamamı, farklı malzemeler kullanılarak restore edildiği için dikkat çekmektedir. Tahtakale Hamamı, hamam işlevini yitirerek farklı bir amaç için (depo olarak) kullanılan bir yapı olması açısından araştırmaya dahil edilmiştir. Kılıç Ali Paşa Hamamı ise, restorasyon açısından örnek teşkil edebilecek bir hamam olması ve bu konuda bir ödül almış olması itibarıyla çalışmamızın kapsamına alınmıştır.

5.5. Türk Hamamları Restorasyon Örnekleri ve Analizler

5.5.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma yöntemi olarak öncelikle Türk hamamlarının mekânsal kurgusunu irdelemek amacıyla alanyazın taranmıştır. Araştırma için seçilen 3 hamam yerinde incelenerek restorasyon çalışmaları sonucu verilen işlevsel ve mekânsal görüntüler fotoğraflanmıştır. Hamamların restorasyon çalışmalarını yürüten mimarlar ile görüşme talebinde bulunulmuş ancak sadece Kılıç Ali Paşa Hamamı'nın restorasyonunu yapan Yüksek Mimar Cafer Bozkurt ile görüşme imkânı elde edilmiştir. Yapılan görüşme sonucu elde edilen bilgiler derlenerek çalışmanın Ek kısmında gösterilmiştir. Tahtakale Hamamı ve Ağa Hamamı'nın restorasyon çalışmalarının bilgilerine ise hamamların mimarlarına ulaşılamadığı için alanyazından ulaşılmıştır.

5.5.2.Kılıç Ali Paşa Hamamı

Bulunduğu Yer: Tophane Meydanı'nda, Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mahallesi'ndeki Hamam Sokağı üzerindedir.

Yapım Tarihi: 1583

Yaptıran: Kılıç Ali Paşa

Yapan: Mimar Sinan

Restorasyon Tarihi: 2015

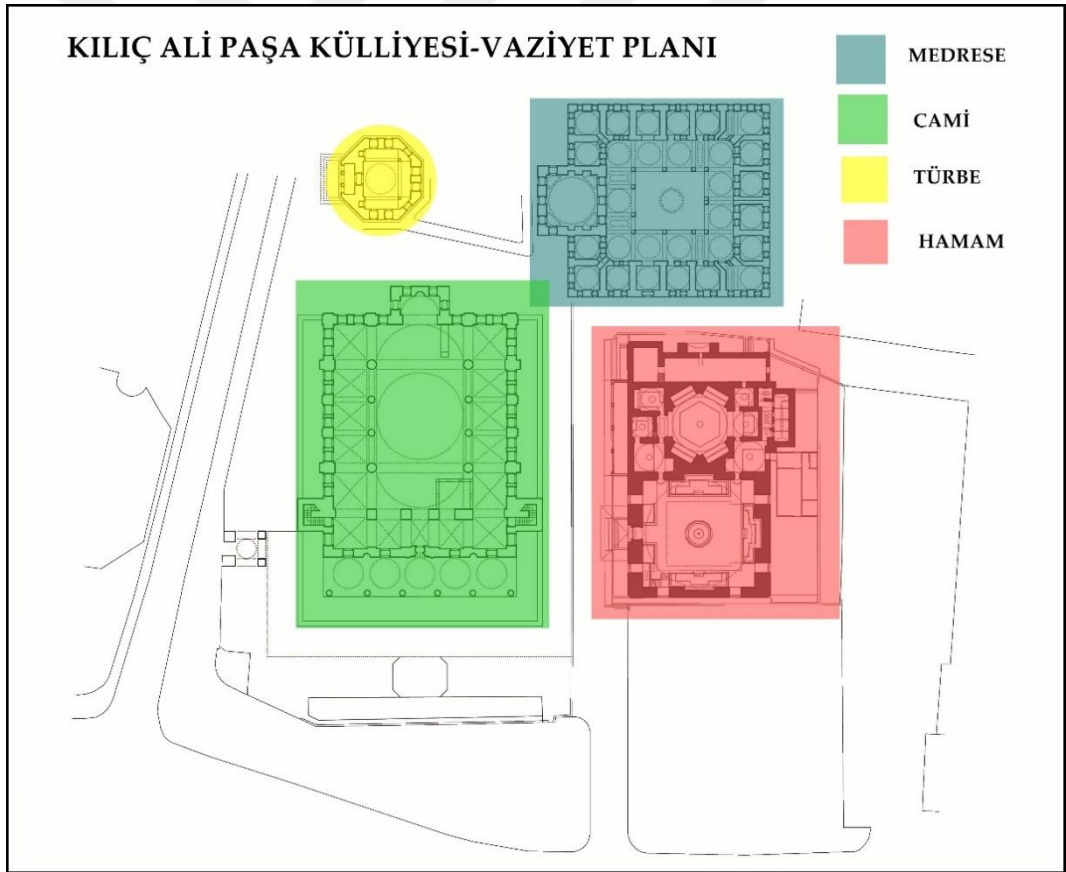
Proje Mimarı: Y.M. Mimar Cafer Bozkurt

Yeni Kullanım Amacı: Hamam

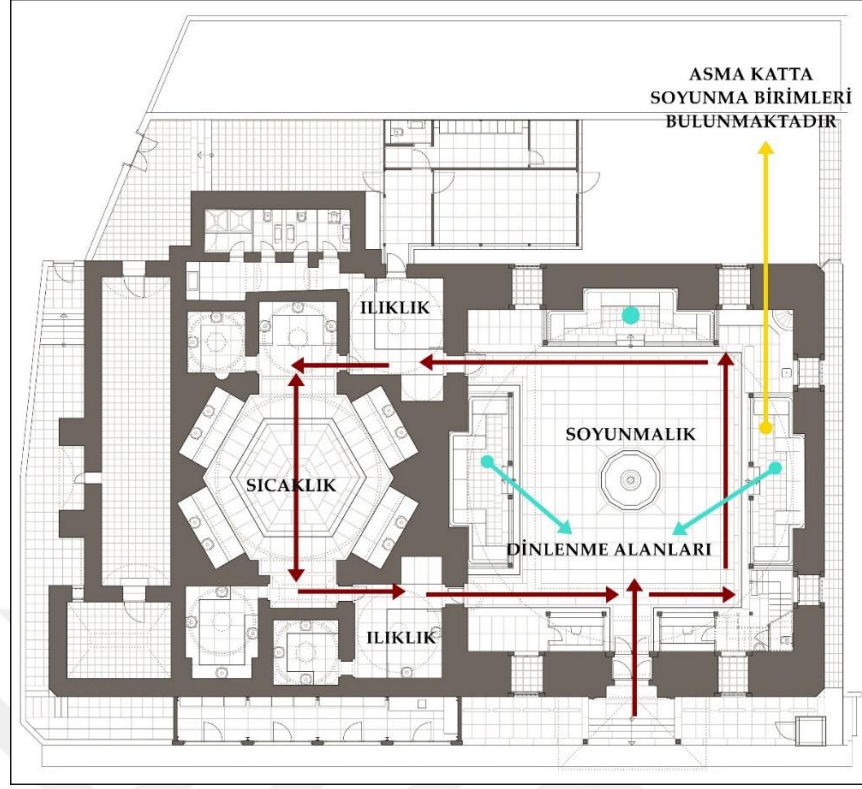
Fotoğraflar: Ahmet Ertuğ, Cengiz Karlıova, Ergin İren

“Yapı/Koruma Yaşatma Dalı Ödülü (2016)” ve Europa Nostra Ödülü (2017)’ ne sahip Kılıç Ali Paşa Hamamı proje mimari olan Yüksek Mühendis Mimar Cafer Bozkurt’un vermiş olduğu bilgiler neticesinde bu hamamın restorasyon süreci incelenmiştir (Ek1).

Kılıç Ali Paşa Hamamı içinde bulunduğu külliyein bir parçasıdır. Kılıç Ali Paşa tarafından yaptırılan bu külliye Mimar Sinan eseridir. Hamam yapımına 2 önemli unsur neden olmuştur. Bunlardan biri savaştan gelen ordunun yıkanma ihtiyacının giderilmesi, diğeri ise yapılan külliye için kira geliri getiren bir vakıf binası konumunda olmasıdır. Külliyein bakımı için hamamdan elde edilen gelir kullanılmıştır. Daha sonrasında vakıf binası olan Kılıç Ali Paşa hamamı satılarak kamu mülkiyeti olmaktan çıkıp özel mülkiyete dönüşmüştür ve nihayet 2005’te şimdiki sahipleri tarafından satın alınmıştır.

Şekil 5.5.1. Kılıç Ali Paşa Külliyesi Vaziyet Planı(<http://www.cba-ist.com> sitesinden yararlanılarak geliştirilmiştir)

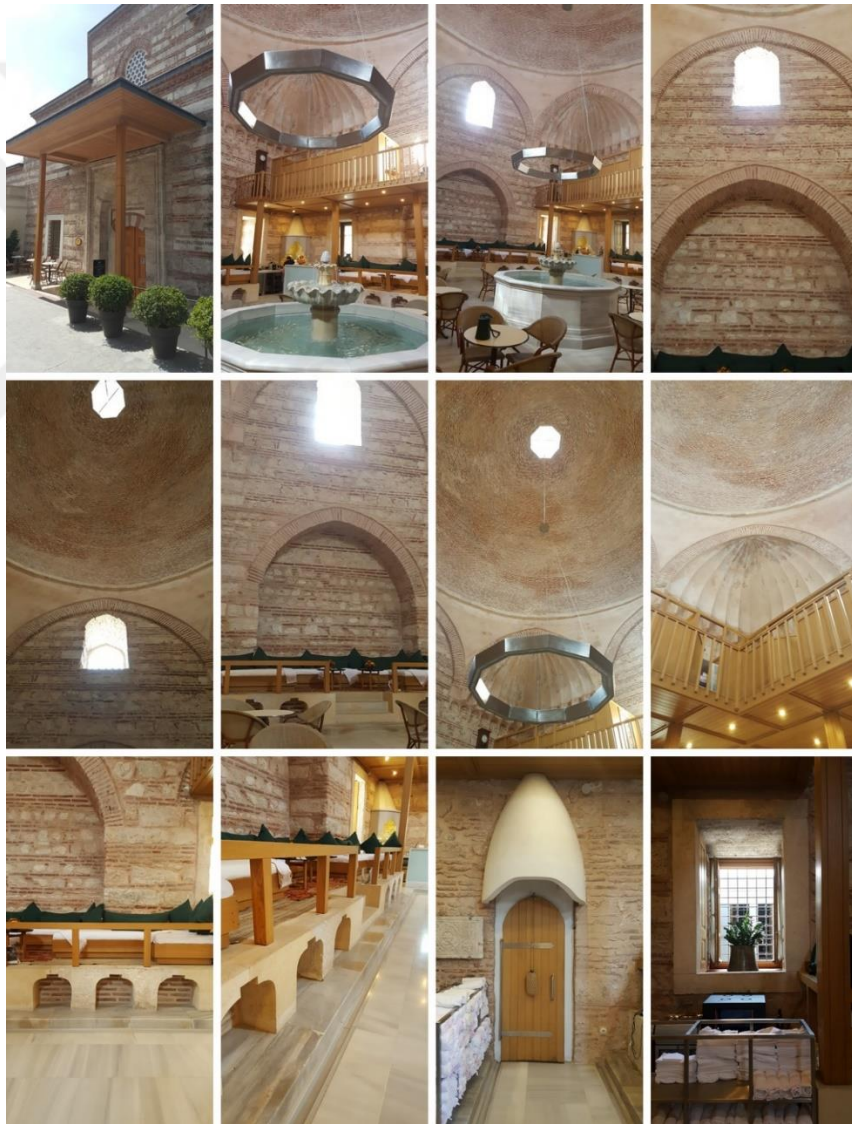

Şekil 5.5.2. Kılıç Ali Paşa Hamamı sirkülasyon şeması. (<http://www.cba-ist.com> sitesinden yararlanılarak geliştirilmiştir)

Bozkurt, restorasyon projesi sırasında, 430 yaşında olan bu yapıda, zaman içerisinde yapılan muhdes ekler ve hatalı korumalar sonucunda şaptan oluşan katmanlar mevcut olduğunu ve yapıyı bu eklerden kurtarma sürecinde yaklaşık 500 kamyon moloz ortaya çıktığını söylemektedir. Bu da yapının 430 yıllık süreçte ne kadar istenmeyen etkiler altında kaldığının bir sonucudur. Mimar Sinan yapısı olan bu yapı, rölöve ve restitüsyon projelerinin onayından sonra muhdes eklerden ve yabancı malzemelerden arındırılmış ve daha sonra ise restorasyonu ve güncellenmesi yapılmıştır. Yapıldığı sırada kullanım amacı hamam olan bu yapının restorasyon projesinde de yine hamam olarak işlevlendirilmiştir.

Bozkurt 430 yaşında olan yapının restorasyon sürecinin 5 yıl sürdüğünü ve restorasyon sırasında, iç mekân, dış cephe, çatı, binanın çevresi ve bahçesi başlıkları olmak üzere 5 aşamada gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bozkurt, restorasyon çalışmalarını yürütürken yapıya, Mimar Sinan devri özelliklerini kazandırmak ve aynı zamanda da günümüzün ihtiyaçlarına göre düzenlemek için çaba sarf ettiklerini belirtmiştir (Ek1).

Kılıç Ali Paşa Hamamı'nın restorasyon projesinde yapılmak istenen, yapıya yeniden Mimar Sinan devri özelliklerini kazandırmak, aynı zamanda da günümüzün ihtiyaçlarına göre düzenlemek olmuştur. Sedirlikler, oturma ve sohbet bölümleri tamamen açık bırakılarak daha önce kapatılmış olan pencereler ve kemerlerin açığa çıkması sağlanmıştır. Açık dolap üniteleri ve soyunma kabinleri olan bir galeri katı yeniden düzenlenmiştir, böylelikle trompların da açığa çıkması sağlanmıştır. Yapıya yük ve zarar vermemek için sistem olarak tamamen ahşap kolon, kiriş ve döşeme olarak öngörülmüştür. Böylelikle bu restorasyon projesinde, zamanla kaybolan Sinan döneminden de karakteristik mimari özellikleri geri getirilmiştir

Şekil 5.5.3. Kılıç Ali Paşa Hamamı mevcut durumu yerinde çekilmiş fotoğrafları.

5.5.3. Tahtakale Hamamı (Fatih)

Bulunduğu Yer: İstanbul İli, Fatih İlçesi, Tahtakale Mahallesi, Uzunçarşı Caddesi ve Kantarcılar Caddesinin bittiği yerde Rüstem Paşa Camii'nin karşısındadır.

Yapım Tarihi: 1470 yılında inşa edildiği tahmin edilmektedir.

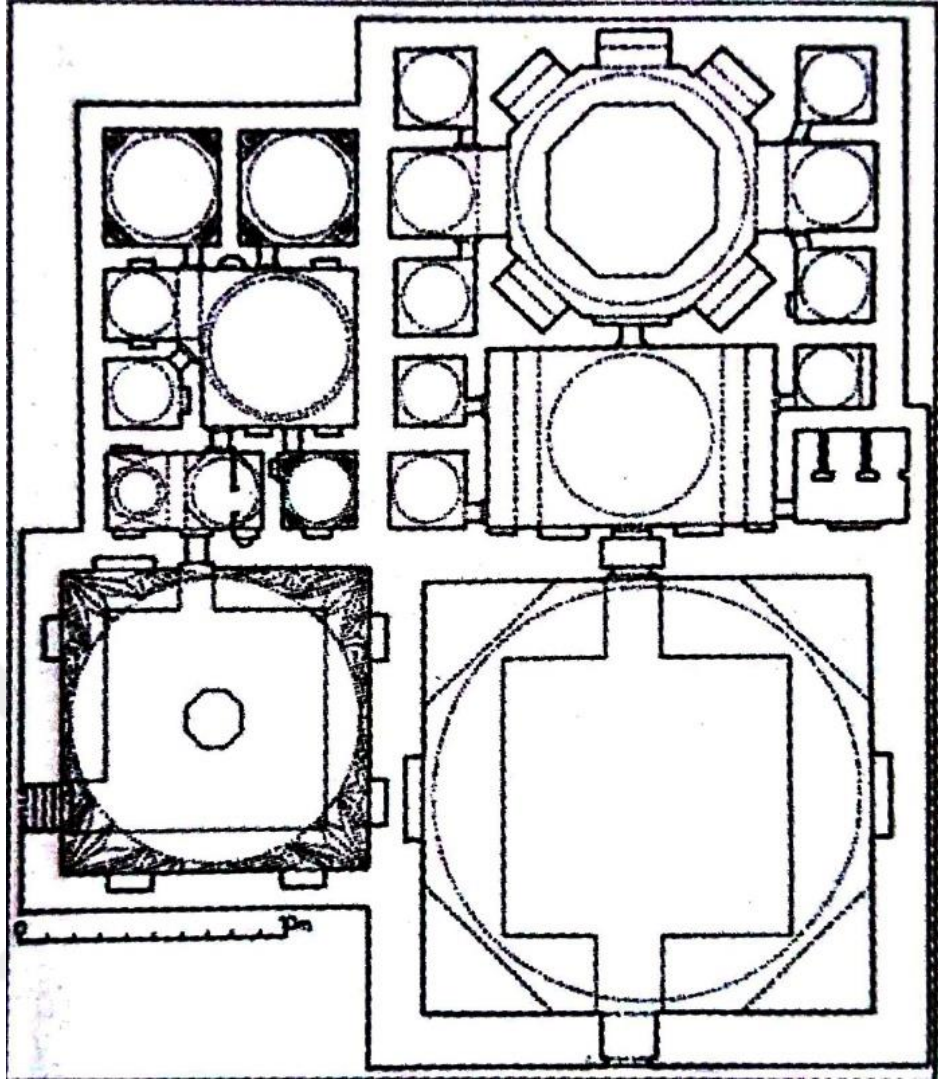
Restorasyon Tarihi: 1994

Yeni Kullanım Amacı: Hırdavat eşyalarının satıldığı dükkanlardan oluşan turistik bir çarşı olarak işlevlendirilmiştir.

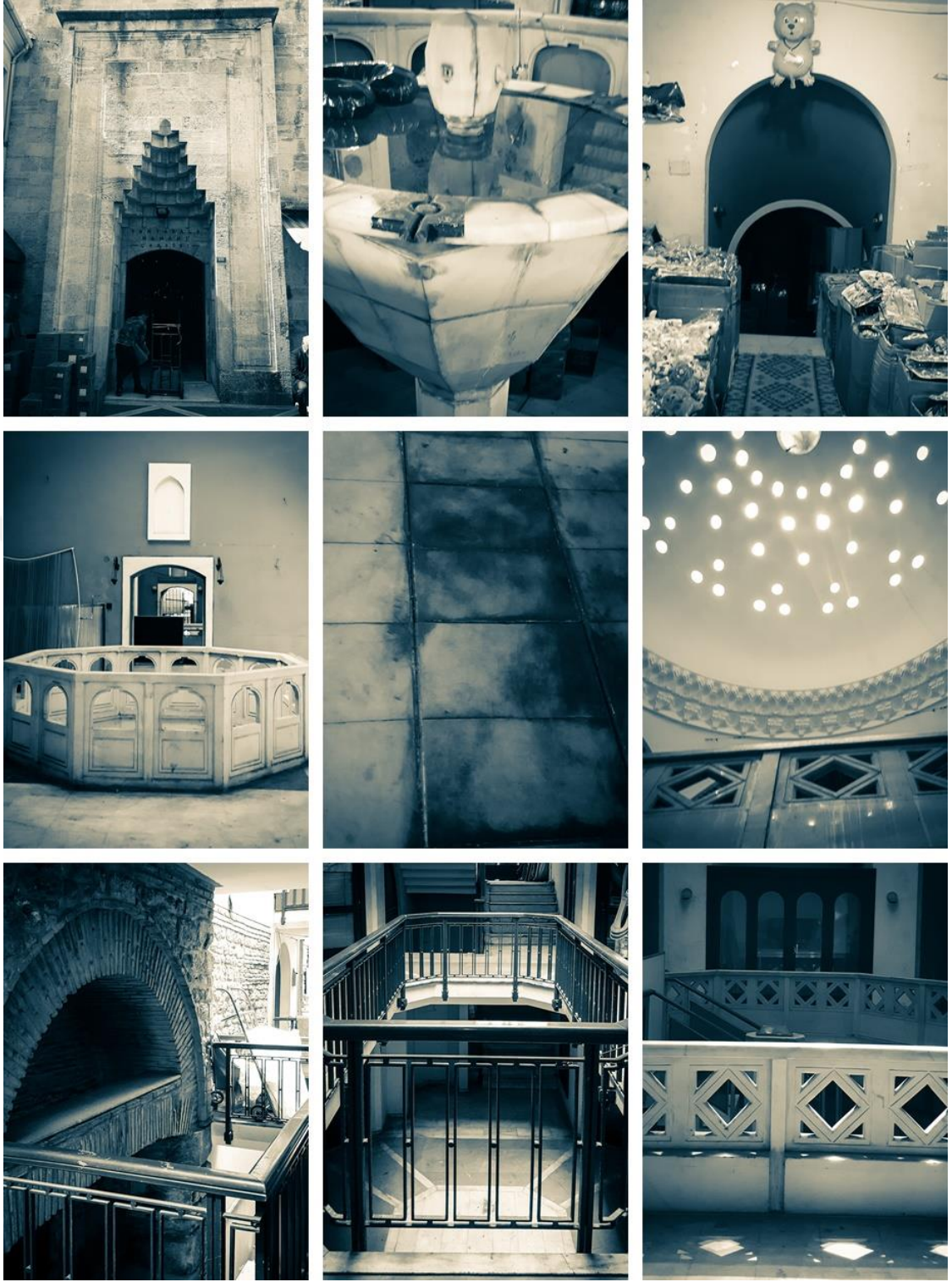
Mevcut Fotoğrafların Tarihi: 2018 (Elif Çelik)

1470 yılında geliri Fatih Cami'ne aktarılmak üzere inşa edilen Tahtakale Hamamı, şehrin en büyük çifte hamamlarından biridir. Fatih vakfiyesinde ve hamamlar bahsinde şöyle bir ifade yer almaktadır; “Bundan sonra havayic-i halk için hamamlar bina edip cümlesini mesahil-i hayrat-ı şerifeleri için vakıf bulundular”. Bu ifadede yer alan hamamlardan birisi de Tahtakale Hamamı'dır (Haskan, 1995:278).

Daha önce yangın (1726) ve deprem (1894) gibi 2 büyük felaket geçiren hamam büyük hasar görmüştür. Birinci Dünya Savaşı'ndan da etkilenen hamam, özel mülkiyete geçtikten sonra bilinçsiz yenilemeler sonucunda uzun süre soğuk hava deposu olarak kullanılmıştır (Kuruçay, 2010:166).

Şekil 5.5.4. Tahtakale Hamamı Planı (Kuruçay, 2012:167).

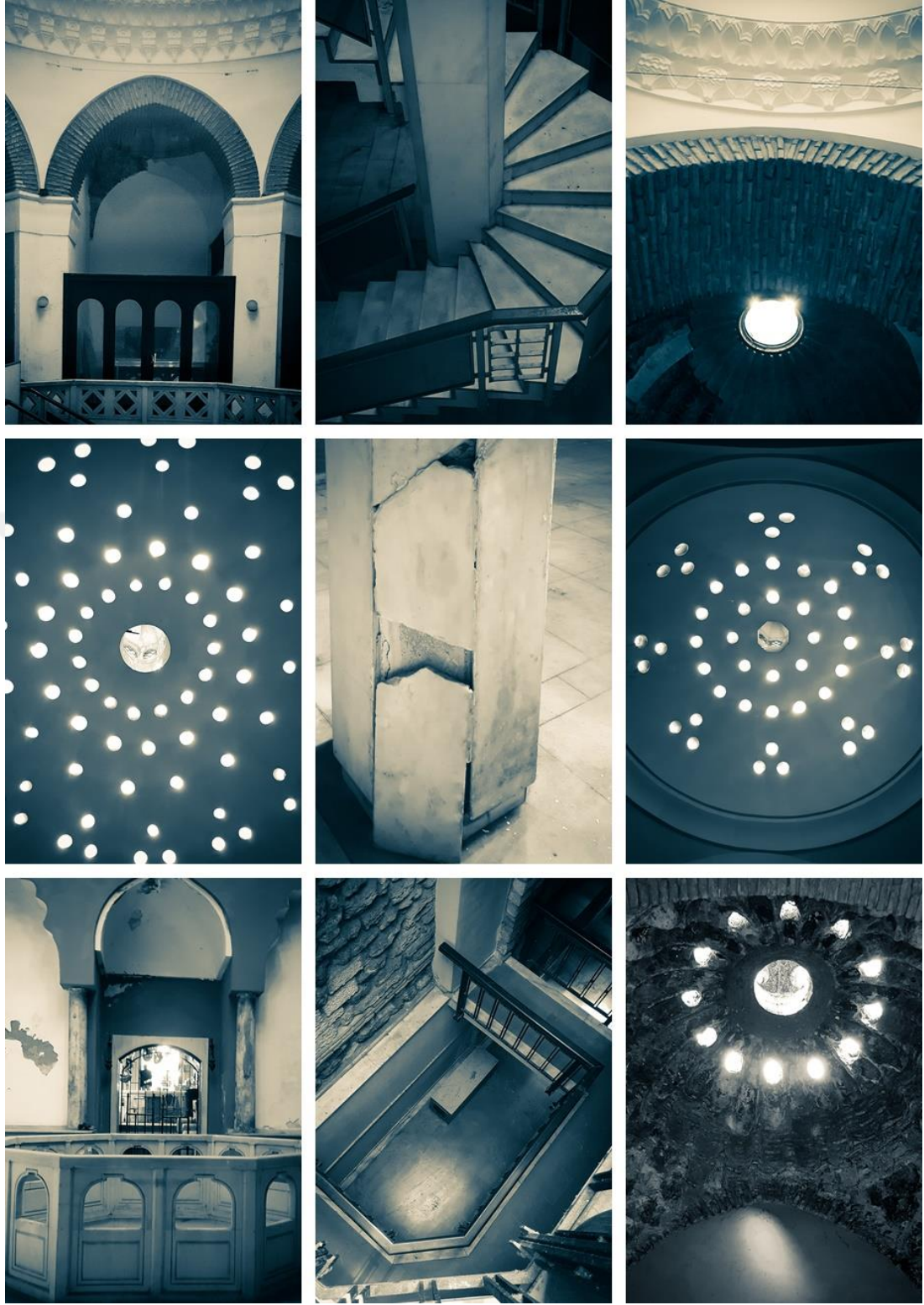

Şekil 5.5.5. Tahtakale Hamamı yerinde çekilmiş mevcut fotoğrafları

Tahtakale Hamamı, 1994 yılında Mimar Doğan Kuban ve Mimar Kemal İpek tarafından restore edilmiş ve bugünkü halini almıştır. Yapının restorasyon çalışması hırdavat eşyalarının satıldığı dükkanlardan oluşan turistik bir çarşı olarak

planlanmıştır. Yapı konum olarak sirkülasyonun çok yoğun olduğu bir yerde bulunmaktadır. Fakat hamamın yeni işlevi olan ‘çarşı’ kullanımını sadece belli bir alanda sınırlı kalmıştır. Yapının çoğu birimi işlevsiz ve boş durumdadır (Kuruçay, 2010:167). Yapının restorasyonun başarısı konusunda farklı görüşler yer almaktadır. Özellikle restorasyonun yapıldığı dönemde çalışmalar başarılı bulunsa da şu an ki mevcut durumunun turistlerin gezebileceği bir işleve sahip olmaması bazı uzmanlar tarafından eleştirilmektedir.

Şekil 5.5.6. Tahtakale Hamamı yerinde çekilmiş mevcut fotoğrafları

5.5.4. Ağa Hamamı (Fatih)

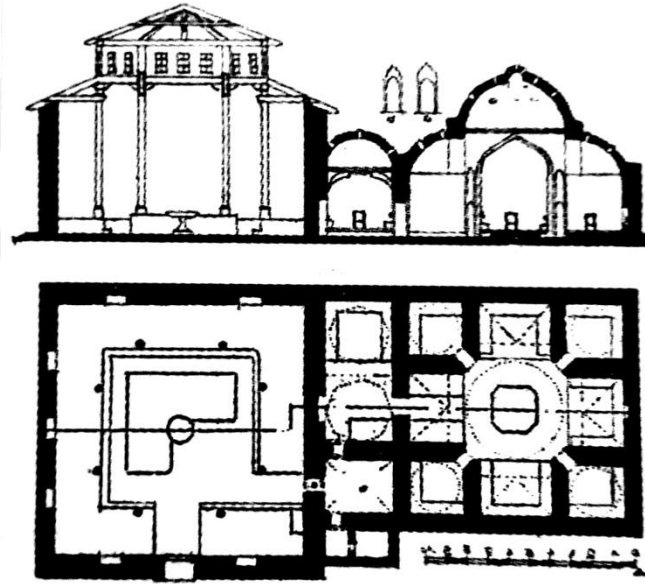
Bulunduğu Yer: İstanbul İli, Samatya Mahallesi, Nazif Gürman Caddesi ile Müşir Süleyman Paşa Sokağı Arasında yer alır.

Yapım Tarihi: 1545

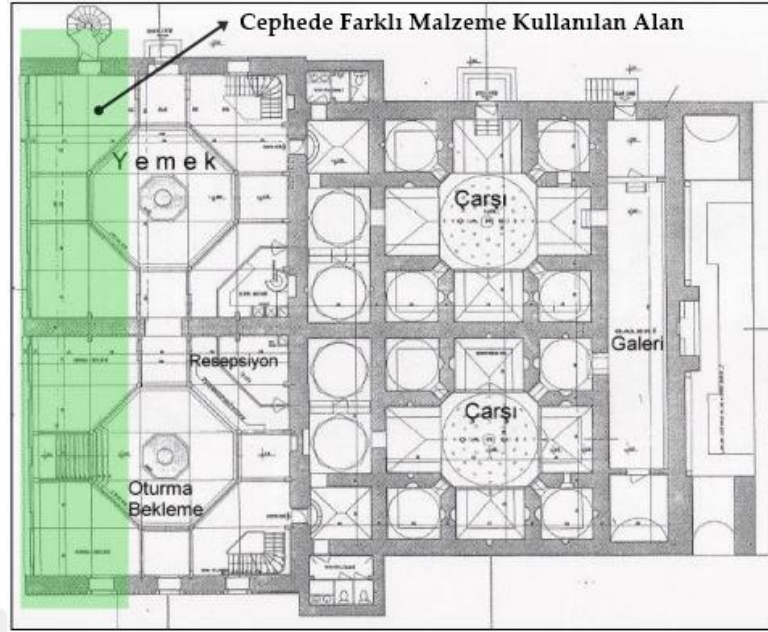
Yaptıran/Yapan: Yakup Ağa/ Mimar Sinan

Restorasyon Tarihi: 2008

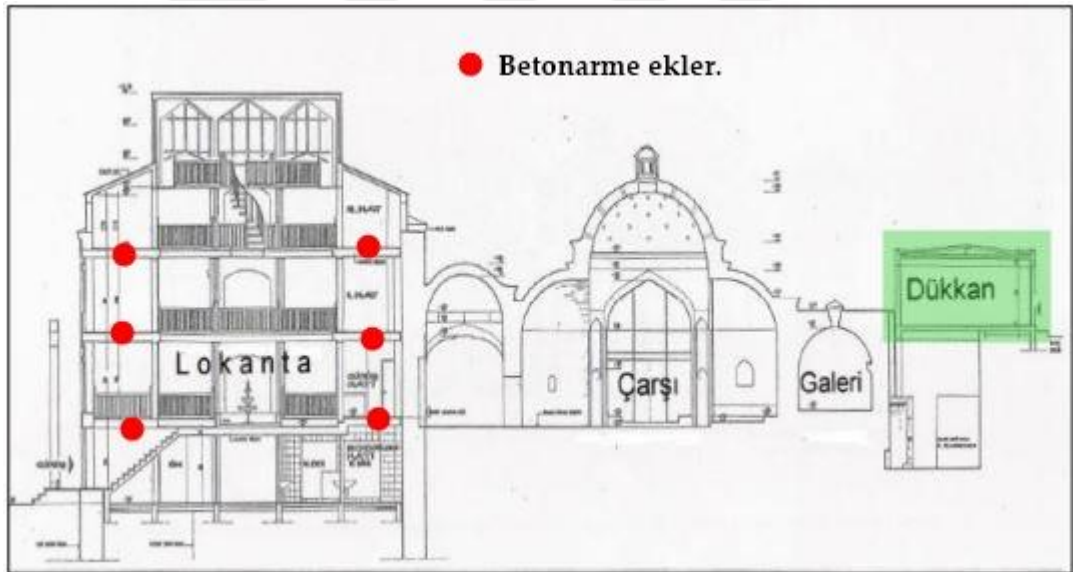
Yeni Kullanım Amacı: Çarşı-Lokanta

Şekil 5.5.7. Planı ve Kesiti resim: Heinrich Glück (Kuruçay, 2012:39)

Şekil 5.5.8. Ağa Hamamı Restorasyon Projesi-Plan

Şekil 5.5.9. Ağa Hamamı Restorasyon Projesi-Kesit

Samatya' da yer alan yaklaşık 1545 yılında Kapı Ağası Yakup Ağa tarafından yaptırılan bu hamam Mimar Sinan eseridir. Yapıldığı dönemde bir vakıf binası özelliği taşıyan Ağa Hamamı, geçmişte İstanbul'un en güzel çifte hamamlarından birisiydi. 20. yy başlarına kadar işletilen hamam daha sonra atölye, imalathane, dükkân olarak kullanılmıştır. Günümüzde Thomos Allom'un gravürlerinde gördüğümüz gösterişli

camekan kısmının yerinde, hamamın ön cephesini örten yeni bir bina mevcuttur. Daha sonrasında caddeye bakan bölümdeki ilave ekler temizlenmiş ve projesi 2008’de tamamlanan hamam aslına uygun restore edilmeye çalışılmıştır (Kuruçay,2012:39). Çarşı olarak işlevlendirilmesi planlanan yapının özgün mekanlarının restorasyonu tamamlanmamıştır.

Şekil 5.5.10. Ağa Hamamı (www.agahamam.com)

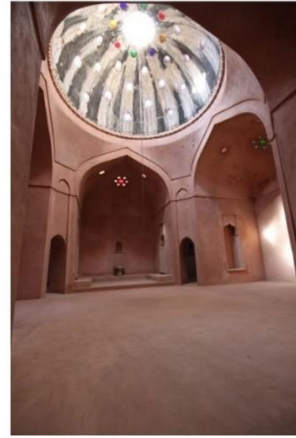

Şekil 5.5.11. Thomos Allom, Samatya Ağa Hamamı gravürü (Kuruçay,2012:40)

İngiliz Ressam Thomas Allom İstanbul'a geldiği dönemde (1834) Ağa Hamamı'ndan etkilenmiş ve yapının camekân bölümünün gravürünü yapmıştır. Bu gravürleri incelediğimizde hamamın camekân kısmının ne kadar gösterişli olduğunu fark etmek mümkündür.

Şekil 5.5.12. Thomos Allom, Gravürü (Kuruçay,2012:40)

Şekil 5.5.13. Ağa Hamamı Restorasyon Öncesi ve Sonrası Görselleri
(www.agahamam.com)

Restorasyon sonrası yeni işlevi çarşı- lokanta olan hamamın, restorasyon öncesi ve sonrasındaki durumu yukarıdaki görsellerde anlatılmaktadır. 1910 yılında yıkılan cephe yerine, yapının özgün malzemesinden farklı bir malzeme kullanılarak yapının cephesi ile çatı feneri yeniden tasarlanmıştır.

Ağa Hamamı Cephe Fotoğrafi

Yapının restorasyonunda yıkılmış kısım için farklı bir malzeme önerilmiş ve uygulanmıştır.

Ağa Hamamı Cephe Fotoğrafi Detay

Yeni eklenen kısım sadece malzeme olarak değil mimari olarakta farklılık göstermektedir.

Ağa Hamamı Cephe Fotoğrafi Detay

Yapının penceresi ve malzemesine ilişkin detay fotoğrafı.

Şekil 5.5.14. Ağa Hamamı dış cephe restorasyonu.

1990 yılında kurul kararı ile cadde ve hamam arasına 4-5 katlı bir yapı yapılmasına izin verilmiştir. Hamamın özgün haline zıt olan bu yapı aynı zamanda ön cephesini de kapatmıştır.

Şekil 5.5.15. Ağa Hamamı ön cephesine yapılmış ek bina (www.agahamam.com)

Yapının restorasyonun da soyunmalık kısımlarına betonarme ara katlar eklenmiştir. Soyunmalıkların altında bodrum kat oluşturulmuş ve günümüzde büyük bir market olarak kullanılmaktadır.

Şekil 5.5.16. Market olarak kullanılan alandaki donatılar.

Yapının bodrum katında bulunan market işlevsel olarak kullanıcı ihtiyacını karşılamış olsa da kullanılan malzemeler farklılık göstermektedir.

Şekil 5.5.17. Ağa Hamamı İç Mekân Görselleri. (Fotoğraflar: www.agahamam.com)

Şekil 5.5.18. Soyunmalık kısmına eklenen katlar. (www.agahamam.com)

Ağa Hamamı zaman içinde geçirdiği işlev değişiklikleri nedeniyle zarar görmüştür ve istenmeyen müdahalelere maruz kalmıştır. Özellikle geçmiş zamanlarda atölye ve dökümhane olarak kullanılması nedeniyle büyük ölçüde değişime uğramıştır. 2008 yılında yapılan restorasyon uygulamasında yapı aslına uygun restore edilmeye çalışılmıştır. Bazı muhdes eklerden temizlenen yapının yıkılan cephesinde farklı bir üslup ve malzeme kullanılmıştır.

6. SONUÇ

Türk kültüründe hem sosyal hayatta hem de mimaride önemli bir yere sahip olan hamamların geçmişi Orta Asya Türklerine kadar dayanmaktadır. Türk hamam ve temizlik kültürü dini olgulardan ziyade daha çok bölge ya da döneme göre şekillenmiştir. Selçuklu döneminde hamam kültürü ve mimarisi, Orta Asya mimarisi ve yöresel mimariden beslenerek inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde ise bu kültür teknik ve mimari bakımdan gelişerek devam etmiştir. Ülkenin sınırlarının ulaştığı hemen her yere inşa edilen hamamlar sosyal hayatın vazgeçilmez birer parçası haline gelmiş ve aynı zamanda iktidarı sembolize eden yapılar olmuşlardır.

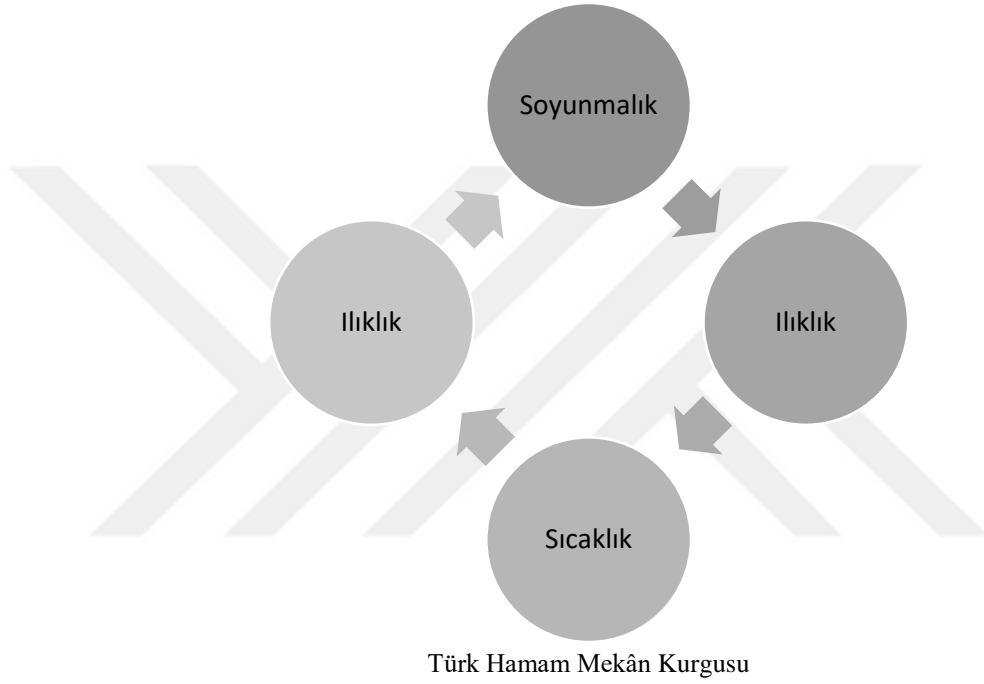
Roma, Selçuklu ve Osmanlı dönemi hamamları hem kültürel hem de mimari açıdan incelendiğinde benzer ve farklı özellikler fark edilmektedir. Roma ve Osmanlı hamamları mimari kurgu ve ısıtma sistemi bakımından benzemesine karşılık Roma hamamlarının büyük ölçülerde daha gösterişli yapılar olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Hamamları ise işleve daha önem veren pratik bir yapı türü olarak karşımıza çıkar.

Roma hamamları daha geniş alanlarda planlanmış ve günlük hayatın en önemli parçası olmuşken, Osmanlı döneminde ise haftada bir veya iki defa gidilen ve genelde vakıf yapıları olarak inşa edilmiş yapılardır. Aslında Türkler, hamam mimarisine Roma hamamlarında bulunan özellikleri İslam kültürüyle harmanlayarak yeni bir yorum katmıştır diyebiliriz.

Roma hamamlarında halkın topluca girip yıkandıkları büyük havuzlar bulunmaktadır. Türk hamamların ise yıkanma eylemi, bireysel olarak kurna başında akan suyla gerçekleşir. Ayrıca Roma hamamlarında yıkanmanın son aşaması olarak soğuk su banyosu bulunurken Türk hamamlarında ise böyle bir uygulama yoktur.

Selçuklu hamamları özellikle plan elemanları olarak tamamen Roma hamamlarının devamı niteliğinde olmasına karşılık Selçukluların bu plan elemanlarına diziliş ve biçimleniş açısından getirdikleri farklılık mimari açıdan bir yenilik oluşturmuştur.

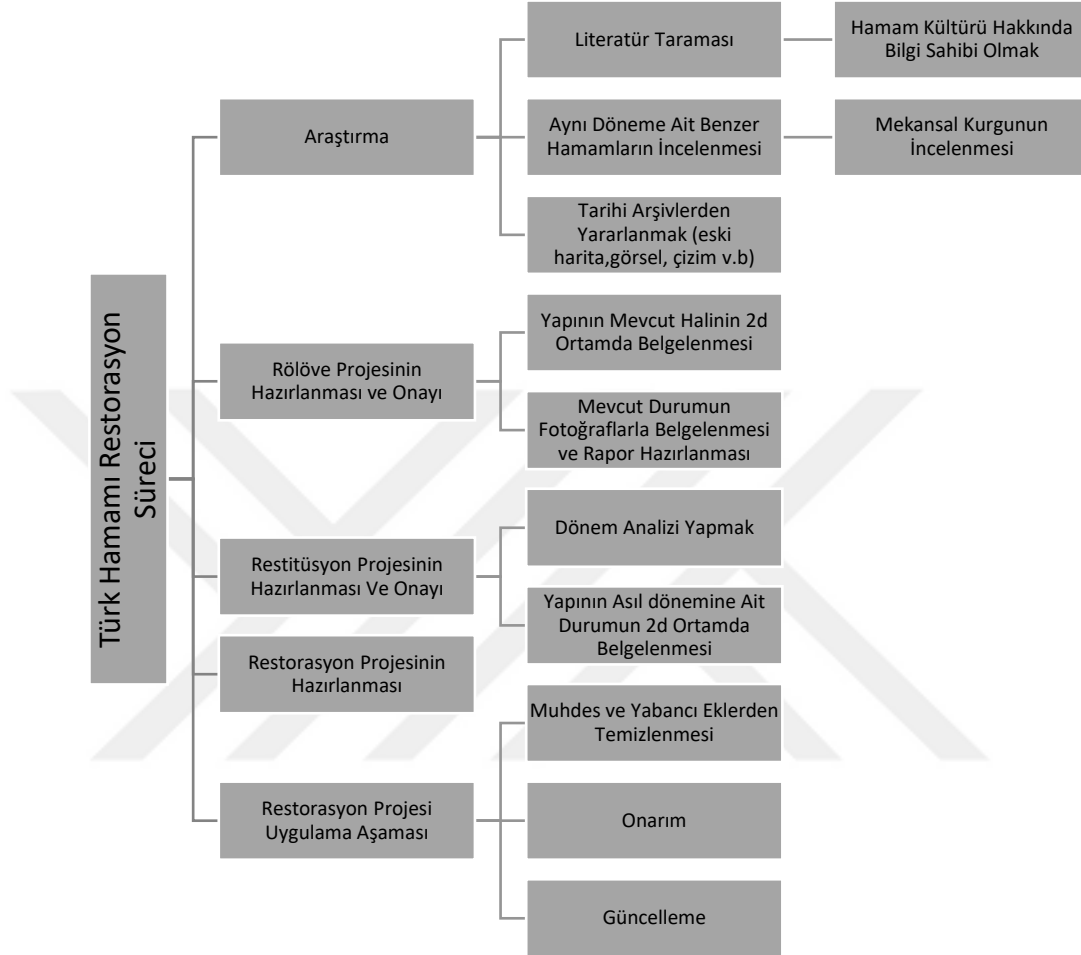
Osmanlı döneminde en yüksek noktaya ulaşan hamam yapıları, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde işlev değişikliğine uğramıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte evlere su taşınması ve sonrasında oluşan banyo kültürü; geleneksel Türk hamamlarını bir nevi eğlence merkezi haline dönüştürmüştür. 19 yy. apartman konutlarının inşa edilmesiyle hamamlara duyulan gereksinim azalmış ve hamamlar zamanla turizm mekânlarına dönüşmüştür.

Çoğu Türk hamamlarında birimler arasındaki ilişki yukarıdaki şemada gösterildiği gibidir. Soyunmalık alanı, hamama girildiğinde ilk karşılaşılan mekandır ve yıkanmak için hazırlanılan yerdir. Asıl mekân olan sıcaklık birimine ulaşabilmek için ise ılıkılık kısmında geçilmektedir. Bu alan insan vücudunu sıcaklığa alışması için hazırlanmış bir mekandır. Sıcaklık kısmında yıkanma eylemi gerçekleşir. Sıcaklığın en yüksek olduğu göbek taşında ise terlemek için uygun bir alandır. Daha sonrasında yeniden ılıkılık bölümünden geçilerek soyunmalık alanına ulaşılır. Burada dinlenme imkânı bulan insanlar daha sonra soyunma alanlarında giyinirler ve böylelikle yıkanma işlemi tamamen bitmiş olur.

Tarihi yapıların restorasyon süreçlerinin nasıl olması gerektiği üzerine yapılan alanyazın çalışmaları ve bu araştırmaya konu olan hamamların restorasyon

süreçlerinin incelenmesi sonucunda, Türk Hamamı restorasyonu öncesinde ve restorasyon sırasında neler yapılması gerektiği ile ilgili bir tablo oluşturulmuştur. Bu tablo aşağıda verilmiştir.

Türk Hamamı Restorasyon Süreci

Tarihi hamam restorasyonundan önce alanyazın taraması yaparak hamam kültürü hakkında bilgi edinmek ve aynı döneme ait yapıların incelenmesi gerekmektedir. Bir yapıyı doğru algılayabilmek o yapının mekân kurgusuna hâkim olmaktan geçer. Restorasyonu yapılacak yapının mevcut durumunda önemli birimler yok olmuş veya yapılan yanlış onarımlar nedeniyle zarar görmüş olabilir. Bu ayrımı doğru yapabilmek için aynı döneme ait hamamların incelemek ve tanımak gerekir.

Tarihi arşiv, bizi yapıya ait eski haritalara, fotoğraflara ve çizimlere ulaştırabilir. Bunlar restorasyon aşaması için çok önemli belgelerdir. Çünkü yapı hakkında geçmiş dönemlere ait bu belgeler doğrultusunda yapılan analizler daha doğru olacaktır.

Aşağıdaki tabloda Saraçhane de bulunan 15yy. da yapılmış ve yol yapım nedeniyle 1956 yılında yıkılmış olan Çandarlı II. İbrahim Paşa Hamamı üzerinden bir anlatım yapılmıştır.

Jacques Pervitich Sigorta Haritası'nda Çandarlı Hamamı. 1929 yılına ait bu harita şuan da yok olmuş olan Çandarlı Hamamı mimari özellikleri hakkında bilgi vermektedir.

1943 yılına ait bu perspektif görünüşte yapının mevcut konumunu görmekteyiz

Yapıya ait bu eski fotoğraf yapı hakkında bilgi vermektedir. (Eski Eserleri Koruma Encümeni Arşivi)

Çandarlı Hamamına ait eski harita ve fotoğraflar. (www.hayal-et.org)

Günümüze ulaşmamış, harabe durumda olan veya yanlış onarımlara maruz kalan bu tip nitelikli yapılar için tarihi arşivden yararlanmak çok önemlidir.

Yapılar, zaman içerisinde farklı dönemlerde müdahaleler maruz kalabilir. Yapıldığı günden günümüze kadar geçen süre zarfında yapıya; ekler eklenmekte, birimler çıkarılmakta veya işlev değişikliğine gidilerek birtakım farklılıklar oluşmaktadır. Bunun için dönem analizi yapılmalı ve her döneme ait restitüsyon projesi hazırlanmalıdır. Bu, yapıda bulunan izler ve yapılan analizler sonucunda yapının asıl dönemine ait halinin belgelenmesi işlemidir. Bu aşama restorasyon süreci için oldukça önemlidir.

Yapının restorasyonunda öncelikle muhdes ekler tespit edilmelidir. Bu restorasyon sürecini temizleme, onarım ve güncelleme olarak üç aşamaya bölebiliriz. Yapı muhdes eklerden, yanlış onarımlar sebebiyle yapıya ciddi zarar veren çimento katmanlardan temizlenmelidir. Daha sonra yapının strüktüründe sağlamlaştırma yapılmalıdır. Yapının gereken yerlerinde onarımlar ve özgün haline ulaşması için gereken bütün

müdahaleler yapılmalıdır. Restorasyon aşamasında yapıya verilecek olan işlev doğrultusunda güncelleme aşaması gerçekleşir. Hamamın işlevi örneğin bir kütüphane ise kullanıcı ihtiyaçları değişecek, mekanlar arasındaki kurgu farklı olacaktır. Hamam, yeniden hamam olarak işlevlendirilmiş olsa dahi günümüz koşullarına ve ihtiyaçlarına ayak uydurabilmesi için yeni çözümlere ihtiyacı vardır. Yapının özgün özelliklerine sadık kalarak ve doğru malzeme seçimi ile bu güncelleme işleminin gerçekleşmesi gerekir. Yapıya yapılan yeni tasarımlar özgün haline zarar vermemeli, geri dönüşü mümkün olan müdahaleler uygulanmalıdır.

Yapıya ait özgün kapı, dolap, pencere gibi elemanlar hakkında bilgiye ulaşılmadığı takdirde mümkün olduğu kadar basit ve malzeme olarak sade tasarımlar yapılmaz. Böylelikle yapılan restorasyonun hem güncel olduğu okunmuş olacak hem de yanlış bir uygulama yapılmamış olacaktır. Özgün zamanına ait malzemeyi günümüz şartlarında bulmak mümkün olmayabilir.

Aslında, günümüz restorasyon anlayışında yapının yıkılmış ve eksik kısımlarda yapılan uygulamalarda yeni ve çağdaş malzemeler tercih edilmektedir. Böylelikle yapılan uygulamanın yapının asıl dönemine ait olmadığını okumak mümkün olacaktır. Fakat günümüz de bu anlayışla yapılmış uygulamaların doğruluğu tartışılmaktadır.

Yukarıda bahsedilen usul ve esaslara uygun olarak hazırlanan restorasyon projeleri, Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından onaylanmaktadır. Ancak burada önemli olan husus oluşturulan projenin uygulamada nasıl şekil aldığıdır. Tarihi Türk hamamların kaderi, özel mülke dönüştüğü için mülk sahiplerinin inisiyatifine kalmış durumdadır. Tarih ve hamam kültürü hakkında herhangi bir bilince sahip olmayan hamam sahipleri, hamamın restorasyonu sırasında genellikle bütçelerine uygun olan ve kolay yol olarak gördükleri yöntemleri tercih etmekte ve projeye ilgisi olmayan uygulamalar ortaya çıkmaktadır.

Araştırmamıza konu olan Ağa Hamamı, zamanla işlev değişiklikleri nedeniyle zarar görmüş ve istenmeyen müdahalelere maruz kalmıştır. Özellikle geçmiş zamanlarda atölye ve dökümhane olarak kullanılması nedeniyle büyük ölçüde değişime uğramıştır. 1990 yılında alınan kararla yapının önüne inşa edilen dört katlı yeni bina, Mimar Sinan'ın bu güzel eserini kapatmış ve yapı kısmen tahribe uğramıştır. Buradan

anlaşıldığı üzere tarihi bir binaya verilen işlevin o yapı üzerinde ki etkileri oldukça büyüktür. Tarihi bir hamam tabii ki farklı işlevde kullanılabilir fakat yapının özgün haline uygun kararlar verilmeli ve doğru uygulama yöntemleri tercih edilmelidir. Ancak Ağa Hamamı'nda reversibilite malzemeler kullanılmamış ve muhtes ekler yapılmıştır. Yapının günümüzde market olarak kullanılan bodrum katı betonarme bir yapıyla yapılmış dönüştürülebilir özelliğini kaybetmiştir. Soyunmalık kısımlarına da betonarme ara katlar eklenerek reversibiliteden uzaklaşmıştır. Ağa Hamamı'na verilmiş olan ve ileride verilecek olan işlevler, yapının çevresi ile örtüşmemektedir. İç ve dış mimaride yapılan ekler ve kullanılan malzemeler birbirleriyle çelişkilidir.

1994 yılında restore edilen Tahtakale Hamamı, hırdavat eşyalarının satıldığı dükkanlardan oluşan turistik bir çarşı olarak planlanmıştır. Hamamın restorasyonundaki en önemli sorun yeni işlevi olan 'çarşı' kullanımının sadece belli bir alanda sınırlanarak yapının diğer alanlarının boş ve atıl kalmış olmasıdır. Bugün işlevini tam olarak yerine getirememektedir.

Kılıç Ali Paşa Hamamı ise, restorasyon süreci sırasında bilinçli hareket edilerek restore edilmiş bir hamam olması itibarıyla dikkat çekmektedir. Hamamın restorasyonu sırasında orijinal haline sadık kalınmış ve yapıda reversibilite malzemeler kullanılmıştır. Hamamın günümüzde ihtiyaç duymadığı su deposu, mekanik oda olarak kullanılmaktadır. Ayrıca hamamın günümüzde personel ihtiyaçları için gereksinim duyduğu ek bina, hamamın dış cephesini kapatmayacak bir şekilde inşa edilmiştir. Ek binanın modern bir yapı olarak inşa edilmesine rağmen gözden uzak bir noktaya inşa edilmesi, yapının görüntüsüne zarar vermemiştir.

Kılıç Ali Paşa Hamamı gibi restorasyon projeleri, geleneksel yapı geleneğinin sürekliliğine önemli ölçüde katkıda bulunmakta, geleneksel malzemelerin üretimine yönelik talebi canlı tutmanın yanı sıra yeni nesil işçiler ve mimarlar için önemli bilgiler vermektedir. Bu nedenle, Kılıç Ali Paşa Hamamı, restorasyon konusunda aldığı ödülden de anlaşılacağı üzere, tarihi bir hamamın nasıl restore edilmesi gerektiği bakımından bir örnek teşkil etmektedir.

Günümüzde tarihi hamamları modernize ederek bir an önce ticari hale çevirme isteği gerekli analizler yapılmadan acele uygulamalar yapılmasına neden olmakta ve bu

uygulamalar da beraberinde hataları getirmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus ‘reversibilite’ dir. Yani uygulama sonucu ortaya çıkan sonuç beğenilmediği ya da yanlış bir uygulama olduğu fark edildiği anda ilave edilenler sökülerek yapının özgün (otantik) haline geri getirilebilmesi sağlanmalıdır. Doğru restorasyon teknikleri ile sahip olduğumuz bu kültürel ve otantik geleneksel Türk hamamlarının korunması çok önemli bir konudur. Törensel kutlamalarıyla, tedavi yöntemleriyle, kullanılan malzemeleri ve benzeri birçok yönüyle markalaşmış bu kültürün günümüzde de yaşamasını sağlamak mümkündür.

KAYNAKLAR

Ahmetbeyoğlu, A. (Çev.) 2014. Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları. Yeditepe Yayınevi. İstanbul.

Akkaya, S. Ayça 2007. Musluk Tasarımının Tarihsel Süreç İçinde İncelenmesi ve Güncel Yansımaları. İstanbul Teknik Üniversitesi fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri ürünleri Tasarımı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Alkan, A. Turan 1993. Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih/Medeniyet/Kültür, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.

Alkan, Deniz 2015. İstanbul Hamam Restorasyonlarında Uygulanan Müdahale Teknikleri. Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Asatekin, N. G. 2004. Kültür ve Doğa Varlıklarımız: Neyi Niçin Nasıl Korumalıyız. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara.

Arseven, C. R. 1989. Eski İstanbul/ Abdat ve Mebanisi 1. Baskı, Turing Yayınları. İstanbul.

Aru, K. A. 1941. Türk Hamamları *Etüdü, Doçentlik Çalışması*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Atlı, Süheyla 1990. Mimar Sinan Hamamları Konusunda Bir Araştırma, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ayverdi. E. Hakkı 1976. İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları. İstanbul.

Bayraktar, N., Tezcan, H., 2001. Sarayların Çesme Muslukları, P dergisi , no: 22

Cansever, T. 2013. İslâm'da Şehir ve Mimari. (8. Baskı). Timaş Yayınları. İstanbul.

Cebioğlu, Gülşah 2013. İstanbul'da Yeniden İşlev Verilen 16. Yüzyıl Çarşı Hamamlarına Yönelik Bir Araştırma: Ağa Hamamı-Samatya, Ortaköy Hamamı-Beşiktaş, Büyük Yeşil Direkli Hamam-Üsküdar. Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İç Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Demirdal, Mehmet 2014. İstanbul'da İşlev Değişikliğine Uğramış Mimar Sinan Hamamları: Ortaköy Hamamı Örneği, Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Erden, Cihan 2015. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Türk Hamamları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Eyice, S. 1997. Hamam (Tarih ve Mimari). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 15. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 402-430. İstanbul.

Gürgüç, Hamza 1948. Aylık Ansiklopedi, Cilt:IV.V Çıkaran Servet İskit, İstanbul.

Haskan, Mehmet. N. 1995. İstanbul Hamamları. Turing Yayınları. İstanbul.

Hüzeyl, Ha 1988. İslam Ansiklopedisi, İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı, Milli Eğiti Basımevi: İstanbul.

Işın, E., 1990. Türk hamamları tarihçesi, Dekorasyon Dergisi, Mart, 111

Kaptı Mevlüde 2017. Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Bölümü. Koruma ve Restorasyon Ders Notları. İstanbul

Kayaalp, İsa 2007. Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem ve Elemanları. TAÇ Vakfı Yayınları. İstanbul.

Kleiner, E.E. Diana 2009. Roma Mimarlığı: Ders 4 Trankript
www.acikders.org.tr/file.php/100/Lectures/PDF/Ders_4_Notlar.pdf ER:07.05.2018
Kuran, Abdullah 1988. Mimar Sinan. Vakıflar Genel Müdürlüğü. Ankara.

Kuruçay, Akif. 2010. İstanbul'un 100 Hamamı. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür
AŞ. Yayınları. İstanbul.

Okur, İ. 2005. Uygarlığın Kritik Yolu Olarak Temizliğin Tarihi. Okursoy Yayınları.
İstanbul.

Ödekan, Ayla 1997. Türkiye Tarihi 1600-1908 C.3 Cem Yayınevi. İstanbul.

Ögel, B. 1978. Türk Kültür Tarihine Giriş 3. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Önge, Yılmaz 1988. Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar
Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar. Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri,
C.1, s.403-428. İstanbul.

Önge, Y. 1995. Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları. Vakıflar Genel
Müdürlüğü Yayınları. Ankara

Öztuna Yılmaz 1969. Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, Hayat Tarih
Mecmuası Sayı:4, Hayat Kitapları. İstanbul.

Reyhan, K., & İpekoğlu, B., 2004. Osmanlı Dönemi Bir Grup Hamam Yapısında
Malzeme Kullanımı. İstanbul

Sarı, Nil vd. 1993. Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih/Medeniyet/Kültür, Ağaç Yayıncılık.
İstanbul.

Sözen, Metin, Arık Rüçhan ve Kozan, Asova 1975. Türk Mimarisinin Gelişimi ve
Mimar Sinan. Çeltüt Matbaacılık. İstanbul.

Şen, Yalçın 2008. 15 – 17. Yy. Arası İstanbul'da Yapılmış Hamamlarda İşlev Değişikliklerinin Mimariye Yansıması. T.C Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Tansuğ, Sabiha 1978. Türk Hamamı, Bilim, Birlik, Başarı Dergisi Sayı: 19, Yaşar Holding Yayınları. İzmir

Taşçıoğlu, T. 1998. Türk Hamamı. Unilever-Duran Ofset Yayınevi. İstanbul.

Turan, Ş. 2010. Türk Kültür Tarihi. (6. Baskı). Bilgi Yayınevi. Ankara.

Yegül, F. 2011. Roma Dünyasında Yıkanma. (Çev. Emel Erten). Koç Üniversitesi Yayınları. İstanbul.

Yaman, Tefik Cem 2010. Türk Hamamının Mekansal Kurgusu “İstanbul Hamamları”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Yılmazkaya, O. 2002. Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık Türk Hamamı. İstanbul.

<https://www.cagalogluhamami.com.tr>

<https://www.cemberlitashamami.com>

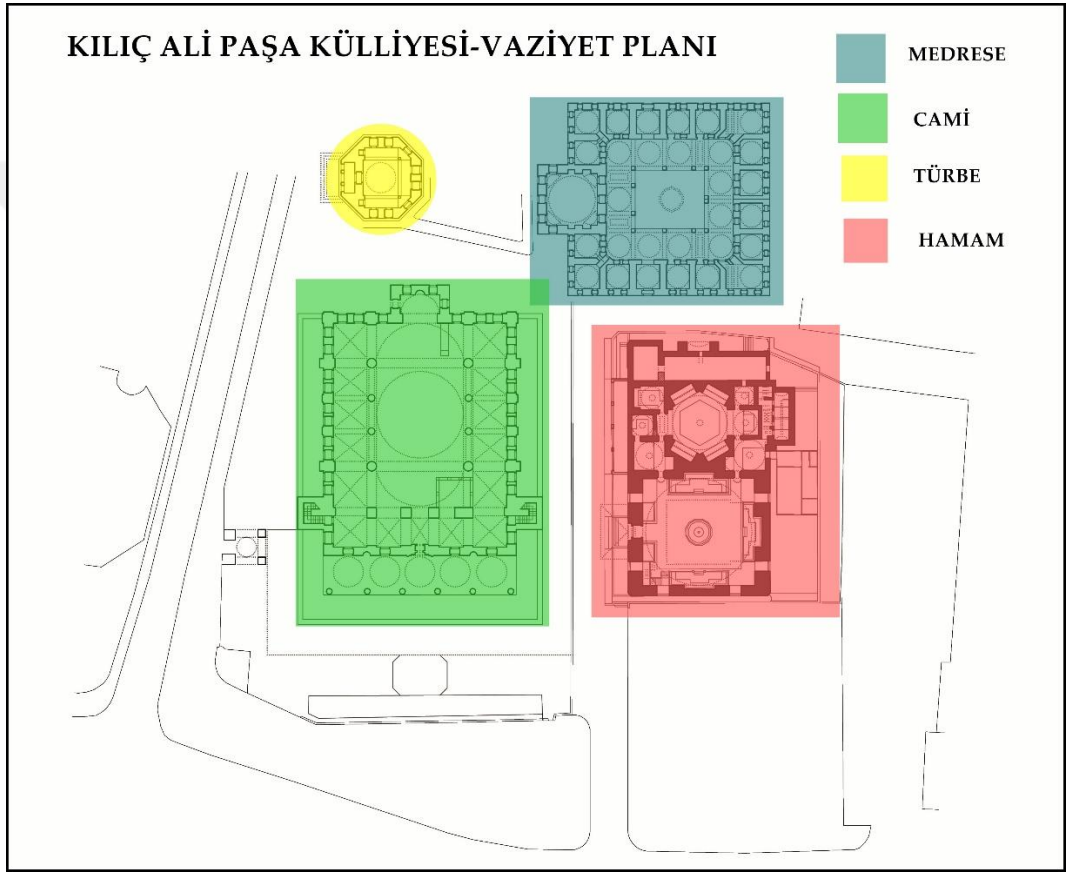
<https://www.ayasofyahamami.com>

<http://rozsavolgyi.free.fr/cours/civilisations/pompei/p6.htm>

EKLER

EK A. Kılıç Ali Paşa Hamamı

“Yapı/Koruma Yaşatma Dalı Ödülü (2016)” ve Europa Nostra Ödülü (2017)’ ne sahip Kılıç Ali Paşa hamamı proje mimari olan Yüksek Mühendis Mimar Cafer Bozkurt’un vermiş olduğu bilgiler neticesinde bu hamamın restorasyon süreci incelenmiştir.

Şekil A. 1. Kılıç Ali Paşa Külliyesi Vaziyet Planı(<http://www.cba-ist.com> sitesinden yararlanılarak geliştirilmiştir.)

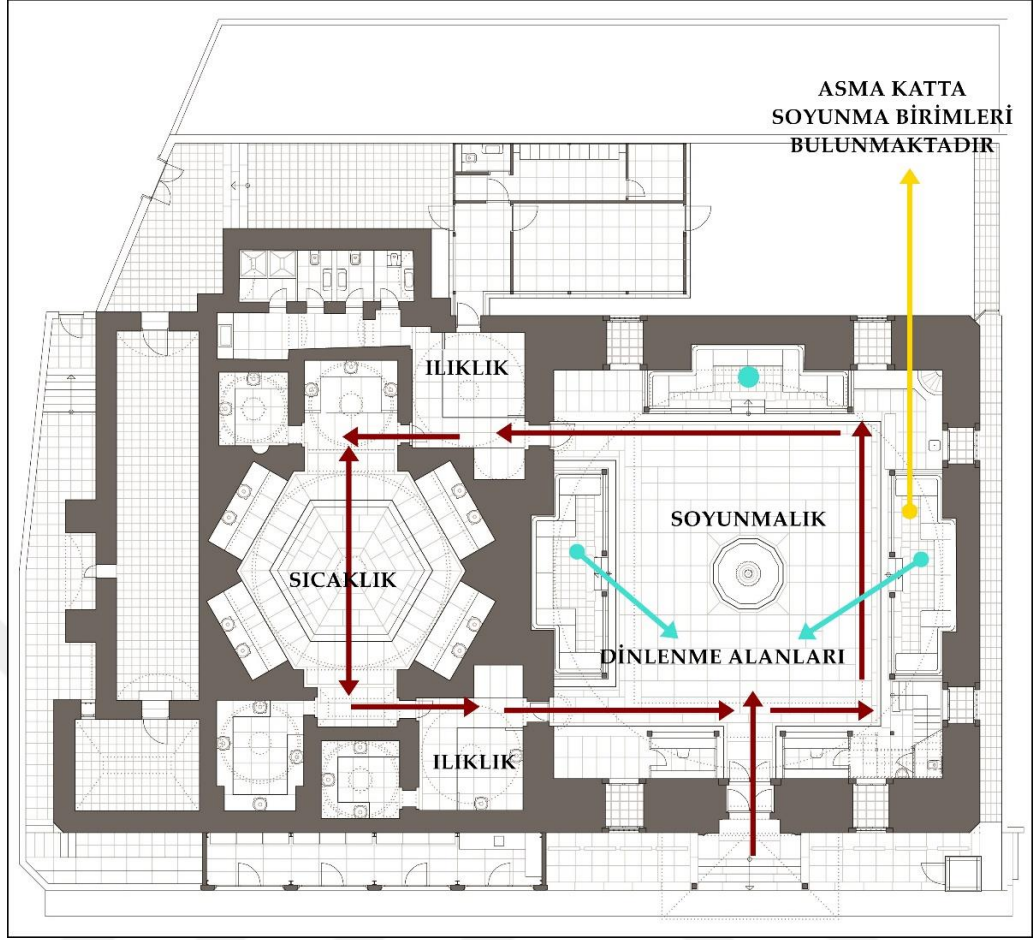
Bozkurt, hamamın restorasyon projesinin oluşum süresinin bürokratik süreç, restorasyon ve güncelleme aşamasından oluştuğunu aktarmaktadır. Kılıç Ali Paşa hamamı gibi birinci dereceden kültür varlığı kabul edilen tarihi eser projelerinde bürokratik işlemler uzun bir sürece yayılmaktadır. Bu bina özelinde on bir kurul kararı çıkması sonucunda süreç tamamlanmıştır. Yapılacak olan bütün müdahaleler için (muhdes eklerin kaldırılması gibi) koruma kurulunun izini ve onayı gerekmektedir.

Koruma kurulu, arkeoloji müzeler müdürlüğü ve Beyoğlu belediyesi onayı ve gözetimi altında bu bürokratik süreç tamamlanmıştır.

Bozkurt, restorasyon projesi sırasında (2015) 430 yaşında olan bu yapıda, zaman içerisinde yapılan muhdes ekler ve hatalı korumalar sonucunda şaptan oluşan katmanlar mevcut olduğunu ve yapıyı bu eklerden kurtarma sürecinde yaklaşık 500 kamyon moloz ortaya çıktığını söylemektedir. Bu da yapının 430 yıllık süreçte ne kadar istenmeyen etkiler altında kaldığının bir sonucudur. Mimar Sinan yapısı olan bu yapının, rölöve ve restitüsyon projelerinin onayından sonra muhdes eklerden ve yabancı malzemelerden arındırılmış daha sonra ise restorasyonu ve güncellenmesi yapılmıştır. Yapıldığı sırada kullanım amacı hamam olan bu yapının restorasyon projesinde de yine hamam olarak işlevlendirilmiştir.

Bozkurt'un aktardığı üzere; üç yıl süren bürokratik süreç, iki yıl Mimar Sinan yapısı restorasyonu ve bir yılda yapının güncelleme süreci olmak üzere toplamda beş yıla yayılan bir restorasyon süreci gerçekleşmiştir. Restorasyon aşamasında yapılan uygulamalar iç mekân, dış cephe, çatı, binanın çevresi ve bahçesi başlıkları altında incelenmiştir.

İç Mekân: İç mekân kurgusu diğer Türk hamamlarında olduğu gibi ilk girilen mekân, camegah da denilen soyunmalık kısmıdır. Burada dinlenme alanları bulunmaktadır. Mekânın asma katında ise soyunma odaları yer alır. Bu alanlarda soyunma eylemi gerçekleştikten sonra ılıklik kısmına geçilir.

Şekil A.2. Kılıç Ali Paşa Hamamı sirkülasyon şeması. (<http://www.cba-ist.com> sitesinden yararlanılarak geliştirilmiştir)

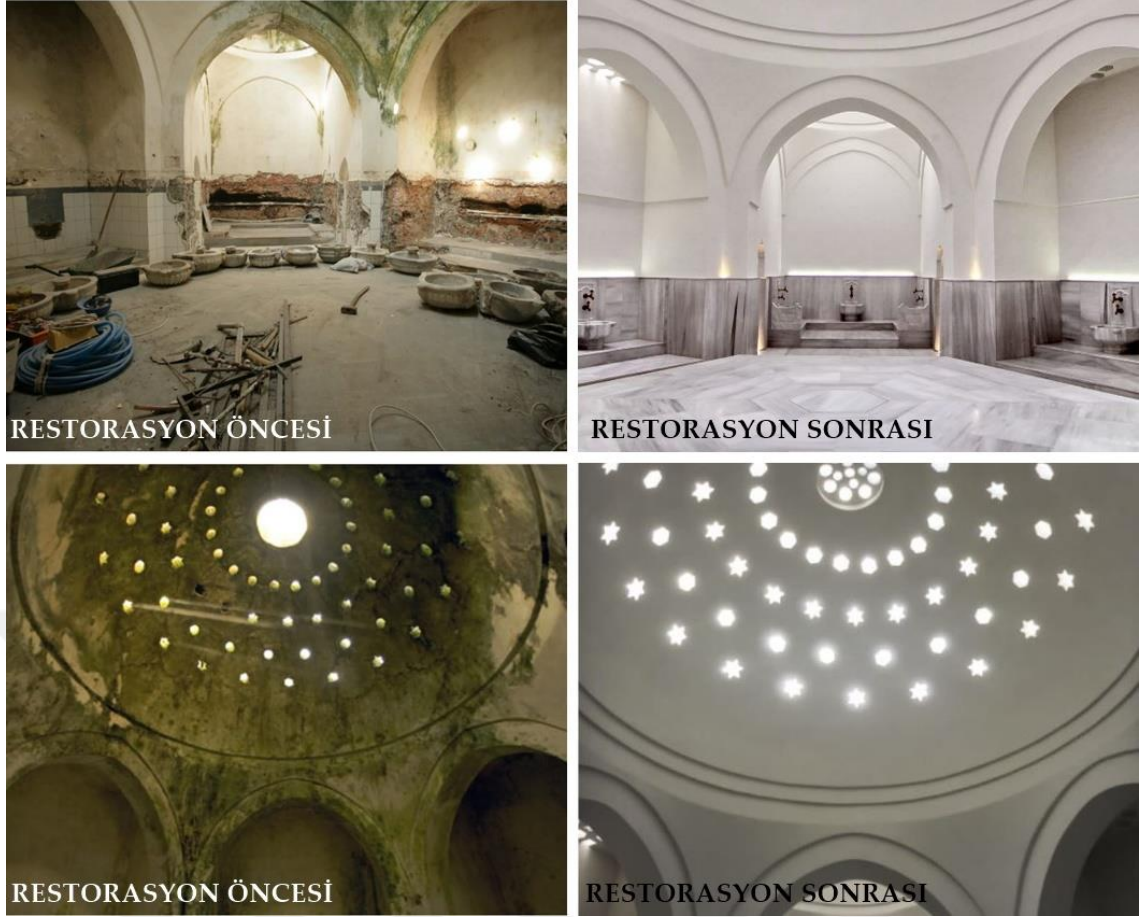
Ilıklık kısmı vücudu ısıtma amacıyla tasarlanmış bir birimdir. Daha sonrasında göbek taşının bulunduğu sıcaklık kısmına geçilir. Burası hamamın en sıcak birimidir ve yıkama işlemi burada gerçekleşir. Tekrardan ilıklık kısmından geçilerek dinlenme alanlarına ulaşılır.

Restorasyon öncesinde soyunma bölümünde daha sonradan eklenmiş soyunma odaları mevcuttu. 1936 yılında meydana gelen yangından sonra bu ahşap eklentiler daha da abartılarak yapılmış ve bu durum iç mekânın tamamen kapatılmasına neden olmuştur. Yapılan en önemli güncellemesi, iç mekânda Sinan Yapısını örten bu ahşap yapıyı kaldırarak yerine aynı fonksiyonda daha hafif bir tasarım önerilmiş olmasıdır.

Şekil A.3. Soyunmalık Alanı Restorasyon Öncesi ve Sonrası. (<http://www.cba-ist.com> geliştirilerek)

Restorasyon öncesinde, yapının esas kısmı olan sıcaklık bölümü dediğimiz ve göbek taşının olduğu mekânda beş, altı kattan oluşan çimento sıva ve seramik katmanlar bulunmaktaydı. Bunlar katmanlar temizlenmesi sonucunda alttaki cehennemlik kısmının oldukça harap bir durumda olduğu gözlemlenmiştir. Yapının restorasyonunda göbek taşı altındaki bu sıcak hava kanallarının hepsi temizlenmiş ve yenilenmiştir.

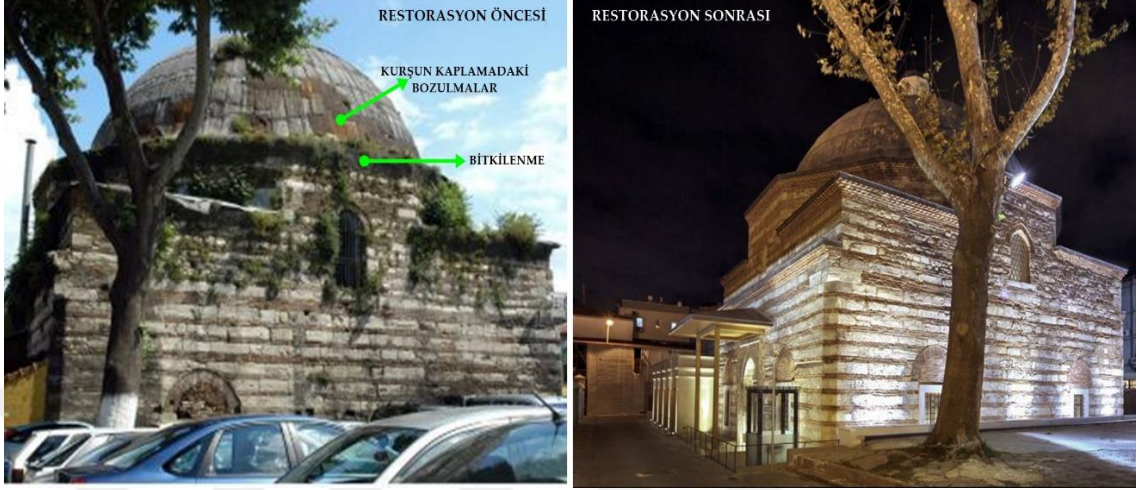

Şekil A.4. Sıcaklık Alanı Restorasyon Öncesi ve Sonrası. (<http://www.cba-ist.com> geliştirilerek)

Eskiden odun ateşiyle ısıtılan yapı mevcut onarımda döşemeden doğalgazla ısıtılmıştır. Eski su deposu mekanik odası olarak kullanılmıştır. Yeni su deposu ise bahçedeki ek hizmet binasının zemin kotu altında tasarlanmıştır. Tarihi niteliğe sahip su deposunun ve külhanın onarımı yapılarak yerinde korunmuştur. Muhdes kapı ve pencereler orijinaline uygun şekilde onarılmış ve yenilenmiştir.

Dış cephe: Dış cephe onarımı ilk öncelikle yapının yabancı eklerden ayıklanması işlemiyle başlamıştır. Bu aşamada yapı, muhdes ve çimento esaslı bütün eklerden temizlenmiştir. İkinci aşamada ise bedensel sağlamlaştırma yapılmıştır. Yapının genel gövdesinde ve özellikle kubbesinde depremler sonucunda oluşan çatlaklıklar bulunmaktaydı. Bütün duvarlarda, gerekli yerlerde enjeksiyon ve dikiş yapılarak yapı strüktürü sağlamlaştırılmıştır. Yapıda malzeme kaybı olan kısımlar için mevcut malzemeler laboratuvar ortamına gönderilip incelenmiştir. Bunun sonucunda cephedeki bozulmalar ve eksik kısımlar için, aynı kalitede devşirme taşlar kullanılmış

(kalıntılardan çıkan taşlar) ve tuğlalar ise el tuğlası olarak yeniden yapılmıştır. Orijinal harç, tam renk ve dokuya ulaşmak için uzmanlar tarafından analiz edilen numunelere göre yeniden üretilmiş ve uygulanmıştır.

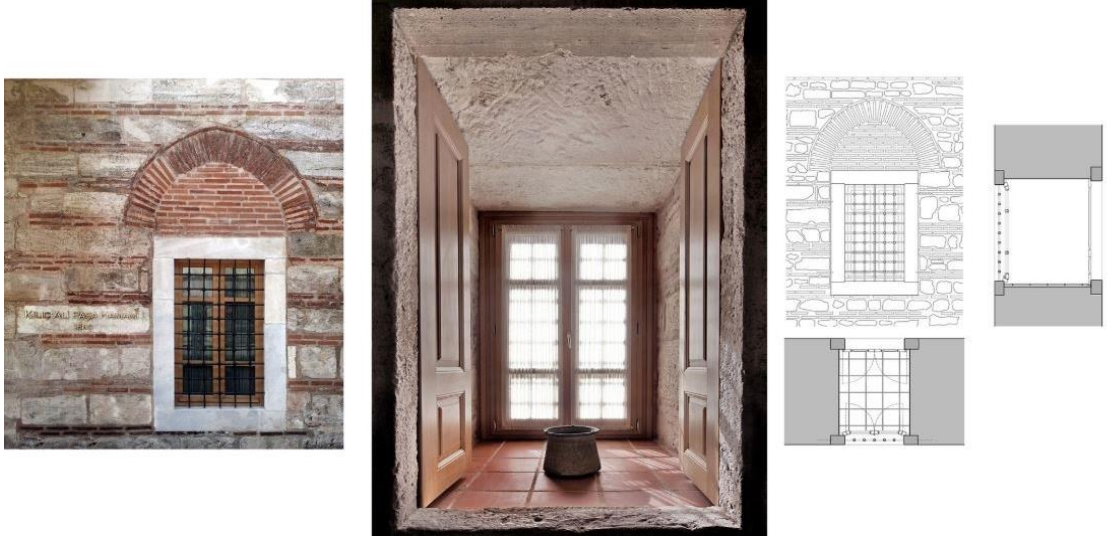

Şekil A.5. Dış Cephe Restorasyon Öncesi ve Sonrası. (<http://www.cba-ist.com> geliştirilerek)

Şekil A.6. Dış Cephe Restorasyonu Sırasında Eklenen Taşlar. (Elif Çelik)

Restorasyon öncesinde, sokak yapımında ardı ardına dökülen asfalt tabakalar nedeniyle, tüm Kılıç Ali Paşa Kompleksi yarım metreye kadar gömülmüş durumdaydı. Bu nedenle sokak tarafındaki pencereler tuğlalarla kaplanmış ve zarar görmüş olan demir parmaklık, ahşap pencereler ise orijinal hallerine geri getirilmiştir.

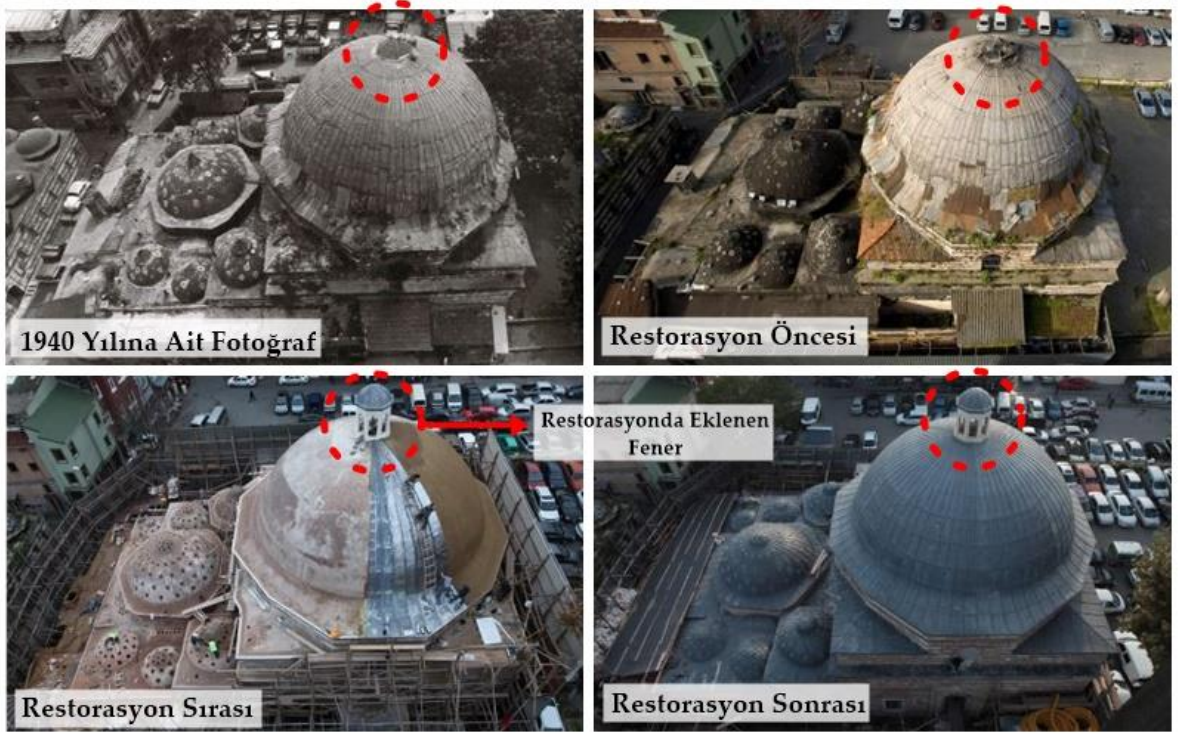
Pencere Restorasyonu ve Çizimi. (<http://www.cba-ist.com>)

Şekil A.7. Giriş Kapısı Restorasyon Öncesi, Sonrası ve Çizimi. (<http://www.cba-ist.com>)

Çatı: Yıkılan kurşun çatı kaplama, orijinal detaylar ve teknik kullanılarak geleneksel tarzda yeniden inşa edilmiştir.

Binanın soğukluk kısmının kubbe tepesinde yok olan çatı feneri dönem karakterine ve oranlarına uygun olarak yeniden yapılmıştır.

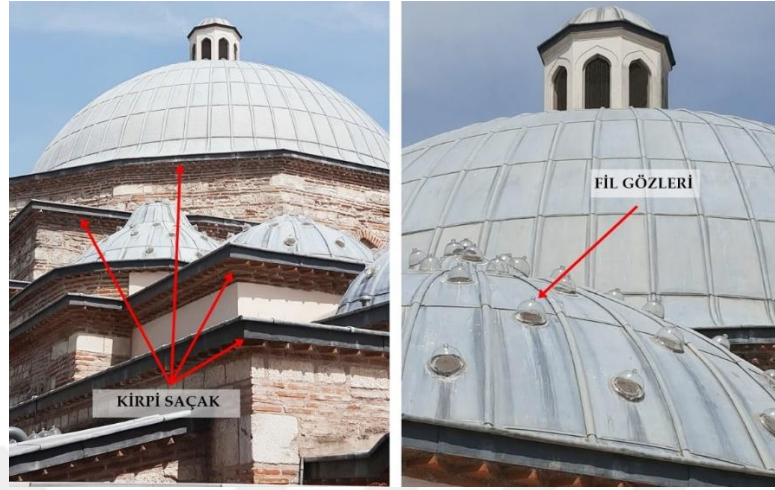
Şekil A.8. Sıcaklık Kubbesi Restorasyon Süreci (<http://www.cba-ist.com> geliştirilmiştir)

Şekil A.9. Restorasyonda eklenen Fener detayı (<http://www.cba-ist.com> geliştirilmiştir)

Restorasyon öncesinde, sıcaklık bölümü kubbelerinin ve camegah yan saçaklarının hiçbirinde özgün kirpi saçak kalmamıştı. Restorasyonunda, beton ve dolgu

temizliğinde izi bulunan kirpi saçaklar kendi özgün sırasında, izine rastlanmamış olanlara ise tek sıralı olarak uygulama yapılmıştır.

Şekil A.10. Restorasyon sonrası kirpi saçak ve fil gözleri mevcut durumu (Elif Çelik)

Hamamın kubbesindeki zamanla kapatılan ve yok olan fil gözleri benzer yapılardaki örneklerden bakılarak Paşabahçe de üfleme tekniğiyle yapılmıştır.

Binanın Çevresi ve Bahçesi: Restorasyon öncesi hamam çevresinde, sokak cephesinde zaman içerisinde oluşmuş yedi adet dükkân bulunmaktaydı. Bunlardan dört tanesi 1850 yıllarında Malta taşından yapılmış olup, diğer üç tanesi daha sonraki dönemlerde eklenmiş muhdes eklerdi. Cafer Bey'in aktardığı üzere, restorasyon sürecinde nitelikli olan bu dört yapı korunmuş diğer muhdes ekler ise yapıdan temizlenmiştir. Böylelikle yaklaşık 900m2 oturan yapıdan en az 250m2 alana kaplayan muhdes ekler kaldırılmıştır. Ayrıca eski su deposu mekanik odası olarak kullanıldığı için yeni su deposu bahçedeki ek hizmet binasının zemin kotu altında tasarlanmıştır.

Şekil A.11. Yapı çevresinde bulunan dükkânları restorasyon aşaması (

<http://www.cba-ist.com> geliştirilmiştir)

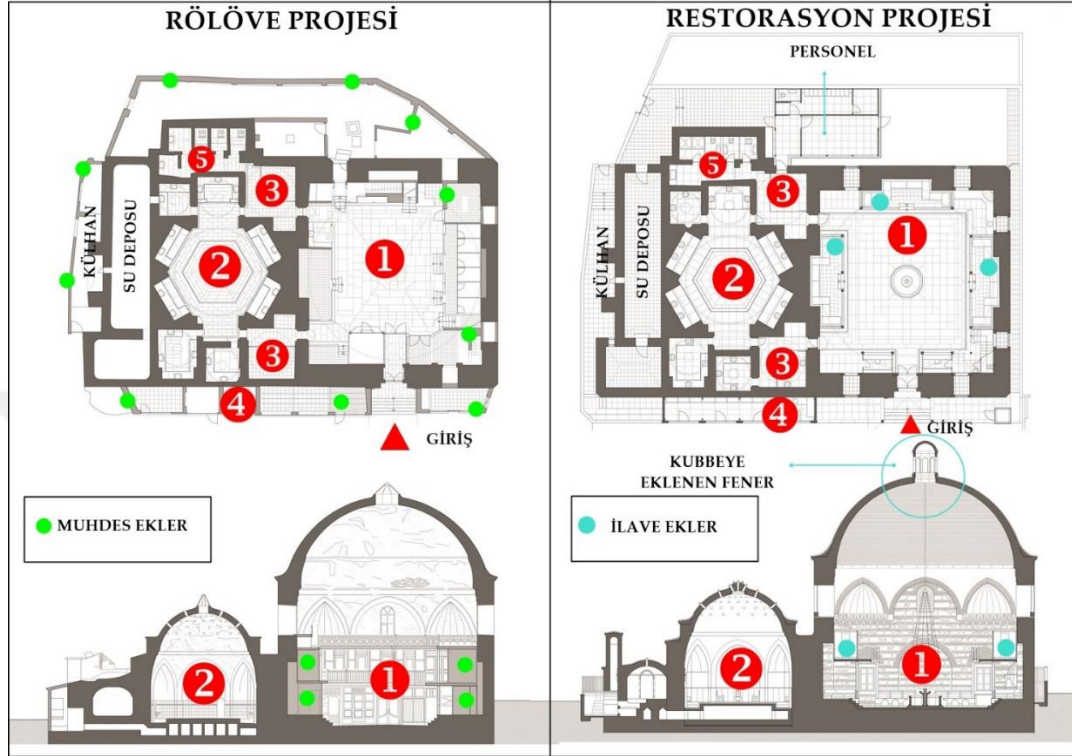

**RESTORASYON
SONRASI
GİRİŞ KAPISININ
VE
DÜKKANLARIN
MEVCUT
DURUMU**

Şekil A.12. Yapı çevresinde bulunan dükkanların restorasyon sonraki mevcut durumu (Elif Çelik)

Bozkurt'un söylediği gibi tarihi Kılıç Ali Paşa Hamamını tamamen özgün karakterine kavuşturmak ve gelecek nesillere bırakmak amacıyla restorasyon projesi hazırlanmış ve uygulanmıştır. Bu uygulama Sinan yapısı restorasyonundan sonra güncelleme aşamasını da içinde barındırdığı için salt restorasyon projesi olarak düşünülmemelidir. Buradaki güncelleme süreci, yapının günümüz koşullarına ve ihtiyaçlarına uyarlanması anlamını taşımaktadır. Yapının yapımından bu yana geçen süre zarfında

güncel ihtiyaçlar değişmiştir. Bu durumu restorasyon projesinde doğru yorumlamak gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda rölöve projesi ve restorasyon projesi üzerinden muhdes ekler ve yeni eklenen kısımlar anlatılmıştır.

Şekil A.13. Rölöve ve restorasyon projeleri üzerinden mekân analizi (<http://www.cba-ist.com> geliştirilmiştir)

- ① CAMEGAH
- ② SICAKLIK
- ③ ILIKLIK
- ④ DÜKKANLAR
- ⑤ TUVALETLER

Hamamın arka bahçesine ilave edilen yeni personel alanında çinko kaplama ve çelik konstrüksiyon gibi çağdaş malzemeler kullanılmıştır. Eski su deposu ve orijinal ısıtma alanı(külhan), orijinal mimariye zarar vermeden yeni mekanik ve elektrik tesisat odalarına dönüştürülmüştür.

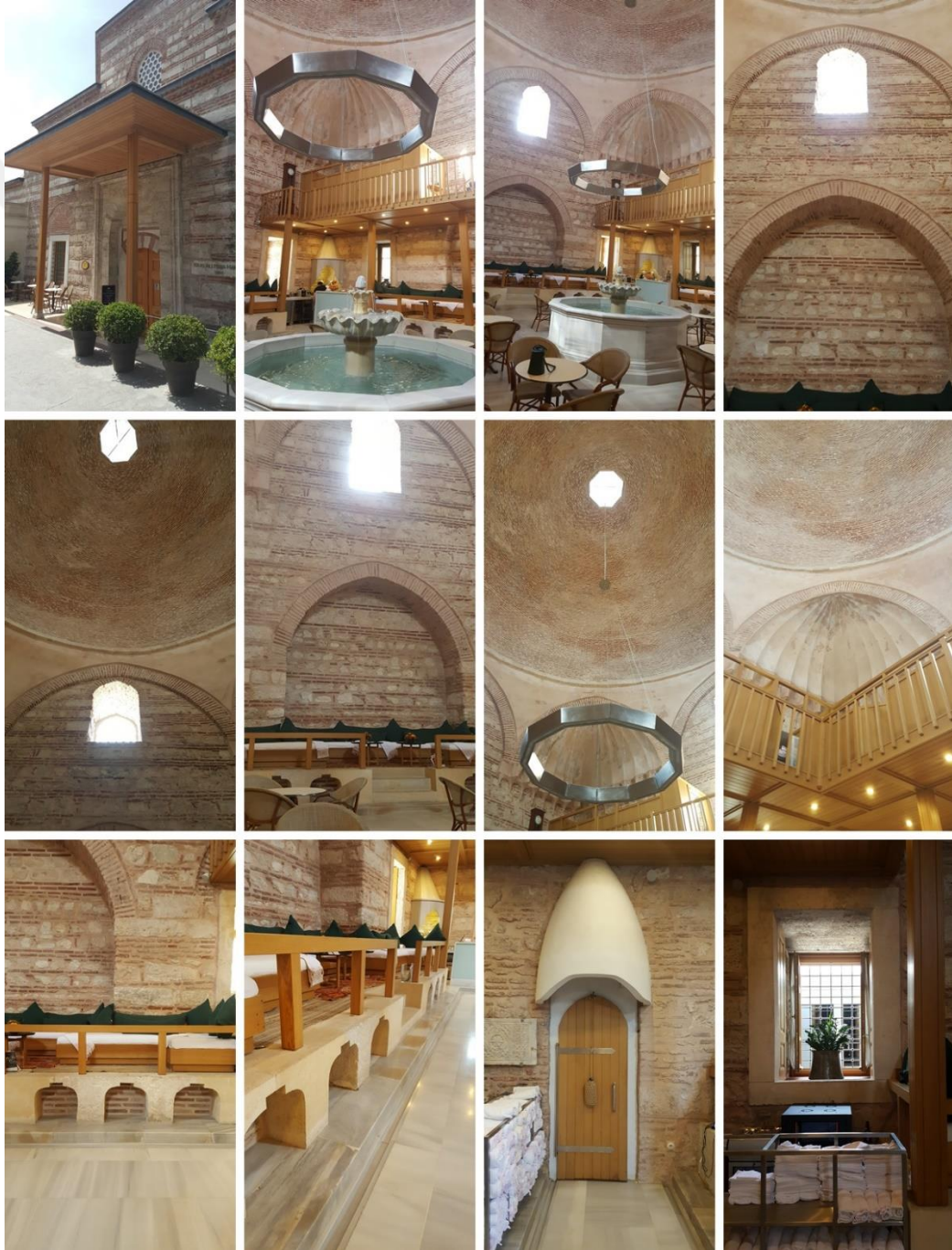
Şekil A.14. Restorasyon sürecinde yeni eklenen personel alanının girişi.

Güncelleme İşlemleri: Kılıç Ali Paşa Hamamı'nın restorasyon projesinde yapılmak istenen, yapıya yeniden Mimar Sinan devri özelliklerini kazandırmak, aynı zamanda da günümüzün ihtiyaçlarına göre düzenlemek olmuştur. Sedirlikler, oturma ve sohbet bölümleri tamamen açık bırakılarak daha önce kapatılmış olan pencereler ve kemerlerin açığa çıkması sağlanmıştır. Açık dolap üniteleri ve soyunma kabinleri olan bir galeri katı yeniden düzenlenmiştir, böylelikle trompların da açığa çıkması sağlanmıştır. Yapıya yük ve zarar vermemek için sistem olarak tamamen ahşap kolon, kiriş ve döşeme olarak öngörülmüştür. Böylelikle bu restorasyon projesinde, zamanla kaybolan Sinan döneminden de karakteristik mimari özellikleri geri getirilmiştir.

Son olarak Bozkurt, eski olan durumu korumak gerektiği gibi yaşatmanın da önemli olduğunu belirtmiştir. Yapının yaşaması için kullanılması ve doğru olarak sürdürülmesi gerekir. Buda doğru restorasyon ve sürdürülebilirlikten geçmektedir.

Doğru iş veren ve uzmanların olması uygulamanın başarısı için önemli bir faktör olduğunu belirten Bozkurt, uygulama esnasında da gereken önemin verilmesi gerektiğini aktarmıştır.

Kılıç Ali Paşa Hamamı gibi restorasyon projeleri, geleneksel yapı geleneğinin sürekliliğine önemli ölçüde katkıda bulunmakta, geleneksel malzemelerin üretimine yönelik talebi canlı tutmanın yanı sıra yeni nesil işçiler ve mimarlar için önemli bilgiler vermektedir.

Şekil A.15. Kılıç Ali Paşa Hamamı mevcut durumu. (Elif Çelik)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Elif ÇELİK
Doğum Yeri ve Yılı : KELKİT, 01/04/1990
Medeni Hali : Bekâr
Yabancı Dili : -
E-posta : elif.celik4@istanbulticaret.edu.tr

Eğitim Durumu

Lise : Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi, 2008
Ön Lisans : Aksaray Üniversitesi,
Güzelyurt Meslek Yüksek Okulu, /// Mimari Restorasyon
Bölümü
Lisans : T.C. Maltepe Üniversitesi,
Mimarlık Fakültesi, /// İç Mimarlık Bölümü
Yüksek Lisans : İstanbul Ticaret Üniversitesi,
Fen Bilimleri Enstitüsü, /// İç Mimarlık Anabilim Dalı

Mesleki Deneyim

İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü,
Pertevniyal Valide Sultan Camisi Restorasyonu (Staj) 2009
Üsküdar Belediyesi (KUDEB) (Staj) 2012
Civaoğlu Mimarlık,
İç Mimar 2013-2015
Mimarlık Dükkânı
Proje Sorumlusu 2017-...(devam ediyor)

